tarih ve toplum

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bayramlar

İLETİŞİM YAYINLARI

AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ/TEMMUZ 1987/750 LİRA (KDV DAHİL)

43

Hatay Devleti'nden Hatay İline □ Girit Kadı Defterleri
İzmir Ticaret Bankası □ Sultan Osman ve Reşadiye Drednotları
İtilâfçı Şair Hüseyin Kâmi
"Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler" Konferansı

İçindekiler

4 Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay
Meliha Yetkin

6 Hürriyet ve İtilâfçı Şair Hüseyin Kâmi
Y.Güneş

9 Girit Kadı Defterleri
Adnan Ekşigil

13 Sultan Osman ve Reşadiye Drednotları
Fahri Çoker

16 Kanuni Sultan Süleyman'ı Ölümden Kurtaran Ermeni
Kevork Pamukciyan

19 Hatay Devleti'nden Hatay İline
Ayla Kutlu

27 Tarihi Film Yapanlara Dostça Tavsiyeler
Adnan Giz

30 Koleksiyoncunun Dağarcığından

31 Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Milli Bayramlar
Hasan Akbayrak

39 Serbesti-i Matbuat
Safveti Ziya

42 Sansür Nasıl "Kalktı"?
Alpay Kabacalı

44 İstanbul'da Amele Bayramları II
Zafer Toprak

49 Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler
İrvin Cemil Schick

57 İzmir Ticaret Bankası
Reşat Kasaba

61 Kitabiyat:
Grotesk Bir Osmanlı Tarihi
M.Aii Kılıçbay
Hammer'in Hatıraları
Cemil Koçak

tarih ve toplum Temmuz 1987 • Cilt: 8 • Sayı: 43

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına Sahibi
Murat BELGE

Yayın Yönetmeni
Mete TUNÇAY

Sorumlu Yazı İşleri Yönetmeni
Fahri ARAL

Danışma Kurulu
Emre DÖLEN
Çağlar KEYDER
Uygur KOCABAŞOĞLU
Şevket PAMUK
Zafer TOPRAK
Aydın UĞUR

Teknik Sekreter
İbrahim M.KARAKAŞ

Düzelti
Şadi ARABACI
Fatih M.ÖZTAN

KAPAK:
10 Temmuz 1909'da Şişli'deki Hürriyet-i Ebediyye Tepesi'nde Abide-i Hürriyet anıtının girişinde kurulan zafer takı. (Nuri Akbayar Koleksiyonu)

İletişim Yayıncılık A.Ş.: Klodfarer Cad. İletişim Han Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53-54-55
Konur Sk. No: 24/4 Yenişehir-Ankara Tel: 25 36 00 - 25 20 71

Kıbrıs'ta Satış Fiyatı: 1000 Lira

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi: 8.000 TL/yıl • Avrupa/Ortadoğu: 20 $/yıl
ABD/Latin Amerika: 30 $/yıl • Avustralya: 35 $/yıl
Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir.

Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI** na yatırılması ve posta çekinin "Yatıranın hesap sahibine notu" bölümüne "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılması yeterlidir.

Yurtdışından abone olmak için, abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. DTH 865277 PAMUKBANK Türbe Şubesi-İstanbul** hesabına gönderilmesi ve banka dekontuna "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılması yeterlidir.

Ofset Hazırlık: Perka A.Ş / Renk Ayrımı: Ebru Grafik / Baskı: Ayhan Matbaacılık / Genel Dağıtım: GAMEDA

OKUYUCU MEKTUPLARI

HASSA RESSAMI RAPAYEL

Tarih ve Toplum'un 1987 Nisan sayısında neşredilen, onsekizinci yüzyıl Ermeni asıllı ünlü Hassa ressamı Rapayel'e (?-1780) hasredilen yazımızda, bazı mühim baskı hataları zuhur etmiştir ki, gözümüze çarpanları aşağıda düzeltiyoruz.

1. Sayfa 220, sütun 2, aşağıdan yukarı satır 7'de, ressam Margos'un ismi atlatılmıştır.

2. Aynı sayfa, sütun 3, paragraf 2, satır 7'de bulunan, "ziyaret etmiştir" kelimelerinden sonra, şu satırlar unutulmuştur:

XVIII.ci yüzyılda ise, önce Sivaslı Parseh (ölümü takriben 1745'de) ve kardeşi Hagop, usta san'atkârlar olarak bilinmektedir. 1735'de, onlar Kumkapı Meryem Ana Kilisesi'nde bir matbaa da tesis etmişlerdir ki, 1740 yılına kadar faaliyette bulunmuştur. Müteakiben, Kayserili Esayi adlı ressamı da zikretmek gerekir. Bu şahıs da, Galata'daki Surp Kirkor Lusavoriç Kilisesi'nin 1733 yılı onarımında, duvarlarını azizlerin resimleriyle süslemiştir.

3. Müteakip paragrafın 5.ci satırındaki *taşlıyan* kelimesi *taşıyan* olacaktır.

4. Sayfa 221, sütun 1, paragraf 1, aşağıdan yukarı satır 3'deki *saplamış* kelimesi *saplanmış* olmalıdır.

5. Aynı sayfanın ve aynı sütunun ikinci paragrafının sonunda ima ettiğimiz kaynak, sonradan tesbit ettiğimize göre, M. Boppe'un 1911'de Paris'de neşredilen *Les peintres du Bosphore au dix-huitième siècle* (Onsekizinci yüzyıl Boğaziçi ressamları) adlı eseridir.

6. 222.ci sayfanın sağ tarafında görünen gravür, Sivaslı Parseh ve Hagop'a aittir. Ortadaki kilise ise, Eçmiadzin kathedralidir.

7. Sayfa 223, sütun 2, paragraf 1, birinci satırda bulunan *Ameri* kelimesi, *Âmire* olarak tashih edilecektir.

8. Sayfa 224, sütun 3, paragraf 3, ikinci satırdaki *teşebbüsünü* kelimesi, *tetebbüsünü* olarak düzeltilecektir.

9. Sayfa 225, sütun 3, paragraf 1, aşağıdan yukarı beşinci satır şu şekilde tamamlanacaktır:

Cournaut tarafından Fransızcaya (Paris, 1789) ve W. G. Hausleutner tarafından da Almancaya (Königsberg, 1790) çevrilmiştir.

Notlarımızın sonunda, derginin Mart sayısının mektuplar kısmında, Sarkis Karakoç'un *Külliyat-ı Kavanin* adlı muazzam eseri hakkında, vermek lûtfunda bulunduğu tamamlayıcı bilgiler için, Sayın Rona Aybay'a şükranlarımızı beyan ederiz. □

Kevork Pamukciyan/İSTANBUL

[1] *Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi*'nde, adı *Canberdi* olarak geçmektedir (cilt IV., s.1966c).

[2] *Larousse du XXe siecle*'e göre, kaçarken Csele ırmağında boğulmuştur (cilt IV., s.529c).

[3] Viyana, 1932, s.823-828.

[4] Aynı cilt, s.594.

[5] Muzaffer Gökman, *Ahmed Refik Altınay*, İstanbul, 1978, s.86.

MARŞLAR HAKKINDA

Derginin Kasım sayısında (No.35, Sayın Suha Umur'un "Osmanlı İmparatorluğu'nda Resmî Marşlar" (Padişah marşları) yazısında bazı sultanların marş notaları ve bunların kapakları basılmış. Sultan Abdülaziz'e ait olanında (Aziziye Marşı) (sayfa: 263/7) sonradan yapılan bir hatadan ileri gelmiyorsa pek ilgi çekici bir durum var. Şöyle ki, notanın kapağında, en üstte matbu olarak Sultan Murad'ın tuğrasından sonra eski yaziyle "Şevketlu Sultan Murad Han-ı hamis Hazretlerinin marşı" başlığı ve bunların altında da Latin harfleriyle ve Fransızca olarak "Marche impériale OTTOMANE par GUİS. DONİZETTİ" yazısı, kısa bir çizgiden sonra da "Reduction paur Piano de C.Guatelli, 1876" ve nihayet, alt kenar bordürünün hemen üstünde pek küçük olarak "[ilk kelime okunamadı] par Emin Effendi" yazısı görülmektedir. Buraya kadar hep şey normal, Guatelli, G.Donizetti'nin marşını piyano için aranje etmiş, Beşinci Murad'ın iyi piyano çaldığı söylenir.

Fakat nasıl olduysa bu kapağın içine "Aziziye Marşı"nın notası basılmış. Marşın basımcısı, muhtemelen Emin Efendi, bunları yok etmeğe kıyamadığından olacak, Aziziye Marşı'ının notası üstüne bu sefer el yazısiyle "Bestekârı: Guatelli Paşa cennetmekân Sultan Abdülaziz Hazretleri'nin marşları" kaydını koyup, kendine göre, işin içinden sıyrılmış ve yeniden masrafa girmemiş oluyor.

Sultan Beşinci Murad tarafından kullanıldığı yazılan [sayfa: 262/6] "Mecidiye Marşı"nın nota kapağında sadece "Sene 1293" tarihi ve onun altında da "fiyatı bir çeyrek sim mecidiyedir" yazısından başka bir şey görülmüyor.

Ayrıca derginin Nisan 1987 (No. 40) sayısında Benjamin BRAUDE'un "Osmanlı Millet Düzeninin Kuruluş Efsaneleri -I" yazısının 232-40. sayfadaki 53. not'ta Kritovoulos'un eserinin Türkçeye çeviricisi olarak Muzaffer GÖKMAN yazılı. Hatırladığımıza göre çeviriyi yapan Karolidi Efendi'dir. Eski yazı olarak Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası'nın [TEOM] eki olarak çıkarılmıştır. Sayın Muzaffer GÖKMAN ise bunu yeni harflere çevirip yayınlamıştır. Hatırlatmayı uygun bulduk.

Nail İnal/İZMİT

BİR DÜZELTME

Tarih ve Toplum'un Nisan (40) sayısının 212. sayfasında bulunan "Türkiye'de Solun Tarihinden" bölümünde, dizgi hatası olduğunu sandığımız ve bu belgeden yapılacak alıntılarda yinelenmemesi açısından önemli gördüğümüz bir sözcük atlaması görülmüştür. Belgenin ilk satırında "İkibuçuk ay evvel Kayserili İsmail Hakkı tarafından (Batum'dan) İstanbul'a gönderilen..." tümcesinde, parantez içindeki "Batum'dan" sözcüğü atlanmıştır.

Çalışmalarınızda başarılar diler, saygılar sunarım.

Mehmet Ali Demirbaş/İZMİR

Okuyuculara Mektup

Bu sayımızla 8. cildimize başlıyoruz. Tarih ve Toplum, bu cildin de tamamlanmasıyla birlikte dört yılını doldurmuş olacak. Bırakın tarih dergilerini, alıcısı her zaman "hazır" olabilecek başka tür dergilerin bile satışlarının azaldığı, hattâ yaşayamadıkları bir toplumda, dergimizin nasıl ayakta durduğuna tanıdık, tanımadık herkes hayret ediyor. Doğrusu bazen biz de şaşırıyoruz ama gelin bunun sırrı bizde kalsın, siz sevgili okurlarımızı bunca gaile arasında bir de bununla uğraştırmayalım...

Bu sayımızda ilk kez bazı değişiklikler yaptık. Başlıklarda, sayfa düzeninde göreceğiniz bu küçük değişiklikleri yadırgamayacağınızı umuyoruz. Bunun yanısıra resimlerin kalitesini de biraz düzeltmeye çalıştık. Bunları daha da sürdüreceğiz. Tek amacımız her ay daha güzel ve özenli bir Tarih ve Toplum. Sizden de dileğimiz, bu konularda bize yazmanız, görüşlerinizi iletmeniz.

Bu ayın dosyasını "Osmanlıdan Cumhuriyet'e Bayramlar"a ayırdık. Temmuz ayını seçmemizin nedeni, ilk "İd-i Millî"nin 10 Temmuz'da kutlanmış olması. Aslında Temmuz'da Basın Bayramı, Kabotaj Bayramı gibi bayramlar da var. Dosyayı hazırlayan Hasan Akbayrak, gerçekten titiz bir çalışma yaptı, ayrıca konuyu ilginç bulacağınız çerçevelerle de zenginleştirdi. Bunun yanısıra Zafer Toprak'ın Mayıs sayısında sunduğumuz "Amele Bayramları"nın da son bölümünü dosyaya dahil ettik. Alpay Kabacalı, Basın Bayramı olarak kutlanan sansürün kalkışının öyküsünü kısa bir yazıda anlatıyor. Yine aynı dosyada bugünün koşullarında bile ilginçliğini kaybetmemiş bir yazı var. Resimli Kitab yazarlarından Safveti Ziya'nın "Serbest-î Matbuat" yazısını kısa bir değerlendirmeyle Uygur Kocabaşoğlu sunuyor. Temmuz ayında Cumhuriyet tarihinin bir başka önemli yıldönümü de Hatay'ın Türkiye'ye katılması. Romanlarından tanıdığımız bir Hataylı Ayla Kutlu, "Hatay Devleti'nden Hatay İline" başlıklı yazısında sıcak bir dille o günleri anlatıyor. Bu arada geçtiğimiz ay bir başka Hatay'lıyı, Cemil Meriç'i kaybetmenin üzüntüsünü yaşadığımızı da Tarih ve Toplum adına belirtmek istiyoruz. Dileğimiz toplum olarak böylesi değerleri yitirdikten sonra değil, yaşarken anlayabilmek...

Bu sayımızda ilginç bulacağınız başka yazılar da var. Arkadaşımız Y. Güneş, genç yaşta ölen ve hakkında fazla bilgi olmayan şair Hüseyin Kâmi'yi anlatıyor.

Adnan Ekşigil ise Girit'teki Osmanlı arşivlerini gün-ışığına çıkaran Nikos Stavrinidis'in çalışmalarını "Girit Kadı Defterleri" yazısıyla tanıtıyor.

Yine bu sayımızda bir süredir imzasını görmediğimiz bir Tarih ve Toplum dostu Emekli Amiral Fahri Çoker'in yazısı var. Çoker, I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerin elkoyduğu iki drednotun Sultan Osman ve Reşadiye'nin öyküsünü dile getiriyor.

İlginç konuları işleyen, titiz yazarımız Kevork Pamukçiyan, Kanuni'nin yaşamında hemen hiç bilinmeyen bir olayı açıklıyor. İçinde yaşadığımız günlerde koparılan fırtınalara bakıldığında, yüzlerce yıl önce sorunlara yaklaşım tarzının ne kadar öğretici olduğunu daha iyi kavrıyoruz.

Yine bu sayımızda daha daha önce yayımlanmış birçok tarih dergisinden tanıdığınız bir imza var. Bir İstanbul tutkunu Adnan Giz tarihi filmlerin yapımcılığını üstlenenlere "dostça tavsiyeler"de bulunuyor. Gerçi bunların başta TRT olmak üzere birçok yapımcı tarafından dikkate alınacağını sanmıyoruz ama yine de okusalar yeter diyoruz.

Dergimizin uzun yazılarından biri de Irvin Cemil Schick'in. Schick, Mayıs ayında ABD'de Brandeis Üniversitesi'nde düzenlenen "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler" konulu konferansı değerlendiriyor. Bu arada bundan sonra konferansları, uluslararası sempozyumlara Tarih ve Toplum'da geniş bir biçimde yer vereceğimizi duyurmak isteriz.

Dergimizin diğer sayfalarında Reşat Kasaba 19. yüzyılın ilk yarısında İzmir'de kurulan bir İngiliz bankası olan İzmir Ticaret Bankası'nı inceliyor. Kasaba, bankanın kurulmasındaki gelişmeleri irdelerken, İngiliz ve diğer yabancı tüccarların Osmanlı Devleti'ndeki amaçlarına da değiniyor.

Kitabiyat sayfalarımızdaki ilk yazı Mehmet Ali Kılıçbay'ın. Kılıçbay, bir zamanlar Türkiye'de Osmanlı feodalitesi üzerine görüşleri bir hayli tartışma yaratmış Werner'in sonunda dilimize çevrilen kitabını eleştiriyor. İkinci yazıda Cemil Koçak ise, hepimizin tanıdığı ünlü tarihçi Hammer'in hatıralarını ele alıyor.

Sizlere bu sayımızda daha özenli bir Tarih ve Toplum sunmaya çalıştık. Bu konudaki görüşlerinizi bekliyoruz.

Daha güzel bir Tarih ve Toplum'da buluşmak umuduyla...

le bir çınar ağacı altına ilticâ etmiş bulunan Miltekova karyeli Hıristo isabet-i sâika ile müteessiren vefat ettiği gibi zevcesiyle üç nefer kızı cerîhadâr olmuşlardır [yaralanmışlardır].

Köprülü'de Papara mahallesi sâkinlerinden ve Bulgar milleti mûteberânından Kota nâm şahıs dahi Martofça karyesindeki çiftliğinde vâkî kulesinin ocağı yanında oturmakta iken oraya nüzul eden sâikadan musâb olarak [düşen yıldırımdan isabet alarak] vefat ettiği mahallinden bildirilmiştir... (20 Temmuz 1887)

DIŞ HABERLER

"Tiyatroların Elektrik Ziyasıyla Tenviri"

☐ Paris'te Opera Komik tiyatrosunda gaz iştiâlinden [parlamasından] nâşi vukû bulan harikteki [yangındaki] telefat üzerine bu kere tiyatroların elektrik ziyâsı [ışığı] ile tenvîrine [aydınlatılmasına] ibtidar olunmuştur [başlanılmıştır].

(Avrupa) Tiyatrosunun her tarafı (Edison) usulü üzere elektrik ziyasıyla tenvîr olunmuştur.

Bin yedi yüz yirmi sene-i milâdiyyesinde (Avrupa) Tiyatrosu iç yağıyla yapılmış mum ve revgan-ı zeyt [zeytin yağı] lâmbalarıyla tenvir olunduğu tarih-i mezkûrda ispermeçet ile tenvîr olunmuş idi.

Muahharen Ergan nâm zâtın ihtirâkerdesi [icadı] olan revgan-ı zeyt lambalarıyla tenvir olundu. 1822'de maden kömüründen çıkarılan gaz birinci defa olarak Paris tiyatrolarında istimal olunmuştur [küllanılmıştır].

Bu kere elektrik ziyâsının istîmali hâsıl olan terakkiyata büyük bir nişânedir. (Avrupa) Tiyatrosunda mevcut olan gaz ziyâsının bir rub'u [dörtte biri] kadar ziyadedir.

Elektrik ziyâsının makineleri tiyatronun mahzenine vaz' olunmuştur.

Makinelerden lâmbalara teller temdîd olunup elektrik ziyâsı iş'âl olunmaktadır [elektrik ışığı parlamaktadır].

Ziyâ-ı mezkur gayetle muhafazalı lâmbalarda olduğundan harîk [yangın] ihtimali külliyen men' olunmuş ise de bir cihette harîk tehlikesi zuhurunda derhal itfâ etmek [söndürmek] üzere su ve tulumbalar dahi tehyie kılınmıştır [hazırlanmıştır].

Mahzeni dahi elektrik ziyasıyla münevverdir... (2 Temmuz 1887)

"Romanya Kraliçesinin İngiltere Kraliçesine Bir Hediyesi"

☐ Romanya Kraliçesi (Elizabet)'in edebiyatta hayli behresi [payı] olup Karmen Silvia nâm-ı müstearıyla [takma adıyla] pek çok âsâr neşr etmiştir.

Müşârünileyhâ İngiltere Kraliçesinin vakâyî-i ruz-merreye [günlük olaylara] dair mütalaâtını hâvi olarak (Jurnal) yani ruznâme nâm eserini Romanya lisanına nakl ve tercüme ederek İngiltere ve İskoçya'nın topoğrafi ve âdetlerine dâir şerhler ile muhtasar bir suretini herkesin edinebilmesi için ehven fiyatla tab' ve temsil etmiştir.

Müşârünileyha işbu risalenin gayet müzeyyen ve mücelled [ciltlenmiş] bir nüshasını bir mektub-ı muhâleset-i üslub [üslubu dostça bir mektup] ile beraber müellifesi olan Kraliçe Viktorya'ya irsâl eylemiştir [göndermiştir]... (2 Temmuz 1887)

☐ Afrika'nın Cenub tarafında elmas ihracıyla meşgul olanlar tarafından âhiren dört yüz altmış yedi kırat vezninde bir elmas ihrac olunduğu Avrupa gazetelerinde görülmüştür.

Fransa hazinesinde mahfuz olup dünyada mevcut olan elmasların en büyüğü addolunan ve (Virsua) denilen elmas yüz otuz beş kırat ve Hindistan'da kâin (Lahor) hakiminin hazinesinden alınıp İngiltere Kraliçesi'ne takdim kılınan ve (Kunor) tabir olunan elmas ise yüz kırat ve bundan otuz sene akdem Amerika'nın civarında Brezilya memleketinde blunup dört milyon Franga satılan elmas dahi yüz yirmi beş buçuk kırat vezninde olmakla âhiren keşf olunan elmasın cihanda mevcut elmasların en büyüğü olacağı derkâr bulunmuştur... (7 Temmuz 1887)

"Girit"

☐ Girit Hıristiyan meb'usları tarafından mezhebdaşlarına hitâben nerş olunan âtîez-zikr beyannâmenin sureti karşı gazetelerinde görülmüştür:

"Ey hemşehriler! Memleketimizde intizam ve sükûnun muhafazasını ve sebep bile verilse ehl-i İslâmdan olan hemşehrilerimizin can ve mallarına zürriyet-i mâ [neslimize?] tecavüz olunmamasını defâatle ve ekîden [kesin olarak] size tavsiye ve tenbih eylemiş idik. Beyanat-ı mebhûseye tevfik [sözü geçen beyanata uygun] hareket etmenizden nâşî size teşekkür ederiz.

Geçen günlerde Hanya kazasında sâkin İslâm hemşehrilerimiz aileleriyle şehir ve kurâ-i mütecâvire derûnuna [komşu köyler içine] nakl-i mekân etmişlerdir. Ahvâl-i hâzırada şimdiye kadar izhâr eylediğiniz şâyân-ı dikkat meslekte devamınızı vatanımızın menâfi-i âliyyesi nâmına size tavsiye ederiz." Hanya 30 Haziran... (10 Temmuz 1887)

İLÂN VE REKLÂMLAR

(Doktor Samuel Tomson'un İâde-i Sıhhat Edici Katresi)

☐ İfrat-ı sefâhatten nâşi zuhur eden hastalıklara hangisinde olur ise olsun fevkalâde nâfîdir [yararlıdır]. Yani vaktinden evvel inhitât [yaşlanma] ve anânet [güçsüzlük] ve seyelan ve akîm [kısırlık] ve yürek oynaması ve müskiratın sû-i istîmâlinden hâsıl olan ve ra'şe-i âsâb [titreme] ve nekâhatin imtidâdı [uzaması] ve sâir hastalıklara işbu ilâçla tedâvi olunur.

İşbu muâlece [ilâç] Avrupa'nın huzzak etıbbâsı [usta doktorları] tarafından tavsiye olunup menâfi-i azimesi [büyük yararları] görülmüştür.

Şişesi on Frangadır. Fabrikanın markası talep oluna. Dersaadet'te, Beyoğlu'nda (Kanzuk) Biraderlerinin ve İzmir'de (Mark Kanzuk)un eczahanesinde toptan satılıyor... (3 Temmuz 1887)

Roman Mecmuası

Birincisi: Şimendiferde deli var
İkincisi: Hay şeytan kız hay
Üçüncüsü: Milyonlar var kızım milyonlar

Beher cüz'ü ikişer kuruş fiyatla Bâbıâli Caddesi'nde Aleksan efendinin on sekiz numerolu İstanbul Kitabhanesi'nde satılmaktadır... (3 Temmuz 1887)

"Itriyat-ı Margarita"

☐ Haşmetlu İtalya Kraliçesi Margarita hazretleri namına ihda olunmuştur.

Milan'da Amigon kumpanyasının hususiyet-i cedîdesi.

Milan'da 1871 senesi ve Paris'te 1878 senesi ve Monza'da 1880 senesinde icra olunan sergilerde şeref madalyası ve Milan'da 1881 senesinde dahi ıtriyatın birinci mükâfatını ahz eylemiştir.

Sabun- Margarita - Amigon
Hülâsalar - Margarita - Amigon
Ziynet suyu - Margarita - Amigon
Pudra - Margarita - Amigon
Itriyat zarfı - Margarita - Amigon.

Mezkur eşyaların tekmil takımları hâvî olan zarif kutular da mevcuttur. Balâda muharrer işler her türlü muzırr eczalardan ârî olup gerek müfît [yararlı] ve sıhhate makrûn [yakın] hasletleri [özellikleri] ve gerek nefis ve tatlı kokuları sebebiyle hanımların tezyinatı için kemal-i emniyetle tavsiye olunur... (8 Temmuz 1887).

☐ Bursa ahalisinden Marya namında hünerver bir kadın Dersaadet'e gelerek Sirkeci civarında Edirne otelinde ikâmet etmekte ve merkume el ile gayetle güzel ve nefis ve nazar-rüba [göz alıcı] olarak kalîçeler [küçük halılar] ve seccadeler vesaire yapmakta bulunmuş olup vâkıa destgâhı [tezgâhı] Bursa'da ise de her ne yolda nefasetli eşya sipariş olunur ise imal edeceği ve yaptırmak veyahut nümunesini görmek isteyenlerin mezkûr otelde mezbureye müracaat etmesi ilan olunur... (14 Temmuz 1887)

TARİK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Âli Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünûn ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan âri her nev'i mübahese ve mülâhazata sahifelerimiz daima küşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mekatib ve evrakı istirdat iddiası dahi katiyen mesmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nüshası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

MELİHA YETKİN

İSTANBUL HAVADİSİ

☐ Geçen Cuma günü saat on raddelerinde Kasımpaşa'da İplikçihamamı civarında Hacı Hasan Ağa'nın mutasarrıf olduğu hâlî [boş] arsada açık bırakılmış olan lâğımın etrafında oynamakta olan mahall-i mezkur sâkinlerinden muhallebici Süleyman Ağa'nın oğlu altı yaşında Hakkı kazâen mezkur lâğıma düşüp telef olmasına ramak kalmış iken mahall-i mezkurda müstahdem polis efradından Derviş efendi ile Jandarma Ali Ağa yetişip merkum çocuğu tahlis [kurtarıp] ve pederine teslim ettikleri ve mezkur lâğım birkaç günden beri açık bulunduğu cihetle kaza vukûuna mahal kalmamak için kapattırılması lüzumu daire-i belediyyeye ihtar edilmiş idiyse de semeresi görülemediğinden te'kid-i keyfiyet edildiği [keyfiyetin pekiştiği] Beyoğlu Mutasarrıflığından bâ jurnal iş'âr olunmuş ve suret-i hal Şehremanet-i celilesine bildirilmiştir... (5 Temmuz 1887)

"Vârid Olan Varakadır"

☐ Çatladıkapı ile atik Fenar mahalli beyninde [arasında]ki sahilde birtakım adamlar ve çocuklar üryan olarak gurûba kadar denize girmekte ve arasıra da bazı güne fenalıklar ve hudâ-negerde [Allah göstermesin] telefât vukû bulmakta olduğu ve bu ise mahall-i mezkura nâzır sur üzerinde bulunan hânelerdeki nisvân ve etfâle [kadınlara ve çocuklara] karşı tecviz olunur [izin verilir] hâlâttan olmadığından alel-husus böyle çıplak oralarda adam bulunması âdâb ve intizam-ı ahvâle külliyen münâfi [aykırı] bulunduğundan bu gibi şeylerin men' ve def'i zımnında merciinin nazar-ı dikkatini celb için işbu varaka-i âcizânemin cerîde-i müteberelerinin bir sütununa derci mütemennâdır... (6 Temmuz 1887)

☐ Kasımpaşa'da kâin mekâtib-i sıbyaniyye hocaları geçen Pazartesi günü Maarif Nezaret-i celilesine celb olunarak mekteplerin neşriyat-ı sâbıka dairesinde ıslah-ı ahvaliyle beraber usul-i tedrisata fevk-elgaye itina ve dikkat ve işleri başına müdâvemet eylemeleri zımnında evâmir-i lâzıma i'tâ olunduğu [gerekli emirler verildiği] işitilmiştir... (27 Temmuz 1887)

MUKTEBESÂT

☐ Trabzon Gazetesi diyor ki:

Kasabamızda edilen yağmur duası hedef-i icâbete vâsıl ve hüsn-i tesir ile güzel güzel rahmetler nâzil oldu. Zürrânın [çiftçilerin] yüzleri gülmeye başladı. Yağmurlara dair Giresun'dan verilen malûmât dahi mûcib-i memnuniyet derecededir... (10 Temmuz 1887)

☐ (İstanbul) Gazetesinin Sinop'ta mukim muhbiri şu vak'ayı yazıyor:

Birkaç delikanlı bir köye gidip bunlardan biri köylü kadınlarından taht-ı nikâhta bulunan birisine aşk ve alâka ettiği halde köylü karısı muvafakat göstermediğinden zevci tarlada bulunduğu esnâda arkadaşlarının muâvenetiyle kapıyı cebren kırıp içeriye girmek istemiş ve kapı mazbut [sağlam] surette olmasıyla kıramadıklarından kadını teslime mecbur etmek üzere hânenin etrafına sehl'ül-iştiâl [kolayca yanan] çalı çırpı topladıkları halde köylü kadın bu defa dahi pervâ gösterememiş olduğundan nerdiban [merdiven] kurup bir elinde yatağan [savaş bıçağı] ve diğer elinde revolver ile pencereden girmek üzere olduğunu görünce nâmusunu vikaye etmek [korumak] üzere kadın eline bir balta alıp herifi inmeye mecbur etmek için bir ve diğer bir elini paralamış ve böylelikle herif nerdibandan aşağıya inip hatta yere düşerek başını dahi yaralamış ve vak'a hükûmet-i mahalliyyenin mesmûu oldukta herif ile rüfekâsı [arkadaşları] taht-ı tevkife alınacağı yerde iffet ve namusunu muhafaza etmek istemiş olan kadın ile akrabası ahz ü girift ile hapse ilkâ olunmuşlar [atılmışlar] ve el-yevm orada âh ü enin etmekte bulunmuşlardır.

Vak'a sahih ise hükûmet-i mahalliyyenin muamelesi akl ü adalet ile tatbik edilir şey değildir... (14 Temmuz 1887)

Fıkra-i Atiyye Selânik Gazetesinde Görülmüştür.

"Sâika"

☐ Geçen haftaki nüshamızda Haziran'ın on yedinci Çarşamba günü mülhakâttan bazı mahallere sâika [yıldırım] isabet ettiğini yazmış idik. Güneyli muhbirimizin iş'ârına nazaran yevm-i mezkurda [adı geçen günde] orak biçmekte iken nüzul eden [düşen] bârân [yağmurlar] sebebiy-

Hürriyet ve İtilâfçı Şair Hüseyin Kâmi

Y.GÜNEŞ

II. Meşrutiyet döneminin en önemli siyasi kuruluşlarından biri olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası 21 Kasım 1911 tarihinde kurulmuş, Fırka merkezinin açılışı sırasında büyük bir merasim yapılmış, bu esnada şair Hüseyin Kâmi "antant liberal" görüşünü savunan bir şiir okumuştur.[1]

Siyasi mizah edebiyatının parlak isimlerinden biri olan Hüseyin Kâmi'nin yaşamı üzerine bilinenler oldukça azdır. İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın verdiği bilgilere göre, aslen Dağıstanlı olan Hüseyin Kâmi, Revanlı matbaacı Hacı Abbas'ın oğludur. Takriben 1878 yılında doğmuştur.

Aksaray'daki "Mekteb-i Edebiye"de okumuş, Bab-ı âli'de Matbuat Kalemi'ne memur olarak girmiştir. Daha sonra Keraçi Şehbenderliği'ne tayin olmuş, orada beş-altı sene kalmış, bir yolsuzluk yaptığı iddiası ile görevinden alınmıştır. Bunun üzerine Hüseyin Kâmi önce İstanbul'a gelmiş, daha sonra da Mısır'a kaçmıştır.[2]

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra tekrar İstanbul'a dönen Hüseyin Kâmi'nin yazdığı "Sabah-ı Hürriyet" adlı oyun Reşat Rıdvan-Burhanettin (Tepsi) Beyler tarafından oynanmıştır.[3]

31 Mart 1325/13 Nisan 1909 olayları sırasında tevkif edilen Hüseyin Kâmi 18 gün hapiste kaldıktan sonra Divan-ı Harp önüne çıkmış ve beraat etmiştir.[4]

Bu olaydan sonra, Hüseyin Kâmi, bir ara yine yurtdışına çıkmış ve İngiltere'ye gitmiştir. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın açıldığı gün Londra'dan İstanbul'a dönen Hüseyin Kâmi, bir konuşma yapması için törenin yapıldığı salona götürülmüştür. Yolda giderken hazırladığı konuşmasına, Mevlana Celalettin Rumî'nin *Mesnevî*'sinden esinlenerek bir şiir ilave etmiş, bu şiir Hürriyet ve İtilâf Fırkası' nın görüşlerini yansıttığı için çok tutulmuştur.[5]

Üç kişiyiz yola çıktıktı: Urum, Ermeni, Türk!
Anlamazdık üçümüz her ne disek yekdiğer
Yolda bir yerde oturduk, bir ağaç altında
Yorgun insan yiyecek şöyle biraz şey ister
Bir kuruşçuktan ibaretti bütün servetimiz
İştaha hep de züğürtün başı üstünde gezer
Ben üzüm istedim almak, Karabet derdi havuh!
İstafilya diyerek Kosti de ısrar eyler
Ben havuh ağzıma almam diye Kosti bağırır
Ben de derdim: İkiniz de def olun miskinler
Karabet Kosti'ye, Kosti bana, ben de kızarak
Çektim artık bu iki düşmana birden hançer
Bir efendi koşarak geldi bizim yanımıza
Dedi, yahu, bu ne kavga, ne gürültü, ne haber?
Bize üç dille sorup anladı efkârımızı
Gitti aldı bize bir okka üzüm tâze ve ter
Karabet: (As!) dedi, Rum (afto!) dedi ben dahi (bu!)
Üçümüz bilmiyerek ayni şey isterdi meğer
Adını sorduk efendi gidiyorken derhâl
Dedi, Osmanlıların hâdimi: Antant liberal.[6]

DERGÂH YAYINLARI ARŞİVİ

Hüseyin Kâmi.

Hüseyin Kâmi, İttihat ve Terakki'yi sert bir biçimde eleştiren düzyazı ve mizahî şiirlerini *Divançe-i Dehrî* adıyla yayınlamıştır.[7] Sözgelimi, Almanlarla yaptığı bir borç anlaşması[8] nedeniyle İttihatçıların ünlü Maliye Nazırı Cavit Bey'e karşı yazılan

.....
Bütçen yine açıksa aldırma sen gelen yıl
Ver karşılık Frenge Beykoz ile Hisar'ı
Her devletin cihanda milyonla var dûyunu
Şayet bizim de geçsin sayende milyarı
.....
Defterde namın evvel aslâ yazılmamışken
Oldun nasıl şaşırdım cemiyetin medarı[9]

dizelerini içeren bu kitap nedeniyle Hüseyin Kâmi tevkif edilmiş, ancak kitabı yayınlayan Kürdîzade Ahmet Rasim Efendi, şiirlerin kendisine ait olduğunu söyleyerek Hüseyin Kâmi'yi kurtarmıştır.[10]

Hüseyin Kâmi güçlü bir siyasi mizah şiiri yazarı olduğu kadar, aynı zamanda güçlü bir hatipti de. Balkan Savaşı sırasında yapılan bir mitingte Hüseyin Kâmi okuduğu şiirle halkı coşturmuş, bunun üzerine Sultan Reşat kendisine altın bir saat hediye etmiştir.[11] Hüseyin Kâmi'nin ne denli güçlü bir hatip olduğunu Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Mütareke yıllarında *İkdam* gazetesinde "tahlil ve terkip" genel başlığı altında yazdığı yazıların birinde şöyle anlatmaktadır:

Bir zamanlar ortada kâh şairlik, kâh aktörlük, kâh siyasi gazete muharrirliği, kâh hitabet yapan Hüseyin Kâmi adında bir genç vardı. Bir gün şehrin (İstanbul'un) tiyatrolarının birinin geniş salonunda büyük bir toplantı oldu. Ortada tanınmış bazı hatipler parlak nutuklar irade derek coşkun heyecanlar meydana getirdiler. Daha sonra Hüseyin Kâmi çıktı, ben hayret içinde kalmıştım. O kadar büyük ve tanınmış hatiplerden sonra bunun ne yapabileceğini düşünüyordum. Fakat netice düşüncemin tamamiyle aksi oldu. O koca tiyatro salonu sanki yerinden kalktı, oturdu. Dinleyenler baştan başa kendilerinden geçmişler, derin bir vecd haline gelmişlerdi. Birkaç gün sonra kendisini ziyaret ederek bu muvaffakıyeti nasıl temin ettiğini sordum:

— Çok basit dedi, her camaatin bir heyecan merkezi vardır, ben ilk onu yoklar, keşfeder, sonra mütemadiyen o merkezi bombardıman ederim.

Filhakika o gün de yaptığı bundan başka bir şey değildi. Birtakım parlak cümleler söyledikten sonra onları (Kur'an'da beraber, rahman da beraber, sultan da beraber...) gibi birtakım secilerle bağlıyordu."[12]

İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı'na girilince, Hüseyin Kâmi'nin hitabet gücünden, onun kitleyi peşinden sürükleyebileceğinden çekinmiş ve onu Konya'ya sürgüne göndermiştir.

Konya'da Gazi Âlemşah mahallesinde bir evde pansiyoner olarak kalan Hüseyin Kâmi, kısa bir sürede gençleri etrafına toplamış, onlarla birlikte Türklük Derneği'ni kurmuştur.

Türkiye'de "enerjetizm" ekolünün kurucularından olan Namdar Rahmi (Karatay)[13], Hüseyin Kâmi'nin Konya'ya gelişini ve gençlerle ilişkilerini anlatırken şunları yazmaktadır:

> "....Konya muhitinde yeni bir sima ... zuhur etmişti: Gayet mütenasip boy ve bosile, çok mütekâmil, güzel çehresi, parlak gözleri, Vilhelmkâri bıyıkları, mağrur ve azametli duruşu ve yürüyüşile zarif ve itinalı giyinişile asîl bir prens gibi derhâl göze çarpan bu adam; Hüseyin Kâmi idi. Meclisine girilip sözü, sohbeti dinlendikten sonra görülürdü ki onun ruhu ve mânevi yapısı da ayni tenasübü, ayni tekâmülü, ayni vakar ve azameti taşıyordu. Konuşmasında, dinleyenleri sarhoş eden âhenkli bir musiki vardı...
>
> (Evine) her gidişimizde bize ayran ikram eder, Şark lisanlariyle, Arapça, Farsça, Türkçe seçme beyitler, gazeller, kasideler okurdu. Kendisi bu üç lisana da manzumeler meydana getirecek kadar vâkıf olduğu gibi İngilizce ve Fransızcayı da iyi bilirdi. Türkçede çok kolaylıkla ve çok hoşa gidecek şekilde nazım yapmak kabiliyeti vardı."[14]

Enerjetizm ekolünün bir diğer temsilcisi olan Naci Fikret (Baştak)[15] de 1915 yılında Konya'da geçen günlerini anlatırken, Hüseyin Kâmi'nin Doğu edebiyatına hakim olduğunu açıklamakta[16], onun Konyalı gençler için bir "nur ve fikir menbaı" olduğunu belirtmektedir. Naci Fikret'e göre, Konyalı gençlerin gözünde "şuh ve lâkayt, rind ve zevkperest Şark'ı canlandıran" onlara "Hafız'ın, Kaânî'nin, Ubeyd Zakanî'nin, Saibî'nin şiirlerini okuyan" Hüseyin Kâmi etrafında bir "zevk ve sanat cemiyeti" oluşturmuştu.[17]

Ne var ki, Hüseyin Kâmi'nin etrafındaki topluluk 1915 sonlarına doğru dağılmış, bu arada Hüseyin Kâmi'nin sürgün yeri de değiştirilmiştir. Sürgün yerinin değişme nedenini Namdar Rahmi Karatay,

> "Konya'da bir askeri misafirhane yapılıyor. Hüseyin Kâmi'den tarihî bir kıt'a istiyorlar, o da yazıyor. Misafirhane açılma töreni yapılırken kendisini de davet ediyorlar... Kâmi'nin hatiplik damarı kabarıyor... Orada çok heyecanlı söz-

ler söylüyor ve söz arasında bir münasebet getirerek kendisinin gurbet illerinde ikamete memur edilmesinden de şikâyetle bahsediyor, halkın üzerinde derin bir teessür bırakıyor. Bunun üzerine kendisinin Konya'da kalması da tehlikeli görülerek Karaman'a kaldırılıyor."[18]

diyerek anlatmaktadır.

Karaman'a gönderilen Hüseyin Kâmi'ye bir hastanede görev verilmiştir. O sırada, bölgede tifüs salgını vardı. Hüseyin Kâmi, bir süre sonra bu hastalığa yakalandı ve genç yaşta, 1915 yılı sonlarında ya da 1916 yılı başlarında öldü.[19]

---

[1] Ali Birinci; "Hürriyet ve İtilâf Fırkası", *Tarih ve Toplum*, c.7, No.41, Mayıs 1987, s.18/274.

[2] İbnülemin Mahmut Kemal İnal; *Son Asır Türk Şairleri*, cüz. 5, MEB Devlet Kitapları, İstanbul, 1969, s.785.

[3] İ.M.K. İnal; *a.g.e.*, s. 786 ve Alemdar Yalçın; *II. Meşrutiyet'te Tiyatro Edebiyatı Tarihi*, Gazi Üniv. Yay., Ankara, 1985, s.329. A.Yalçın, oyunun yazarını belirtmemekte, ancak "Sabah-ı Hürriyet"in Heveskâran Cemiyeti tarafından 1908 yılında sahnelendiğini açıklamaktadır.

[4] İ.M.K. İnal; *a.g.e.*, s. 783.

[5] Namdar Rahmi Karatay; *Kitaplarımın Hikâyesi*, Berksoy Basımevi, İstanbul, 1952, s.83.

[6] N.R.Karatay; *a.g.e.*, ss. 83-84.

[7] Dehrî (Hüseyin Kâmi); *Divançe-i Dehrî*, 2. baskı, naşiri: Kürdizade Ahmet Rami (İstanbul), 1330, ss.160.

[8] Kanımızca bu anlaşma 9 Kasım 1910 tarihinde Deutsche Bank ile imzalanan ve İstanbul vilayeti gümrük gelirlerinin karşılık olarak gösterildiği anlaşma olmalıdır. Bu anlaşma ile ilgili olarak bkz. İ.Hakkı Yeniay; *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul Üniv. Yay., İstanbul, 1964, ss.105-106.

[9] *Divançe-i Dehrî*, s.44'ten aktaran Mehmet Zeki Pakalın; *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442-1930)*, c.4, Maliye bakanlığı Tetkik Kurulu Yay., Ankara, 1978, ss.250-251. M.Z.Pakalın, Hüseyin Kâmi'yi "Dehrî takma adıyla pek parlak mizahi yazılar yazan...", "pek genç iken dilinin belasına uğrayan..." bir kişi olarak değerlendirmekte ve İttihatçıların Maliye Nazırı Cavit Bey'e karşı yazdığı iki şiirine yer vermektedir.

[10] İ.M.K. İnal; *a.g.e.*, ss.785-786.

[11] N.R.Karatay; *a.g.e.*, s.85.

[12] N.R.Karatay; *a.g.e.*, s.84.

[13] Enerjetizm ekolü ve ekolün önde gelen isimlerinden olan Namdar Rahmi Karatay hakkında geniş bilgi için bkz: Hilmi Ziya Ülken; *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 2. baskı, Ülken Yay., İstanbul, 1979, ss.411-419 ve M.Bülent Varlık; *Unutulmuş Bir Mizah Ustası: Namdar Rahmi Karatay*, Ankara, 1985, çoğaltma, ss.94.

[14] N.R.Karatay; *a.g.e.*, ss.82-83.

[15] Naci Fikret Baştak için bkz: H.Z. Ülken; *a.g.e.*, ss.411-419.

[16] Aka Gündüz de Hüseyin Kâmi'nin Doğu edebiyatını iyi bildiğini, bu edebiyatı ondan öğrendiğini açıklamaktadır. Aka Gündüz'ün bu açıklaması ile ilgili olarak bkz: *Bütün Cepheleriyle Aka Gündüz (Hayatı-Hâtıraları-Eserleri)*, yay., haz: Hilmi Yücebaş, Dizerkonca Matbaası, İstanbul, 1959, s.24.

[17] Naci Fikret (Baştak); "Namdar Rahmi Bey", *Yeni Fikir*, No.39, Eylül 1928, ss.30-31. Aynı yazıdan uzun bir alıntı için bkz: N.R.Karatay: *a.g.e.*, ss.88-89.

[18] N.R.Karatay; *a.g.e.*, s.88.

[19] N.R.Karatay; *a.g.e.*, s.88. Namdar Rahmi Karatay, Hüseyin Kâmi'nin önce Karaman'a, daha sonra Bozkır'a sürgün gönderildiğini açıklamakta ancak başka bilgi vermemektedir.

İletişim Yayınları — Kitaplar

YABAN / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
NURBABA / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
HÜKÜM GECESİ / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
KİRALIK KONAK / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
BİR SÜRGÜN / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
VATAN YOLUNDA / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
ANAMIN KİTABI / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
ATATÜRK / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
HEP O ŞARKI / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
ANKARA / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
SODOM VE GOMORE / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
MİLLİ SAVAŞ HİKÂYELERİ / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
BİR SERENCAM / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
TİYATRO ESERLERİ / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
ZORAKİ DİPLOMAT / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
POLİTİKADA 45 YIL / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
HİKÂYELER / **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**
JÖN TÜRKLERİN SİYASİ FİKİRLERİ / **Şerif Mardin**
DİN VE İDEOLOJİ / **Şerif Mardin**
ALTERNATİF BÜYÜME STRATEJİSİ / **Asaf Savaş Akat**
WASHINGTON MEYDANI / **Henry James**
TÜRK ROMANINA ELEŞTİREL BİR BAKIŞ / **Berna Moran**
AMERİKAN HİKÂYELERİ ANTOLOJİSİ
LATİN AMERİKAN HİKÂYELERİ ANTOLOJİSİ
DİKENLİ TEL / **Manuel Scorsa**
TUTUNAMAYANLAR / **Oğuz Atay**
OYUNLARLA YAŞAYANLAR / **Oğuz Atay**
KORKUYU BEKLERKEN / **Oğuz Atay**
TEHLİKELİ OYUNLAR / **Oğuz Atay**
"G" / **John Berger**
EREĞLİ/AĞIR SANAYİDEN ÖNCE BİR SAHİL KASABASI / **Mübeccel Kıray**
DİN, ÜRETİM BİÇİMLERİ VE TARİHSEL UZLAŞMA / **Yılmaz Öner**
İNKILAP DERSLERİ / **Recep Peker**
FEMİNİZM, SOSYALİZM VE EYLEMDE BİRLİK / **Sheila Rowbotham, Lywne Segal, Hilary Wainwright**
JÖNLER / **Bekir Fahri**
KAPİTALİZMİN DÜNÜ BUGÜNÜ / **Maurice Dobb**
SOSYALİZM VE PARLAMENTER DEMOKRASİ / **Geoff Hodgson**
İSTANBUL NASIL EĞLENİYORDU / **Refik Ahmet Sevengil**
GECE / **Bilge Karasu**
ELEŞTİRİ VE İDEOLOJİ / **Terry Eagleton**
THE SELAMİN ALEYKÜM / **Latif Demirci**
TEN VE GÖLGE / **Hulki Aktunç**
TÜRKÇE'DE ROMAN / **Mustafa Özön**
EFENDİLİK, ŞARKİYATÇILIK, KÖLELİK / **Jale Parla**
DİL VE MADDECİLİK / **Roselind Coward, John Ellis**
AYLAK ADAM / **Yusuf Atılgan**
GECEYİ TANIDIM / **Nazlı Eray**
TÜRK OLMAK KOLAY DEĞİL / **Haluk Şahin**
BU ÜLKE / **Cemil Meriç**
VAROLMANIN DAYANILMAZ HAFİFLİĞİ / **Milan Kundera**
İSLÂM FELSEFESİ TARİHİ / **Henry Corbin**
MÜHENDİSLER VE İDEOLOJİ / **Nilüfer Göle**
OSMANLI İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE JÖNTÜRKLER / **Şükrü Hanioğlu**
AYDINLANMAMIŞ CİNAYETLER / **Ümit Sezgin**

Girit Kadı Defterleri

ADNAN EKŞİGİL

Evvel zaman içinde "barbarlar" dışında tüm Akdeniz topluluğunca dünyanın merkezi sayılan Girit, bu ayrıcalıklı konumunu kaybettikten sonra epey karanlık dönemlerden geçmiştir. Bu dönemler, mutlaka "kötü" oldukları için değil, bilinmedikleri için, karanlıkta kaldıkları için karanlıktırlar. Örneğin Venedik egemenliği döneminin ada halkı açısından rahat bir zaman kesiti oluşturduğu çok kuşkuludur, ama bu dönem oldukça "aydınlık" sayılabilir. Çünkü Venedikliler Osmanlı istilâsı karşısında adayı terkederken arşivlerini beraberlerinde alıp götürmüşler ve bunları zaman içinde inceleyip teker teker yayınlamışlardır. Oysa, tarih cetvelinde daha yakın bir noktaya rastgelmesine karşın, Osmanlı dönemi Girit'in en karanlık dönemlerinden biridir. Nikos Stavrinidis, işte bu karanlık dönemi aydınlatmak için yarım yüzyıldır Girit'teki Osmanlı arşivlerini gün ışığına çıkarmakla uğraşan sabırlı bir bilgeydi.* 1986 Noel'inde 92 yaşındayken hayata gözlerini yumdu.

Stavrinidis, kadrosuz, ortamsız, yardımsız kendi başına taşrada çalışan amatör ruhlu bir araştırmacıydı. Ama taşralı olduğu söylenemez. Tersine, kozmopolit bir ortamın ve seçkin bir eğitimin ürünüdür Stavrinidis. İzmir yakınlarındaki Saip köyünde doğan tarihçi, İzmir'deki Fransız-Rum okulu Aronis'te, daha sonra da İngiliz Baxter okulunda okumuş. Birinci Dünya Savaşı'nı Osmanlı ordusunda subay olarak geçiren Stavrinidis, 1922'de Yunan bozgunuyla birlikte Atina'ya göçmüş, kısa bir süre sonra da Girit'in başkenti İraklion'a (o zamanki adıyla Megalo Kastro, ya da Kandiya) yerleşmiş. Stavrinidis, Girit'teki göçmen yaşamına çeşitli Batı dillerinde çalışan bir çevirmen olarak başlamış, ama 30'lu yılların başlarında Osmanlı arşivlerini keşfettikten sonra, yalnızca Osmanlıca'dan Yunanca'ya çeviri yapan bir belge tarihçisi olup çıkmış. Stavrinidis'in bundan sonraki yaşamı, tarih kitapları yazarak (10'dan fazla) dinlendiği dönemlerin dışında, zamanla giriştiği amansız bir yarışmadan ibaret: Osmanlı arşivlerinin kapsadığı ikibuçuk asırlık dönemin bir asırdan fazlasını, yarım asırlık bir çalışma süresi içinde katedebilmiştir Stavrinidis. Arşiv tarihçilerini imrendirecek bir mesafedir bu.

> Stavrinidis, kadrosuz, ortamsız, yardımsız kendi başına taşrada çalışan amatör ruhlu bir araştırmacıydı. Ama taşralı olduğu söylenemez.

Arşivlerin tarihçesi

Stavrinidis'in üzerinde çalıştığı arşivlerin niteliği ve içeriğine girmeden önce, bu arşivlerin "başlarından geçenler"i hatırlamakta yarar var.

* Ölümünden iki yıl önce beni Stavrinidis'e tanıştıran ve tarihçinin Yunanca'ya çevirdiği arşivleri -çok eksik ve hızlı bir şekilde de olsa- gözden geçirmeme yardımcı olan Anthie Karra'ya burada bir kere daha teşekkür etmek isterim.

Bilindiği gibi, arşivler dünyanın her yerinde ülkeler ve topluluklar arasında büyük gerilim, çekişme ve pazarlıklara konu olmuştur. Boşuna da değildir bu: arşivler toplumların hafıza ve kimliğinin vazgeçilmez bir öğesini oluşturur. Son olarak, Cezayir'in kendi tarihini ilgilendiren arşivler için nasıl kıyasıya bir mücadele verdiğini görüyoruz: 130 yıllık Fransız sömürge dönemine ait devlet arşivlerinin nerdeyse tamamı, Cezayir'in bunca girişimi ve protestosuna rağmen, Fransızlar'ın elindedir hâlâ. Hem de kamuya tamamen kapalı gizli kasalarda. Fransızlar bazı silah ve metro ihalelerinin kendilerine verilmesi karşılığında belki bu arşivleri birgün Cezayirliler'e devredeceklerdir; ama o güne kadar hafızasını kaybetmiş bir ülke olarak kalmaya mahkûmdur Cezayir.

Osmanlı arşivleri için de az mücadele verilmemiştir. Ancak Osmanlı arşivlerinin her nasılsa sistematik şekilde Yeşilçam filmlerindeki "düşen kadın" temasını andıran dramatik bir akıbeti vardır: ilk başta hazine gibi saklanan paylaşılmaz şeylerdir bunlar. Üstüne toz kondurulmaz, uğruna büyük kavga gürültü koparılır bunların. Daima yangından ilk kaçırılacak şeylerdir. Ama sonra ne olursa olur, "sokağa" ya da "kaldırıma" düşer bunlar; kimse yüzlerine bile bakmaz; bir kısmı ya kesekâğıdı olur ya tuvalet kâğıdı, ya da yakıt malzemesi. Sahiplenilen bir diğer kısmı ise çoğu kez bodrumlarda rutubet ve farelere yem olmaktan kurtulamaz.

Nikos Stavrinidis

Stavrinidis'in koruyucu kanatları altına girinceye kadar, Girit'teki Osmanlı arşivleri de aşağı yukarı bu ortak kaderi paylaşmış sayılır. Bunların öyküsü belki 1898'de özerk Girit devletinin kurulmasıyla başlar. İki başlı bir yönetim öngören bu devlet çerçevesinde Osmanlıca'nın yanısıra Rumca'nın da resmiyet kazanması üzerine, 1899'da, Hanya, Retimno, İraklion, Neapoli gibi Türk ve Rum halkın birarada bulunduğu büyük yerleşim merkezlerinde tercüme büroları açılır. 1909'da, İraklion tercüme bürosunun başına İstanbul'da eğitim görmüş ve çok iyi Türkçe bilen Yorgos İkonomidis adında bir Giritli Rum getirilir. İkonomidis, merkezi İraklion'da bulunan Girit Vakıflar İdaresi'nde çalışmıştır daha önce. Ve burada sözkonusu arşivlerin farkına varmış, değerini kavramış ve bunlara göz koymuştur. Nitekim İraklion tercüme bürosunun başına geçer geçmez, arşivlerin derhal Vakıflar'dan büroya devredilmesi için savcılığa başvurur İkonomidis. Fakat istediği hemen yerine gelmez. Üstelik epey de bir gürültü kopar. O kadar ki, konu İstanbul'da bile yankılanır. *Tasviri Efkâr*'da İkonomidis aleyhine yazılar çıkar. Olay muhtemelen hükûmete kadar intikal eder. Fakat arkası gelmez. Arşivler büroya devredilmez, ama Girit'ten de dışarı çıkmaz. 1924 mübadelesinde Türkler adadan ayrılırken bu arşivleri de almaya çalışırlar, fakat başaramazlar. Mübadeleden kısa bir süre sonra İkonomidis nihayet muradına varır; tüm arşivler büroya taşınır.

Genel bir kategori olarak "arşiv" diye nitelediğimiz bu belgeler, dört ana türde toplanıyor: noter ve kadastro kayıtları, vakıf arşivleri ve kadı defterleri. Kronolojik olarak ayırırsak, bunların ilk ikisi daha yakın dönemlere ait. Noterlik, XIX. yüzyıl reformlarıyla birlikte Osmanlı adalet sistemine eklenmiş yeni bir öğedir. Kadastro da öyle. Örneğin Girit'te kadastro çalışmaları 1878 Halepa antlaşmasından sonra başlamıştır. Buna karşılık, vakıf arşivleri ve kadı defterleri Osmanlı fethine, hattâ İraklion'un alınışından önceki yıllara kadar uzanıyor. Vakıf arşivleri arasında bulunan bazı vakfiye dökümanları, örneğin "Kanlı Kastelli Kahramanı" diye anılan Sofu Mehmet Paşa'nın vakıfnamesi 1655'te kaleme alınmış. Kadı defterleri arasındaki bazı mahkeme tutanakları da 1657'ye kadar dayanıyor.

İraklion'dan başka diğer büyük şehirlerde bulunması gereken arşivlere gelince, onların büyük çoğunluğu yok olmuş çok önceden. Özellikle kadı defterlerinin en eskilerinin bunlar arasında olduğu biliniyor. Osmanlı döneminde Girit'te İraklion'dan başka yalnızca Retimno ve Hanya'da kadılık var. Retimno'daki defterlerin bir kısmı, daha Yunanistan'ın bağımsızlık savaşı sırasında adada çıkan karışıklıklarda kaybolmuş. Hanya'dakiler ise 1897 yangınında kül olmuş. Elde kalan bin cilde yakın elyazmasının hemen hepsi İraklion'da.

Durum böyle olunca, Türk nüfusu-

67

ΚΑΤΟΧΥΡΩΣΙΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΙΕΡΟΔΙΚΟΥ.

Τ.Α.Η. Κῶδ. 1, σελ. 42 — 30 Zilkaade 1068
Ἀρ. μεταφρ. 67 — 28 Αὐγούστου 1658

Π.Μ. Διὰ πράξεως τοῦ Ἱεροδίκου κατοχυροῦται τὸ δικαίωμα ἰδιοκτησίας ἐπὶ τῶν κειμένων ἐν τῇ συνοικίᾳ Ἁγίας Βαρβάρας[1] Ρεθύμνης βακουφικῶν οἰκιῶν, ἀνηκόντων εἰς τὸν φόρου ὑποτελῆ Κατερῆν καὶ πωληθέντων κατὰ τὸ ἔτος 1653 εἰς τὸν Μαχμοὺτ Μπεσὲ[2] κατόπιν Σουλτανικῆς διαταγῆς, ἀπευθυνθείσης πρὸς τὸν θριαμβευτὴν ἀρχιστράτηγον Χουσεὶν Πασᾶν, ὅπως αἱ κατασχέσαι ἑτοιμόρροποι βακουφικαὶ οἰκίαι τῆς Ρεθύμνης πωληθῶσιν εἰς τρίτους δι' ἀμέσου προκαταβαλλομένου βακουφικοῦ τέλους καὶ ἐτησίου μὴ προκαταβαλλομένου τοιούτου.

Χρονολογία ἐγγράφου κατὰ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς Ζηλκααδὲ τοῦ ἔτους χίλια ἑξήκοντα ὀκτώ.

Οἱ Μάρτυρες κ.λ.π.

1 Aya Varyar.
2. Βλ. ἐγγραφον ἀριθ. 65.

Girit'te bir mülkün kadı huzurunda kaydedilmesine ilişkin kayıt.

Osman Hamdi Bey'in Les Costumes Populaires de la Turquie albümünden Girit'li Rumlar.

nun adadan ayrılmasıyla birlikte Retimno, Hanya ve Neapoli'deki tercüme büroları neredeyse işlevsiz kalmışlardır. Ama İraklion'daki büro, başına topladığı bu arşiv yığınını hazmetmek çabasıyla eskisinden daha da faaldir şimdi. Nitekim 1931'de Stavrinidis büroya memur olarak girdiği zaman, kendini çok yoğun bir faaliyet içinde bulur. Tahmin edileceği gibi, herşeyden önce günlük yaşamı etkileyen, pratik bir önemi vardır bu arşivlerin: özellikle emlâk ve mülk alım-satımları, bu arşivlerdeki verilere göre yapılmaktadır. Tabii bu, arşivlerin bazı çıkarları pekiştirirken, diğer bazılarını tehdit etmesi demektir. Ve çıkarları tehdit edilenler az değildir. Özellikle Türkler'den boşalan malları sahiplenmek ve bunları Anadolu'dan gelen Rum göçmenlerle paylaşmamak azmindeki bazı açıkgözler, arşivlerin tanıklığından çok rahatsız olurlar. O kadar ki, kısa sürede örgütlenip, belediye seçimlerini de işin içine katarak 1933'te İraklion ve Neapoli bürolarını kapattırırlar. Arşivlerin devre dışında kalması demek, tüm hakların lafa kalması demektir. Lafını hile ve kaba güçle dinletenlerin hüküm sürdüğü tam bir laf anarşisi doğar. Dört yıllık bir "vahşî birikim" sürecinden sonra, durumunu sağlama alan ve artık anarşiden korkmaya başlayan yeni zenginlerin onayı ve piskoposun önerisiyle, İraklion tercüme bürosu 1937'de tekrar açılır ve büronun başına Stavrinidis getirilir. Arşivler tekrar raftan aşağı iner, fakat günlük yaşamın ve mülk kavgalarının üzerlerindeki baskısı hissedilir derecede azalmıştır bu sefer. Stavrinidis Osmanlı arşivlerini ilk defa bu dönemde birer tarihsel nesne olarak algılama ve işleme fırsatını bulur ve bunları bir kadastrocu, bir tapucu, bir nüfus memuru olarak değil, bir tarihçi olarak sınıflandırmaya koyulur.

Ta ki 1941'de Alman paraşütçüleri Girit'e inene ve İraklion baştan aşağı bombalanana kadar. Şehir boşalır. Ortalık durulur durulmaz şehre geri dönen Stavrinidis, arşivlerin sokaklarda darmadağın bir vaziyette uçuştuğunu görür, dehşete düşer. Vikelea Kütüphanesi'nin müdürü olan yakın arkadaşı Stergios Spanakis'in yardımıyla arşivleri alelacele bir kenara toplar ve bir yer bulunması için İraklion belediyesine başvurur. Almanlar tarafından atanmış bulunan belediye başkanı, Stavrinidis ve arkadaşını savar, ama bu arada onlara küçük bir konferans çekmeden de duramaz: insanlığın arşiv ve hikâyelere ihtiyacı yoktur artık; yeni bir tarihî çağ başlamaktadır. Geleceğin aydınlığı, geçmişin karanlığını yenmelidir.

Stavrinidis ve Spanakis, çaresiz, arşivleri sırtlarlar, sokak sokak boş ve mahfuz bir yer ararlar. Birkaç günlük bir sefaletten sonra, Vikelea Kütüphanesi'nin depoya dönmüş bodrumunda bir yer açarlar, yüklerini oraya yerleştirirler. Arşivler kurulmuştur böylece. Ama arada, birtakım belgelerin yok olduğunu farketmesi güç olmaz Stavrinidis'in. Örneğin Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın İraklion'un alınması vesilesiyle gönderdiği deri kaplı ve işlemeli bir vakıfname gibi, yalnız tarihsel içerik değil, düpedüz antika değeri bakımından da gözden kolay kolay kaçmayacak şeylerdir bunlar. Stavrinidis bunlara çok yanacaktır, ama 1945'te Retimno'da kalan bazı arşivlerin Yunan direnişçiler tarafından bakkallara satıldığını duyunca daha da yanacaktır.

Defterlerin içeriği

Belki incelenmeye daha uygun bir durumda oldukları için, ama herhalde asıl Osmanlı dönemi Giriti'nin en ayrıntılı ve canlı tablosunu çizdikleri için, Stavrinidis, Osmanlı arşivleri içinde yalnızca kadı defterleriyle uğraşmayı yeğlemiştir. 40 cm uzunluğunda, 15 cm genişliğinde, 150 ile 485 sayfa arasında değişen kalınlıklarda kara kaplı defterlerdir bunlar.

Stavrinidis'e göre aslen 225 adet olan bu defterlerin bir kısmı değişik zamanlarda kaybolunca geriye 162 defter kalmıştır. Tarihçinin kronolojik bir sırayla 5 kocaman ciltte topladığı ve 1. cildini 1975'te, 2. cildini '76'da, 3. cildini '78'de, 4. cildini '84'te ve sonuncusunu da ölmeden bir yıl önce yayınladığı çalışması*, işte bu 162 defterin bir bölümünün epey ayıklanmış bir dökümünden meydana gelmektedir. Ciltlerin birincisi 1657-1672 (Hicrî 1067-1082), ikincisi 1672-1694, üçüncüsü 1694-1715, dördüncüsü 1715-1752 ve beşincisi 1752-1765 arasını kapsamaktadır. Kadı defterleri, Girit'in kesin biçimde Yunan egemenliğine geçtiği 1913'e kadar uzandığına göre, Stavrinidis'in çalışmasının tamamlanması için, yaklaşık olarak 150 yıllık bir kısmın daha günışığına çıkarılması gerekmektedir.

Ancak, çalışması 1765'de kesilmekle beraber, Stavrinidis'in bu tarihten sonraki defterleri hiç karıştırmadığı ve tamamen karanlıkta bıraktığı söylenemez. 1. cilde yazdığı önsözde, tarihçi XIX. yüzyıl'a ait arşivler hakkında bir hayli aydınlatmaktadır bizi. Böylece,

Girit kadı defterlerinin tümü hakkında genel bir perspektife sahibiz bugün. Hiç değilse hangi konuları içerdiklerini biliyoruz artık.

Önce bu arşivlerin tanıklık ettiği tikel nitelikli olaylara bakarsak, saymakla bitmez bunlar: Osmanlı-Venedik savaşı sırasında Ortodoks piskoposunun tayini; savaştan sonra ilk Venedik konsolosunun kabulü; 1671'de Doğu Girit'te nüfus sayımı; İraklion'un alınması sırasında Venedik savunmasını arkadan vuran "Kandiya haini" Andreas Barocci'nin bir çiftlikle ödüllendirilmesi; 1694'te Girit'e Venedik akınları ve amiral Moncenigo'nun Hanya'ya ayak basması; Venedik'le işbirliği yapanların yakalanması; İsfakia bölgesindeki ayaklanma ve ayaklananların cezalandırılması; Girit'in ilk büyük Rum ulusal önderi Daskaloyannis'in 1770'de başkaldırması; iki paşanın mahkeme önüne çıkarılması ve idamı; Napolyon'un Mısır seferi sırasındaki söylenti ve hazırlıklar; 1820'lerde Yunan bağımsızlık savaşı sırasında adada ilk defa kriptohıristiyan listelerinin hazırlanması; İraklion'da çeşitli yeniçeri ve "ağa" isyanları; Mısır'dan asker takviyesi, vs. Ama bütün bu olayların ötesinde, daha genel olgulara da işaret etmektedir bu arşivler: gönüllü ve zorunlu müslümanlaşma, hıristiyanlara ve yeni müslümanlara uygulanan kademeli vergiler, Venedik-Osmanlı savaşında konan özel vergi ve "angarya"lar, müslüman-hıristiyan evlilikleri ve adaletle ilgili sorunlar, İraklion'daki Ermeni ve Yahudi azınlıkların durumu, merkezî hükümet ve Fener Patrikhanesi'nin bölgesel kiliselerle ilişkileri ve bu bağlamda grammatikos ve armatoloz kurumlarının işleyişi ve tayinleriyle ilgili sorunlar, tahıl ve zeytinyağı ihracatı, sabun sanayiinin gelişmesi... Arşivlerin ışık tuttuğu konuların yalnızca küçük bir kısmıdır bunlar.

Tahmin edileceği gibi, Girit kadı defterleri gerek Yunan gerek Türk tarihçiliği için değerli veri ve ipuçları taşımaktadır. Bu defterler, yeni tarihsel bulgu ve içgörülere zemin olabileceği gibi, bazı temel konular hakkında halihazırda varolan birtakım savların doğrulanması veya yanlışlanmasında da büyük rol oynayabilirler. Bir örnek vermek gerekirse, Yunan tarihinin tartışmalı konularından birini alalım. Yunan toplumunda hâlâ kendini hissettiren ve millî eğitimin de pekiştirdiği yaygın bir inanca göre, Osmanlı fethi yalnız Bizans devletini yok etmekle kalmamış, Ortodoks kilisesinin imparatorluk topraklarındaki eski gücünü yitirmesine, parçalanmasına ve Istanbul'da hapsolmasına yol açmıştır. Ciddî Yunan tarihçiliği, haklı olarak bu inancın doğru olmadığını, gerçeğin birçok yönden bunun tersi olduğunu savunur. Gerçekten de, Fener Patrikhanesi Bizans'ın son yüzyıllarında bölgesel kiliseler ve dinî akımlar üzerinde kaybettiği denetimi ancak Osmanlı fethi sayesinde yeniden kurabildiği gibi, ortodoksluk Osmanlı idaresinde Bizans'ın son dönemine göre farkedilir bir canlanma göstermiş, özellikle Ege, Rumeli ve Balkanlar'da katolikliğe karşı yeniden dirilmiştir. Kadı defterlerinin, bu saptamayla ilgili olarak Yunan tarihçiliğini Girit planında da doğru çıkaracağını sanıyorum.

> Özellikle Türkler'den boşalan malları sahiplenmek ve bunları Anadolu'dan gelen Rum göçmenlerle paylaşmamak azmindeki bazı açıkgözler, arşivlerin tanıklığından çok rahatsız olurlar.

Keza, Türk tarihçiliğinin gözde konularından birini alalım: Osmanlı yönetiminin azınlık (hıristiyan) kültürlerine yönelik "hoşgörü"süyle ilgili gözlem örneğin. Bunun türlü açıklamaları vardır. Bu açıklamaya göre neden, Osmanlı rejiminin İslam'a dayanmasıdır: hoşgörü, İslam'ın özündedir. İslam'ın "öz"üyle yetinmeyen, daha özgül bir diğer açıklamaya göre neden, İslam'ın da ötesinde, Osmanlı devletinde İslam geleneğinin İslam'ın hanefî yorumuna dayanmasıdır: İslam'ın ancak hanefî yorumu hoşgörüye açıktır. Biraz çevrisel bir argüman içermekle beraber, bir başka açıklamaya göre ise neden, Osmanlı devletinin gerçek bir çok-uluslu veya çok-kültürlü imparatorluk olmasında yatmaktadır: bir devlet ne kadar büyük ölçüde böyle bir imparatorluksa, o ölçüde hoşgörülü olması doğaldır. Eğer gerçekten "Osmanlı hoşgörüsü" diye birşey varsa, bunların hepsinde belirli bir gerçeklik payı bulunabilir. Ama herhalde asıl neden Osmanlı üretim düzeninin bileşiminde aranmalıdır: azınlık (hıristiyan) nüfusun yalnız şehirlerdeki finans, zenaat ve ticaret faaliyetlerinde değil, tarım da dahil tüm Osmanlı üretim gücünün içinde vazgeçilmez bir yeri vardır; "Osmanlı hoşgörüsü"nün asgarî sınırlarını da bu yer belirler. Nitekim Osmanlı yönetiminin islamlaştırma siyasetinin ters yönde iki farklı eğilim göstermesi boşuna değildir: Osmanlı yönetimi bir yandan askerî, siyasal ve ideolojik gereklerin dikte ettiği yer ve dönemlerde hıristiyan nüfusu teşvik ve baskıyla müslümanlaştırma yoluna giderken, diğer yandan malî gereklerin diğer bütün faktörlere ağır bastığı durumlarda çeşitli dolaylı yollarla bu müslümanlaştırma sürecini dizginlemeye ve hattâ bazen tersine çevirmeye çalışmıştır. Bazı tarihçilerin işaret ettiği gibi, gerek vergi, nüfus ve ticaret politikalarının birtakım sonuçlarında, gerek Osmanlı hükümetlerinin azınlık kiliseleriyle -ve özellikle Fener Patrikhanesi'yle- olan ilişkilerinde, yeterince kendini belli eden bir eğilimdir bu. Bu eğilimin Girit defterlerinde daha da büyük bir açıklıkla kendini göstermesi yüksek bir olasılıktır.

Girit defterlerinin başka klasik gözlemlerin tartışılmasında da Türk tarihçiliği için aydınlatıcı olacağı kesindir. Ancak unutmamak gerekir ki Türk tarihçiliği henüz kapağı bile tamamen açılmamış dipsiz bir arşiv kuyusunun üzerinde oturmaktadır ve Türk tarihçilerinin Girit defterlerinden önce Türkiye'deki arşivlerle yapacağı yığınla iş vardır. Bu açıdan bakıldığında, Girit defterlerinin Türk tarihçiliğinin bugünkü gündeminde öncelikli bir yer tutamayacağı düşünülebilir.

Mamafih belli olmaz. Toprak altından yeni çıkarılmış işlenmeye hazır madenler daima çekicidir. Stavrinidis'in ölümünden sonra Girit arşivleri rafa kalkmadı, tersine, şimdi hepsi İraklion Belediye Kütüphanesi'nde gözden geçirilmekte ve teker teker mikrofilmleri çekilmekte. Geçen yıl Retimno'da Girit Üniversitesi'ne bağlı bir Türkoloji kürsüsü açıldı. Eğer bu kürsüye yetkin elemanlar bulunabilirse, bunlar İraklion'daki arşivleri Stavrinidis'in tek başına yapabildiğinden daha etraflıca düzenleyebilir ve yakında incelenmeye hazır hale getirebilir. O takdirde, kimbilir, belki bu arşivler Yunan tarihçilerinin yanısıra Türk tarihçilerinin de sanıldığından önce ilgisini çekebilir. □

* *Metafrasis Turkikon Historikon Enğrafon Aforondon is tin Istorian tis Kritis* (Girit Tarihiyle İlgili Türk Belgelerinin Çevirisi)

Donanma Vakfı da Tarihe Karışırken

Sultan Osman ve Reşadiye Drednotları

FAHRİ ÇOKER

Abdülaziz döneminde (1861-1876) İngiltere'den sonra dünyanın en güçlü donanmasına sahip olan Osmanlı Devleti, II. Abdülhamit'in donanmayı otuz yıl haliçte hapsetmesi, bir su dubasının haliçten çıkması Padişahın iradesine bağlı olması gibi karanlık bir dönem yaşadıktan sonra donanma, 23 Temmuz 1909'da meşrutiyetin ilânından sonra yeniden benliğine kavuşmuş ve 4 Temmuz 1909'da Sarayburnu önündeki geçit töreninde halk, donanmasını seyretmek mutluluğuna ermişti. Ancak yıllarca bekleyişten sonra gördüğü bir sürü hurda gemiden ibaretti.

İşte bu gözlemdir ki "Güçlü Bir Donanma İçin Ayda Bir Kuruş" kampanyasıyla 19 Temmuz 1909'da Donanma Cemiyeti kurulmuş ve vatansever Türk halkının yarış edercesine yaptığı bağışlarla Cemiyetin parasal varlığı bir yılın sonunda (750.576) altın lirayı bulmuştur. Bu tutar bugünün değeri ile yaklaşık 60 milyar Türk lirasıdır. Bu arada Hükûmetçe de on yıllık bir program yapılarak Cemiyetin girişimi desteklenmiş, 28 Şubat 1910'da kabul edilen "Bahriye Olağanüstü Bütçe Kanunu" ile beş milyon lira ayrılmıştır. Ayrıca Maliye hazinesi Cemiyet tarafından yapılan siparişlere kefalet edecektir.

> 4 Temmuz 1909'da Sarayburnu önündeki geçit töreninde halk, donanmasını seyretmek mutluluğuna erişmişti. Ancak yıllarca bekleyişten sonra gördüğü bir sürü hurda gemiden ibaretti.

Cemiyet, ilk aşamada -kendi parası ile satın aldığı "Yadigâr-ı Millet", "Gayret-i Vataniye", "Numune-i Hamiyet" ve "Muvenet-i Milliye" torpido muhriplerinden sonra çağın gereklerine uygun olarak zırhlı gemiler satın alınması için teşebbüse geçmiş, bedeli yine Cemiyetçe ödenerek Almanya'dan "Barbaros" ve "Turgut Reis" gemileri ve ayrıca askerî ulaştırmada kullanılmak üzere "Reşit Paşa", "Mithat Paşa" ve "Giresun" vapurları satın alınmıştır.

1911 yılı Nisan'ında Yunanistan'ın İtalya'da inşaası tamamlanan "Averof" zırhlısı donanmalarına katmaları, Hükûmeti Bahriye Programının bir an önce gerçekleştirilmesine zorlamış ve İngiltere'nin Messrs Vickers Ltd. Gemi İnşaat Şirketi'ne iki drednot -Zırhlı Gemi- ısmarlanmıştır. Gv. Kur. Binbaşı Vasıf Ahmet Bey -Sonra Amiral, Nezaret Müsteşarı ve Boğazlar Komisyonu Başkanı- 23 Ocak 1912'de İnşaat Komisyonu Başkanlığı'na ve biri "Sultan Reşat V.", kısaca "Reşadiye"* adını alan Drednot Komutanlığına atanarak İngiltere'ye gönderilmiştir. Bu arada, aralarında saldırmazlık paktı imzalayan Güney Amerika Devletlerinden Brezilya'nın aynı tezgâhlarda inşası devam eden "Rio de Janeiro" drednotunu satma önerisi hükûmet tarafından olumlu karşılanmış ve 27.500 tonluk bu gemi (3.387.475) liraya satın alınarak "Sultan Osman-ı Evvel" adı verilmiştir. Vickers Ltd.'in inşa edeceği diğer

zırhlının adı ise "Fatih"dir.

Reşadiye ve Sultan Osman'ın 1914 yazında birlikte teslimi için Şirket ile anlaşmaya varılır. Ancak gemilerin inşası çok yavaş yürümektedir. 1912 yılı sonuna kadar İngiltere'de kalarak gemilerin inşasına nezaret eden ve sonra yurda dönen Vasıf Bey, 23 Nisan 1913'de Reşadiye Komutanlığına atanarak tekrar İngiltere'ye gönderilir. Sultan Osman Komutanlığına da 8 Ocak 1914'de Binbaşı Hüseyin Rauf (Orbay) Bey atanır. 10 Şubat 1914'de Bahriye Nâzırı olan Cemal Paşa, o günün dünya koşulları içinde bu gemilerin inşasının biran önce tamamlanması ve yurda getirilmeleri kaygısındadır. Bu amaçla Vasıf ve Rauf Bey'ler Londra'dan İstanbul'a çağrılarak İngiliz Danışman Amiral Lympus'un da katılmasıyla toplantılar yapılır. Rauf Bey, inşası Reşadiye'den önce tamamlanacak olan Sultan Osman'ın çekirdek personelinin gönderilmesini istemekle seçilen personel Reşit Paşa vapuru ile İngiltere'ye gönderilir.

Yunanistan, Osmanlı Devleti'nin peşpeşi sıra üç drednotuna sahip olacağından tedirgindir. 1914 Haziran başında "İnflaxible" zırhlısı ile İstanbul'a gelen İngiltere'nin Akdeniz Filosu Komutanı Amiral de Robeck, Cemal Paşa ile konuşmalarında bu konuya değinir. Sultan Osman'ın bir kazaya uğramadan İstanbul'a getirilmesi için özel önlemler alınıp alınmadığı üzerinde ısrarla durur. Geminin bir tehlikeye maruz kalmaması için son derece uyanık bulunulmasını tavsiye eder. Cemal Paşa bu uyarıdan kuşkulanmıştır. Haziran sonu Toulon'da yapılacak deniz manevralarında bulunmak üzere Fransa Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Boué de Lapeyre'in çağrılısı olarak Fransa'ya gittiği zaman Paris'e çağırdığı Vasıf ve Rauf Bey'lerle gemilerin durumunu konuşur. Rauf Bey, İngilizlerde garip bir davranış gözlediğini, Sultan Osman'ın tesliminin geciktirilmesi için her gün bir bahane icat ettiklerini anlatır. Cemal Paşa'nın emri kesindir. Gecikmeye asla izin verilmeyecektir. İnşaat Şirketinin, geminin 14 topundan ikisi-

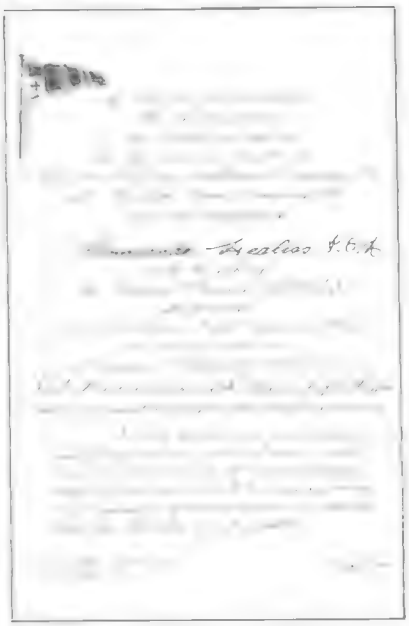

İngiliz Vickers Ltd. Şirketi tarafından verilen yemeğin davetiyesinin kapağı (en üstte) Reşadiye Makine İşletme Baş Mühendisi Binbaşı Halis Hasan Bey'e yazılmış davetiye (üstte ve yanda).

PROGRAMME OF ARRANGEMENTS

IN CONNECTION WITH THE

LAUNCH OF

THE IMPERIAL OTTOMAN BATTLESHIP

"RESHADIEH,"

BY

NAÏLÉ HANOUM, daughter of His Highness TEVFIK PASHA,

AT THE

NAVAL CONSTRUCTION WORKS OF MESSRS. VICKERS LIMITED,

BARROW-IN-FURNESS,

On WEDNESDAY, 3rd SEPTEMBER, 1913.

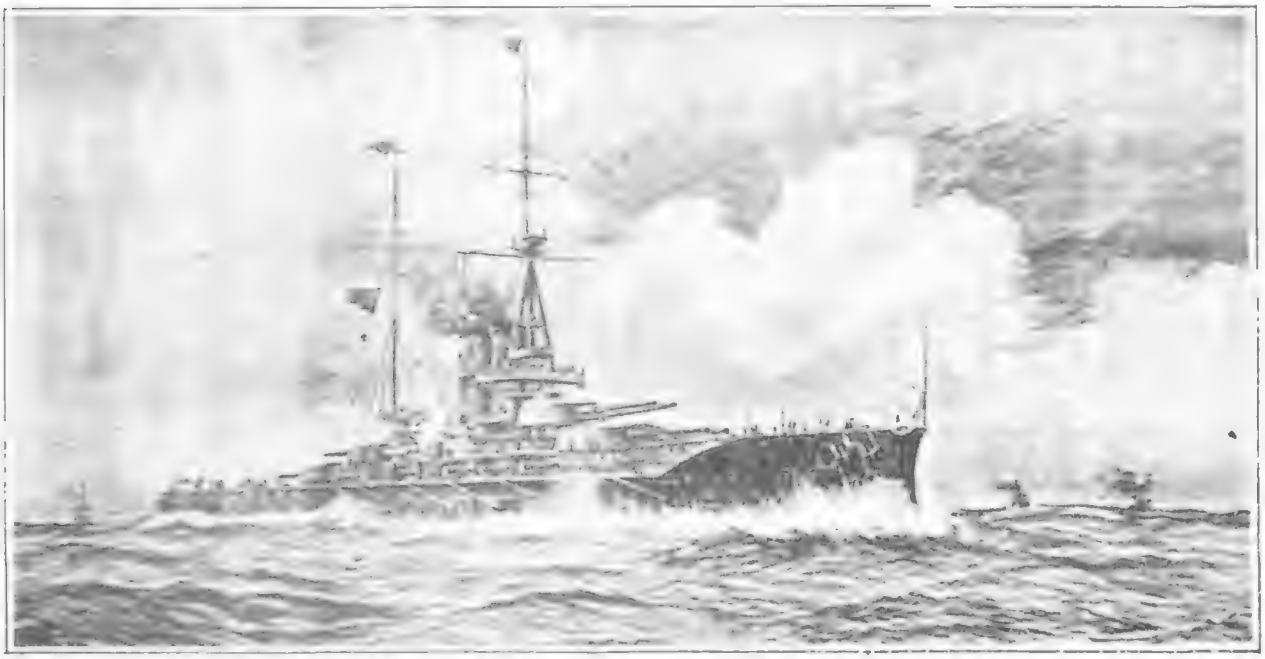

Reşadiye'nin yemek davetiyesinin içine basılmış tasviri resmi.

Tevfik Paşa'nın kızı Naile Hanım.

nin belirlenen zamanda yerine konulamayacağı yolundaki engeli, geminin hız deneyleri iki top noksan olarak yapılması istenerek kırılacak ve bu iki top sonradan İstanbul'da yerine monte edilmek üzere geminin Temmuz ayı içinde yola çıkması sağlanacaktır.

Bu talimat ile Londra'ya dönen Rauf Bey'in bu konudaki çabaları sonuç vermez. İngilizler her gün yeni engeller çıkarırlar. Nihayet 2 Ağustos'ta geminin kalan son taksidinin ödenmesinden yarım saat sonra İngiltere Hükûmeti Sultan Osman ve Reşadiye'ye el konulduğunu ilân eder. Vasıf ve Rauf Bey'lerle gemilerin Türk personeli Reşit Paşa vapuru ile 22 Ağustos'da İstanbul'a dönerler.

Halil Menteş, anılarında bu olayı bir "zabt" olarak niteler. "Ambargo koymuşlardır demiyorum. Zira Ambargo savaş içinde kullanılan bir yöntemdir. Halbuki İngiltere, o tarihte henüz seferberlik bile ilân etmemişti. İngiltere, yalnız gemilerimizi değil bedellerini de zaptetmiştir." der.

Artık, "Sultan Osman" ve "Reşadiye" drednotları Türk milleti için kartpostallarda kalan acı bir anıdır. 1914'den bu yana Bahriye Mektebi - Deniz Harp Okulu ve Lisesi-'ne giren öğrenciler, okulu tanımaya başladıkları ilk günlerde dershane binasının alt kat köşesinde "Sultan Osman"ın görkemli maketini hayranlıkla seyrederek hocaları ve subaylarından bu serüveni öğrenmeye çalışırlar.

Bu aşamada milletin tek tesellisi, İngiliz donanması tarafından tâkip edilmeleri nedeni ile 11 Ağustos'ta Çanakkale'ye sığınan Alman gemileri "Goeben" ve "Breslau"ın Osmanlı Hükûmeti'nce satın alınarak "Yavuz Sultan Selim" ve "Midilli" olarak donanmamıza katıldıklarının ilânı olur. Kaybedilen iki gemiye başka iki gemi...

Çok şükür ki artık kendi gemimizi kendimiz yapacak teknolojiye sahip bulunuyoruz ve Ulu Önder Atatürk'ün 20 Eylül 1924'de Hamidiye Gemisinin hatıra defterine yazdığı "Hudutlarının mühim ve büyük aksamı deniz olan Türk Devleti'nin donanması mühim ve büyük olmak gerekir. O zaman Türk Cumhuriyeti daha müsterih ve emin olacaktır. Mükemmel ve kadir bir Türk donanmasına mâlik olmak gayedir." direktifi her şeye rağmen gerçekleşme yolundadır.

(*) Reşadiye'nin kızaktan denize indirilişi nedeniyle 3 Eylül 1913'te İngiltere'de bulunan gemi personelinin de katıldığı bir ziyafet verilmiştir. Bu törende gelenek icabı geminin başında patlatılması gereken şampanya şişesi Büyükelçi Tevfik Paşa'nın kızı Naile Hanım tarafından patlatılmış, yemekte daha sonra sadrazam olacak olan Büyükelçi Tevfik Paşa ile eski sadrazamlardan İbrahim Hakkı Paşa da bulunmuş ve bir söylev vermiştir. Yemeğin davetiyesi ve geminin resmi, nitelikleri ve menüyü içeren ayrıntıları, çağrılı olarak yemekte bulunan Reşadiye Makine İşletme Baş Mühendisi Halis Bey'in torunu sayın bayan Pınar Yamaç tarafından lûtfedilmiştir.

[1] 2. tertip düstur, c.2-s.75, 138

[2] *Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay,* F. Kandemir, 1965.

[3] *Reşadiye ve Osmaniye Olayı,* Kasım Yargıcı, Milliyet, Kasım 1975.

[4] Cemal Paşa, *Hatıralar,* Çağdaş Yayınları, 1977.

[5] *Halil Menteş'in Anıları,* İsmail Arar, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.

Kanuni Sultan Süleyman'ı Ölümden Kurtaran Ermeni

KEVORK PAMUKCİYAN

25 Ocak 1987 tarihinde, Washington'daki National Gallery of Art salonunda, Kanuni Sultan Süleyman'ın (1494-1566) devrine (1520-1566) ait tarihî eşyalara hasredilen bir sergi açıldı ve 17 Mayıs'ta kapanması icap ettiği halde, gördüğü rağbetten dolayı on gün daha uzatıldı.

Önce şu hususu belirtelim ki; naçiz kanaatımızca, bu gibi paha biçilmez eşyaların dışarıya çıkarılması sakıncalıdır. Zira, maazallah bir kaza vukuunda, yerine koyulması imkânsız işbu antika eşyalar mahv olabilir. Seneler önce, dışarda düzenlenen bu gibi bir sergi münasebetiyle, bu hususta basında tartışmalar yapıldığını hatırlıyoruz.

Bu vesile ile, Kanuni Sultan Süleyman'a dair, önemli ve ilginç bir vak'a anlatmak istiyoruz. Önce, 1889'da İstanbul'da basılan, eğitimci, araştırmacı ve mütercim Kirkor Markaryan'ın (1852-1922), Ermenice muhtasar *Osmanlı Tarihi*'nde (s.28-30), büyük padişah hakkında yazılanları sunuyoruz.

"Birinci Sultan Süleyman, Sultan Selim'in oğlu idi ki, asrının en ünlü hükümdarlarından biri oldu.

Sultan Süleyman, kanuni, ıslahatçı ve cihangir olarak şöhret kazanmıştır. Saltanatının ilk yılı olan 1520'de, Süryanilerin yurdunun valisi Canberli[1] Gazali (?-1521), Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ederek, Memlûkların hâkimiyetini ihya etmek istiyordu. Sultan Süleyman, Ferhad Paşa'yı göndererek, isyanı bastırdı ve isyancıların önderini de idam ettirdi. Bundan sonra, Padişah Acemlerle mütareke akdederek, ertesi sene 200.000 askerle, Kudüs'deki Saint-Jean Chevalier'lerin hâkimiyeti altında bulunan Rodos adasını muhasara etti. Altı ay süren kuşatma esnasında, Osmanlılar büyük kayıplara uğradılar. Mahsur kalanlar her ne kadar kahramanca karşı koydularsa da, nihayet yiyeceklerinin ve harp malzemelerinin tükenmesi yüzünden, 1522'de teslim olmağa mecbur kaldılar. Chevalier, kumandanları Williers de L'Isle-Adam'ın (1464-1534) önderliğinde Rodos'dan ayrılarak, Alman İmparatoru Beşinci Karolos (Charles-Quint, 1500-1558) tarafından kendilerine tahsis edilen Malta adasına yerleştiler ve bundan sonra *"Chevaliers de Malte"* tesmiye olundular.

> Sultan Süleyman, kanuni, ıslahatçı ve cihangir olarak şöhret kazanmıştır. Saltanatının ilk yılı olan 1520'de, Süryanilerin valisi Canberli Gazali Osmanlı Devleti'ne karşı isyan ederek Memlukların hakimiyetini ihya etmek istiyordu.

Sultan Süleyman Sırplara karşı da savaşarak, Belgrad'ı fethedip, çok miktarda esirlerle İstanbul'a döndü. Tutsak Sırplar Yukarı Boğaziçi'ne yerleştiler. Burada, bugüne kadar, Büyükdere yakınında, başkentlerinin adı ile Belgradcık köyü bulunmaktadır.

1526'da, Mohatz (Mohaç) denilen ovada, Sultan Süleyman Macarlara karşı büyük bir zafer kazandı ve kıralları ikinci Ludovikos (1506-1526) mak-

Ricaut'dan Kanuni Sultan Süleyman.

tul düştü[2]. Üç yıl sonra, Buda şehrini de zaptederek Viyana'yı kuşattı. Şiddetli yirmi saldırıdan sonra, Yeniçerilerin intizamsızlığı ve iaşe sıkıntısı yüzünden, Osmanlılar muhasarayı kaldırmağa mecbur oldular. Sultan Süleyman, Avrupa'dan döndükten sonra Asya'ya geçip, İran Şahı Birinci Tahmasp'ı (1514-1576) yenerek, Yukarı Mezopotamya'nın kalan kısmı ile birlikte, Van, Ahlat ve Bağdad gibi önemli şehirleri elinden aldı. Alman İmparatoru Karolos ile, dostu ve müttefiki olan Fransa Kıralı Birinci François (1494-1547), onun zamanında yaşamışlardır.

Sultan Süleyman, Avustralyalıların tahriki ile Macarların tekrar baş kaldırmalarını işiterek, son bir defa daha Avrupa'ya sefer yapmağa mecbur kaldı. Burada düşman ordusunu yenip, Siged kalesini zaptederek, muzaffer olarak geri döndü.

Sultan Süleyman, yeni ve mantıkî kanunlar koyduğu için *"Kanunî"* tesmiye olundu. Tahsili seven, ilimlerle san'atları koruyan ve cömert bir hükümdardı.

Açtığı büyük ve uzun süren harplerde, onüç defa orduya bizzat kumanda etti ve daima zafer kazandı."

Şimdi de asıl mevzuya geçiyoruz. Kaynağımız, İstanbul ve İstanbul Ermenileri tarihine önemli katkısı sebkeden, tanınmış araştırmacı Dr. Vahram Torkomyan'ın (1858-1942) neşrettiği, Eremya Çelebi Kömürciyan'ın (1637-1695), *İstanbul Tarihi*'nin ikinci cildinde bulunan ilâve notlar kısmıdır[3].

Dr. Torkomyan'ın baştaki açıklamasına göre, 27 Temmuz 1929 tarihli yazıyı kaleme alan ve kendisine gönderen, tarih yazarı ve eğitimci aslen Vanlı Margos Natanyan'dır ki, yine Dr. Torkomyan'a göre, 29 Mart 1931'de Paris'de vefat etmiştir. Yazı, *Pangaltı Ermeni Mezarlığı'nın Mülkiyet Meselesi* başlığını taşımaktadır. Muhteviyatında, Mezarlığın Kanuni Sultan Süleyman tarafından Ermeni milletine ne suretle verildiği açıklanmaktadır. Bundan sonra sözü Natanyan'a bırakıyoruz:

"Ermeniler, Pangaltı Mezarlığı'na, Sultan Süleyman'ın saltanatı zamanında, onun sadık ve itimada şayan aşçısı Manuk Karaseferyan'ın sayesinde sahip olmuşlardır.

Sultan, Buda'yı zaptettikten sonra, Macaristan'ın mühim bir kısmını da ele geçirmişti. Peşte ve memleketin diğer parçası Almanların elinde idi. Macarlar da ikiye ayrılmışlardı. Bir kısmı Türkiye'ye meyilli olup, Sultan'ın hâkimiyeti altında, Sigismond Zupali adlı çocuk yaşındaki veliahdı kıral yapmak istiyordu. Diğer kısmı ise, Alman İmparatoru Beşinci Charles-Quint'in kardeşi Ferdinand'ı tahta çıkarmayı arzu ediyordu. Bir ara, Sultan Buda'da bulunduğu sırada, Almanlara mütemayil olan partinin mensupları tarafından, onu zehirlemek için bir komplo tertip olundu. Fakat Hünkâr, aşçısı Manuk'un bilgisi ve garantisi haricinde hiçbir şey yemediği ve içmediği için, ondan rica ettiler ki, Hıristiyanlık namına bu tuzağı gerçekleştirmek hususunda mutabık kalsın. Fakat, onu bu gibi bir hainliğe razı etmeğe muvaffak olamadılar. Bütün Ermenilerin ölüm ve kalımı Sultan'ın elinde bulunduğu için, bir Osmanlı padişahı şayet bir Ermeninin eli veya mutabakatı ile öldürüldüğü takdirde, onlardan korkunç bir intikam alınabilirdi. Bunun da tesiri ile, suikast gerçekleşeceği sırada, Karaseferyan onu meydana çıkardı. Sultan komplocuları cezalandırdıktan sonra, sadakatından dolayı Ermeniyi de mükâfatlandırmak istedi ve ona:

— Dile benden, ne dilersin? dedi.

Karaseferyan, Padişahdan, İstanbul Ermenileri için bir mezarlık istirham eyledi. Sultan, arzusunun derhal yerine getirilmesini emretti ve Pangaltı Mezarlığı'nın arsasını Ermenilere ihsan etti ki, eskiden daha da genişti ve Taksim'den Harbiye Mektebi'ne kadarki sahayı kaplamaktaydı. Kanuni, Manuk'un yalnız kendi milleti için lûtufta bulunmasını ve şahsı için bir dilekte bulunmadığını görerek, ona büyük servetler ve memleketi olan Van'da geniş araziler hibe etti. Keza, kendisini ve ahvadını her türlü vergiden muaf tuttu. Aynı zamanda memleketini ziyaret etmesine de müsaade etti.

Bunun üzerine, Manuk Karaseferyan servetiyle birlikte Van'a dönerek, kendisine bağışlanan araziyi ele geçirip, üzerine birçok binalar ve çiftlikler inşa ettirdi ki, babadan oğula asırlarca intikal etmiştir.

Karaseferyan ailesi uzun müddet zenginliği ve Devlet nezdinde nüfuzu ile Van'da şöhret kazanmıştır. Eskiden burada, İstanbul'daki merkez hükûmetin doğrudan doğruya etkisi yoktu. Başlıca yerli yönetmenler feodal bir tarzda hüküm sürmekteydiler. Kadılar da bunların arasından seçilirlerdi. Geniş yetkiye sahip olan bu kişiler, ölüm fetvası vermeğe dahi selâhiyetliydiler. Karaseferyanlar da bu derebeylerin sınıfından idiler ve idam kararı vermeğe veya bir hükümlüyü idamdan kurtarmağa yetkileri vardı. Onların bu parlak dönemi Tanzimat'a kadar sürdü. Bu tarihten itibaren, valiler İstanbul'dan gönderilmeğe başlandı.

Karaseferyanların en son nüfuzlu mensupları, 19. yüzyılın ilk yarısında Hagop ve Ahican Ağalar olmuştur. Müteveffa pederim Bedros Natanyan, onların büyük kudretini ve nüfuzunu bizzat görmüş ve keyfiyeti evlâdlarına anlatmıştır.

Karaseferyan soyunun atası Manuk Ağa bir defa daha İstanbul'a gelerek,

orada vefat edip elde ettiği mezarlığa gömülür. Karabet Ağa Gabudikyan isminde diğer bir Vanlı, mezartaşının resmini de çizdirir.

Tanzimat'tan sonra, diğer yerli idare âmirleri gibi, Karaseferyanlar dahi tedricen nüfuzlarını ve zenginliklerini kaybettiklerinden, geçinmek için arazilerini satmak mecburiyetinde kalmışlardır. Fakat, ellerindeki vergiden muafiyet Fermanı, II. Abdülhamid'e kadar, Kanuni, Sultan Süleyman'ın halefleri tarafından yenilenmiştir. Ben onların son ahvadı olan Kaspar ve Mıgırdiç Karaseferyanları tanımıştım. Onlar birkaç defa İstanbul'a gelerek, işbu Fermanı Abdülhamid'in de onayından geçirmek için çok çaba sarfettilerse de, başaramadılar. Netice itibariyle, ellerinde ancak birkaç ev kaldığı bir sırada, onlar da vergiye tâbi tutuldular. Mezkûr Mıgırdiç Karaseferyan, kendilerine yapılan haksızlığı ve maddî müşkül durumlarını, gençliğimde birkaç defa bana esefle anlatmıştı. Cesur ve hoşsohbet bir kimse olan Kaspar Karaseferyan da, muhtaç bir durumda idi. Çok defa valileri ziyaret ederek, soylarına yapılan haksızlığı dile getirirdi. Onlar ise, asaletine hürmeten ona karşı senpatihi göstererek, Sultan'ın bir gün Fermanlarını tasdik edeceği hususunda ümit verirlerdi.

Halen, Karaseferyan ailesinden herhangi bir kimsenin kalıp kalmadığını bilmemekteyim."

İşbu sülâleden 1808'de ölen Harutyun Karaseferyan, Pangaltı Ermeni Mezarlığı'na defnedilmiştir. Dr. Torkomyan, mezartaşının sekiz mısradan mürekkep manzum kitabesini neşretmiştir[4]. Muhteviyatında, Mezarlığın Padişah Fermanıyla, onun atasına verilmiş olduğu kaydedilmiştir.

Muhtemelen, Osmanlı Ermenilerinin *"millet-i sadıka"* tesmiye olunması, yukarda anlatılan vak'adan sonra başlamıştır.

Yazımızın sonunda, Pangaltı Ermeni Mezarlığı hakkında da birkaç bilgi vermeği lüzumlu görüyoruz. 1856'da duvarla çevrilen mezarlığa, 1865'de vuku bulan büyük kolera salgınından sonra, ölü gömülmesine müsaade edilmemiştir. Ona mukabil aynı yıl, Şişli Mezarlığı Ermenilere verilmiştir. 1872'de, Belediye Pangaltı Mezarlığı'nı ele geçirmek istemişse de, Sultan Abdülaziz buna mâni olmuştur. Bu sıralarda, Avusturya Devleti burada bir sefarethane inşa etmeğe karar vermiş, ancak Ermenilerin çoğunluğu buna razı olmamıştır. Keza 1875'de, zengin tüccar Karagözyan Biraderler burada bir Ticaret

Paris'te Bibliotheque National'da bulunan Kanuni resmi.

Kanuni'nin tuğrası.

Mektebi inşa etmek istemişlerse de, proje gerçekleşmemiştir. 1912'de, caddenin genişlemesi için Mezarlık kısmen istimlâka uğramış ve buna mukabil Hükümet Ermeni Cemaati'ne 15.000 altun Lira tazminat ödemiştir. Bu meblâğdan yaklaşık 12.000 Lira ile Ermeni Patrikhanesi'nin bugünkü binası inşa edilmiştir.

1931'de Belediye dava açarak, Mezarlığa tekrar sahip çıkmak istemiştir. Müverrih Ahmed Refik Altınay (1880-1937), bilirkişi olarak mahkemede şehadette bulunmuş ve Ermenilerin elindeki hüccetin sahte olduğunu iddia etmiştir[5]. 1939'da dava sona ererek, Mezarlık tamamiyle istimlâke uğramıştır. Akabinde, cadde üzerinde bugün görülen büyük apartımanlar inşa edilmiştir. Mezar taşlarının büyük kısmı ise, Eminönü Meydanı'nın onarımında kullanılmıştır. □

Hatay Devleti'nden Hatay İline

AYLA KUTLU

I. Dünya Savaşı başlar başlamaz, daha ilk ayında körfeze giren İngiliz, Fransız müşterek donanması İskenderun körfezini top ateşine tuttu. Mondros Mütarekesi imzalandığında İtilaf devletleri ordularından hiç biri Hatay'a girmemişti. Ama bu, Hataylılar için kurtuluş nedeni olamadı. Savaşla başlayan acılar diğer Türk topraklarına göre uzun sürecek, çeşitli milletlerle yönetim biçimlerine boyun eğmek zorunda bırakılan Hatay halkı için bekleyiş 1939 yılında sona erecektir. Zorla koparılışının ardından bir kuşak yetişmiştir Hatay'da. Ayrılık on dokuz yıl sürmüş, çeşitli politik oyunlar oynanmış, kan dökülmüş, zaman zaman umutlanmalara, zaman zaman da umutsuzluklara yol açan olaylar yaşanmıştır. 5 Temmuz 1938'de Türk askerinin Hatay'a girmesiyle geri sayma başlamıştır. Ondan sonra geçen bir yılın artık siyasal girişimler ve bunların sonuçlarını bekleme olarak nitelendirilmesi gerektiğini oradaki her Türk biliyordu. Almanlar Bağdat demiryolunu yaparken, İskenderun'un özelliğini gözönüne alarak ek bir hatla yolu bu kente kadar uzattılar, 1913 yılında. Hattın hizmete girişinden az sonra savaş başladı. İngilizlerin öteden beri burada ve hinterlandında gözü olduğu bilindiğinden, topa tutulmadan önce hat devreden çıkarıldı. Bu kararın doğruluğunu kanıtlayan nedenleri kısaca gözden geçirelim: 1916 yılının 26 Nisan'ında Rusya, Fransa ile yaptığı gizli bir anlaşmayla toprak ve yetki bağışında bulunmuştur: Anadolu'nun İskenderun ve Klikya dahil bölgesi ile Suriye, Fransa'ya aittir. İngiltere de 25 Aralık 1915 yılında Şerif Hüseyin'le bir anlaşma imzalamıştır. Kilikyadan ve Suriye'nin sahil arazisinden -şimdilik kaydını koyarak- feragat etmiştir. Mavi Mıntıka denilen bu yerlerde Fransızların istedikleri gibi bir idare kurma hakkını onlara tanıyor. Ancak bir koşulu vardır: İskenderun İngiliz ticareti için serbest liman olarak kalacaktır. Aynı hükümleri taşıyan anlaşma İngiliz Temsilcisi Sykes ile Fransız temsilcisi Picot arasında Mayıs 1916'da imzalanıyor.[1] Üzerinde bu kadar çok durulan topraklarda savaşın bittiği günlerde bütün üst dereceden devlet memurları hep Arap asıllıdır. O karışık günlerde bu görevliler yakınlardaki Arap çoğunluktaki ilçelerden derme çatma silahlı güç topluyorlar. Onların desteğiyle bir hükümet kuruyorlar: Hükümeti Arabiyye-i Muvakkate.

Bu fiili durum, halkın çoğunluğu üzerinde yılgınlık yaratıyor. Hükümeti kuranlar direnmek isteyen Türk memurlara baskı yapıyor, hapse atıyorlar. Bu davranış, eşraftan bazılarının onlara yandaş olmasını sağlıyor. Hattâ korkan bazı küçük memurlar da hükümeti desteklediğini bildiriyor. Ne var ki, bu zavallı bir hükümettir. Üstelik Türk birlikleri pek yakındadır. Haber duyulur duyulmaz asker kırk kilometre uzaklıktaki Belen'den harekete geçiyor, düzeni sağlıyor. Antakya'daki hükümet üyeleri kaçışıyor. Ne var ki Mondros Mütarekesi hükümleri gereği asker kuzeye, Adana yönüne çekilince meydan yine boş kalıyor. Kaçanlar dönüyor, Şerif Hüseyin'e bağlı olduklarını duyuran Arap Hükümeti yine kuruluyor.

Fransızlar Hatay'da

Hatay'ın kaderi bu karışık günlerde değişiyor. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının hemen ardından Mustafa Kemal Paşa, Yıldırım Orduları Kumandanlığı'na atandığı için Adana'ya geliyor. Bu sırada yenilen Osmanlı İmparatorluğu'nun çekildiği yerlerde otorite boşluğu rastgele ve hızla doldurulmaktadır. Mustafa Kemal Paşa Mondros'la gelen ağır koşullara boyun

Orgeneral Asım Gündüz Fransız Albay Collet (arkası dönük) ile birlikte (23 Haziran 1938).

eğme yanlısı değildir. Adana'dan, Sadrazam İzzet Paşa'ya telgraflar çekiyor: "İngilizlerin her dediğine boyun eğecek olursak, ihtiraslarının önüne geçmeye imkân kalmayacaktır." Özellikle üstünde durduğu bir konu daha vardır: İskenderun'u İngilizlere terketmeyi kabul etmeyecek, asker çıkarırlarsa ateşle karşılık vermekte bir an bile gecikmeyecektir.

Mustafa Kemal Paşa, kısa süre sonra İstanbul'a çağrılıyor.[2] Üstünde yaşadıkları toprağın yıllar önce paylaşılmış olduğunu, şimdi yalnızca uygulama aşamasına gelindiğini bilmeyen Türkler, özellikle aydınlar, Misak-ı Millî'nin ikinci maddesinin kendilerine uygulanacağını, Hatay düşman güçlerin eline geçmediği için, Anavatan'dan ayrılmayacaklarını düşünmekte ve bunu ilan etmektedirler. Fazla beklemek gereksizdir. Fransa planı hemen uygulamaya koyuyor ve 1918 yılı Kasım ayı ortalarında İskenderun'a asker çıkarıyor. Açıklanan amaç; stratejik noktaları kontrol altında tutmak. Kuvvetlerin komutanı sokak başlarına astırdığı beyannamede halka şöyle diyor: "İskenderun Halep şosesi İtilaf devletlerinin işgali altına alınmıştır. Fakat buradaki Osmanlı mülki idaresi eskisi gibi devam edecektir." Aynı günlerde Halep'te bulunan Kral Faysal, Antakya'yı resmen Halep Faysal Hükümeti'ne bağladığını açıklıyor. Fransa böylesi oldu bittilere aldırmıyor, kuvvetlerini Antakya'ya gönderiyor, kenti işgal ediyor. Kulaktan kulağa dolaşan haberlere göre, Fransa Hatay'ı işgal etmek düşüncesindedir. Buna karşı Türklerin tepkisi sert oluyor. İktidar savaşı yalnızca Türkler, Fransızlar ve Araplar arasında sürmüyor: Bu ortamda Fransızlara güvenen Ermeni jandarma neferleri sokaklarda taşkınlık yapıyor, ortodoks cemaatinden bazı kişiler Türklere hükmetmeye çabalıyor. Dahası, Osmanlı'dan umut kesen bazı Türkler, Arap milliyetçisi kesiliyor ve adlarının başına "el, al" gibi ekler koyuyorlar. Bütün unsurlar bir silahlanma yarışına giriyorlar. Elden ele geçen ve fiyatı giderek artan bu silahlar eski ve güçsüzdür ama, çetecilik için yeterlidir.

25 Nisan 1920'de, Versay Antlaşması'yla -madde 22- Fransa'ya Suriye için manda verilmiş, Sevr Antlaşması'nın 94. maddesiyle ise sınırı Ceyhan'a kadar uzayacak olan Suriye'nin bir mandater devletin yardımını kendi başına ayakta durur duruma gelinceye kadar alacağı hükme bağlanmıştır. Ancak Sevr'i Türkiye kabul etmeyince Türkiye'ye ilişkin olan bu hüküm ortada kalmıştır.

Hatay'ın kaderi böylece Versay ve Sevr ile değil bir başka antlaşmayla yazılıyor: 20 Ekim 1921'de Türkiye Fransa arasında imzalanan Ankara Antlaşması'yla. Büyük Millet Meclisi Hükümeti Klikya'yı kurtarmak ve bu cephede bulunan birlikleri Yunanlılara karşı kat'i meydan savaşında kullanmak amaç ve zorunluluğunda. Antlaşmanın 7. maddesinde şöyle deniyor: "İskenderun arazisi için hususi bir idare sistemi tatbik edilecektir. Bu arazideki Türk ırkına mensup halk, kültürlerinin inkişâfı için her türlü teslihâta nail olacaktır. Türkçe, resmî dil mahiyetini haiz bulunacaktır."

Ankara hükümetini ve Hatay'ın Türk halkını daha yumuşak davranmaya iten bir neden de imza protokolüne konulan şu nottur: "Suriye'de ne gibi idarî tedbirler alınırsa alınsın, yahut nasıl bir kanunu esasi yapılırsa yapılsın daima İskenderun arazisine ait hususi idare sistemi nazarı itibare alınacaktır."[3] Bu anlaşmayı izleyen günlerde bir gün Türk sınırları içine katılacaklarına inananların sayısı bir elin parmaklarını aşmıyor. Fransızlar öteden beri göz koydukları topraklar üstünde, bilinen İngiliz siyasasını uyguluyor: Böl ve yönet... Bu çerçeve içinde, bugün Suriye ve Lübnan Devletleri olarak bildiğimiz toprakları dört devlet olarak örgütlüyor: Halep, Şam, Lübnan Devletleri ve Lazkiye Alevi Devleti. İskenderun ise bağımsız sancaktır. Özel bir yönetim uygulanacaktır. Bu yönetimin yapısını Beyrut'taki Fransız Yüksek komiserinin idarî işlemlerini kapsayan yayının 314, 319, 330, 367 ve 403 numaralı kararnamelerden öğreniyoruz[4]

İskenderun'a sivil bir mutasarrıf atanıyor. Ancak bu mutasarrıfın kararları yine Fransız genel komutanının atadığı iki Fransız müşavirinin onayına bağlı oluyor. Özel bir İdare meclisi kuruluyor. Bu meclis idare şube müdürleriyle, dördü atamayla, dördü de seçimle gelen üyeden oluşuyor. Ancak seçimle gelecek üyelerin belirlenmesi ilerdeki bir tarihe bırakılıyor. Sonradan seçimle gelecek üyelerin sayısı on ikiye çıkarılıyor ve eklenen sekiz üyenin dinsel azınlıklar arasından "son derece itina ile nazarı itibara alınarak" belirleneceği kararlaştırılıyor.

Ankara Antlaşması'na bağlı olan önemli bir mektup var. Mektup, antlaşmayı imzalayan Fransız resmî temsilcisi Franklin-Bouillion tarafından Ankara Hükümeti'ne sunuluyor. Deniyor ki; "Büyük Millet Meclisi Hükümeti Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) İskenderun ve Antakya sekenesine (oturanlara) Türk bayrağını ihtiva eden hususi bir bayrak kullanmak hakkı verilmesi lazım olduğunu beyan etmiştir. Fransız murahhası bu arazi sekenesine böyle bir hak verilmesi için ısrar edecek kadar alâkadar olduğunu söylemiş ve metbuu (bağlı olduğu) hükümeti nezdinde lazım gelen teşebbüsatta bulunacağını vadetmiştir."

Bağımsız İskenderun Sancağı Halep Devleti'ne bağlanıyor. Sancağın özel bütçesi bulunacak ancak Halep hükümetinin masraflarına katkıda bulunacaktır.

Büyük zaferi kazanan Mustafa Kemal Paşa 15 Mart 1922 günü Adana'ya geliyor. Çok büyük ve coşkulu törenlerle karşılanıyor.

Hatay Devleti

1925 yılında Fransa, Halep ve Şam hükümetlerini birleştirerek Suriye Devleti'ni kuruyor. Bu sırada İskenderun Sancağı'nın statüsünde değişiklik olmuyor. Üç ilçeli (İskenderun, Antakya ve Kırıkhan) bu sancak Suriye Devleti'ne bağlanıyor. 1926 yılında Şam meclisine gidecek altı mebusa ek olarak 3 mebus daha seçilmesi ve İskenderun Sancağı Hükümet Başkanlığı'na seçim yapılması Fransız yüksek komiserince karara bağlanıyor. Seçim yapılıyor. Hükümet Başkanlığı için Gaziantep'te bulunan Ahmet Türkmen öneriliyor. Ancak, ertesi gün iki Fransız subayı Abdurrahman Melek'i evinde ziyaret ediyorlar: "Biraz konuştuktan sonra, dün akşam bir içtima yapmışsınız. Burada Türklerden hiçbirini bu mevkie layık görmediniz mi? Reisin kim olabileceğini bilahere halletmek kolaydır. Mösyö Durieux'u -Mösyö Durieux mutasarrıfın yanındaki Fransız müşaviridir ve 1923 yılına kadar bu görevi yürütmüştür- düşünmez misiniz? Onun gibi bir idare adamı başta oldukça, başka kimseyi düşünmek haksızlık olur,"[5] diyorlar.

Seçimler gerçekte göstermeliktir. Fransızlarca uygun görülen kişiler mebus olmaktadır. Bu kez de öyle oluyor. Eski ve yeni mebuslar İskenderun'da toplanıp seçimi ve Anayasa'yı yapıyorlar. Serbest ve Müstakil İskenderun Devleti'ni kuruyor, yemin ediyor ve devlet başkanı olarak Mösyö Durieux'u seçiyorlar. Kıyamet kopuyor. Abdurrahman Melek'in böyle anlattığı olay, Alman basınında biraz farklı anlatılıyor. Dr. Yaeschke, *Orient-Nachrichten* gazetesinde yayımlanan yazısında şunları söylüyor: "1926 senesi ilkbaharında Mülazım Durieux hiç beklenmeyen bir şeref teklifi karşısında kalmıştır. İskenderun Sancağı İdare Meclisi kendisini Serbest ve Müstakil İskenderun Devleti'nin Reisi intihap etmiştir. İskenderun Sancağı'nın Türk halkı hürriyet ve istiklâlini temin için böyle bir yol düşünmüştür. Türklerin bu hareketi Fransızları müşkül mevkide bırakmıştır... İskenderun için böyle ayrı bir devlet teşkili mandanın mânâ ve ruhuna uygun olmadığına Türkleri ikna için aylarca müzakere ve muhaberede bulunmak icap etmiştir."

O günleri yaşayan Remziye Kayacan Antakya Lisesi öğrencisiyken (5 Temmuz 1938)

Açıktır ki, Fransızlar Şam hükümetinin isteklerini sınırlamak için böyle bir oyuna başvurmuşlar. Sancak mebuslarını bağımsızlık kararından vazgeçirme karşılığı, onların bazı isteklerini reddetmişler. Çünkü, Fransız Fevkalade Komiseri, yalnızca kurulan hükümetin adını değiştiriyor ve "Şimali Suriye Hükümeti" adının uygun olduğuna dair kararname çıkarıyor. Daha sonra, İskenderun Devleti'nin bağımsızlığı için yemin etmiş mebuslar, Suriye Devlet Başkanı Ahmet Nami'nin temsilcileri huzurunda Şam'a katılma kararı veriyor ve Suriye Devleti mebusları olarak yine yemin ediyorlar. İlginçtir, yalnızca Ermeni mebus Narik yemin etmiyor ve şunları söylüyor: "Henüz imzanın mürekkebi kurumamıştır. Ben sözümü ve imzamı geri almam. Şam'a iltihak kararını kabul etmiyorum."[6]

Hatay Devleti'nin kuruluşuna kadar Şam'a bağlı kalan Bağımsız İskenderun Sancağı'nda Türk etkisi giderek artıyor. Anavatan'la bağlar sıklaşıyor, Türkler yetişmiş genç sayısını artırmak için öğrenim düzeylerinin yükseltilmesini hedef alıyor, Anavatan'daki her devrim, hızla İskenderun Sancağı'nda uygulanıyor. Kahve ve gazinolarda sürekli olarak İzmir ve Sakarya marşları çalınıyor. Gazi'nin, İsmet ve Fevzi Paşaların resimleri her yanı süslüyor. Resimler ve plaklar toplanıyor, dükkan sahipleri nezarete atılıyor, çıkıyorlar ve hemen işyerlerine resimleri asıp plakları çalmaya başlıyorlar. Böylesi bir kültürel ayrılık savı, basılı ve süreli bir yayım aracına gerek olduğu fikrini geliştiriyor. Hatay davasını büyük kitleleri etkileyerek desteklemiş olan *Yeni Mecmua* böyle doğuyor. Önceleri böyle bir yayın organı için izin almakta zorlanılıyor. Sonunda yazı kuruluna bir Ermeni, bir hoca ve bir de resmî memur alıyorlar. Bu kişiler otoritelere güven veriyor. *Yeni Mecmua* Türkçe ve Fransızca yayın yapacaktır. Siyasal yapısı yoktur. Sosyal ve bilimsel konuda araştırmalar, makaleler yayımlar. Artık sabırlı olmayı öğrenmişlerdir. Yavaş yavaş ve düşük dozda politikaya el atılır. Önceleri memur ve yönetime yönelik eleştirilere yer verilir. Ardından Şam Yöneticileri ile Arap Milliyetçiliğinin sözcüsü gazeteler eleştirilir, karşı çıkılır. Sonraları özgürlük ve ayrılık yazıları yayımlanmaya başlar. Bu politik yapı, gençler arasında heyecan ve ilgi yaratır. Yazı yazanlar artar. Yeni dergi, birliğin oluşmasında bir odak haline gelir. Çalışmalar giderek bir düzen kazanır. Adana'da Milli Emniyet, Halep'te Türk konsolosu ile yazışmalar ve ilişkiler sıklaşır.

Bir başka olay, kopmanın boyutunu göstermesi yönünden önemlidir. Öğretim kurumlarında Türkçe öğretim sırasında bile Türk büyüklerinden, tarihinden söz etmek yasaktır. Anavatan'dan gelen kitaplar devlet büyüklerinin resimleri çıkarıldıktan sonra öğrenciye dağıtılır. Köprübaşındaki ilkokulda Suriye yanlısı bir eğitim görevlisi Atatürk'ün resmini bir kitapta görünce yırtıp atıyor. Bu konuda Sayın Remziye Kayacan şöyle anlatıyor: "İlkokul öğrencisiydim. Türkiye'den gelirdi kitaplarımız. Bazı sayfaları yırtılmış olarak dağıtılırdı. Bir gün, öğrencilerin önünde bir maarif memurunun Atatürk'ün resmini yırttığını söylediler. Çok üzüldük. Büyüklerimiz daha da çok üzüldüler. Sanki Atatürk öldürüldü gibi gelmişti bana. Ertesi gün göğüslerimize Atatürk resminden yapılmış rozetler taktık. Çok heyecanlandım. Hayatımın ilk kahramanlığının o rozetle köprüden geçip eve gitmek olduğunu sanırım."

Abdurrahman Melek ise rozet olayı-

nı şöyle anlatıyor: "Atatürk'ün resminin yırtılarak bir kitaptan çıkarıldığı duyulunca o gece birkaç terzi sabaha kadar binlerce rozet yapmışlardı. İkinci gün çocuklar yakalarında Atatürk'ün resmini taşıyan birer rozetle okula gittiler. Fransız İdarecileri meseleyi kapatmak, heyecanı yatıştırmak için, kendilerinin emirleri olmaksızın resmin yırtılmış olduğu haberini yaydılar."[7]

O günlerde kıyısından ucundan da olsa Yüzelliliklerden, eski Posta Telgraf Umum Müdürü ve yazar Refik Halit Karay da devreye giriyor. Karay'ı o dönemin Hatay gençliği iyi tanıyor. Karay o günlerden *Sürgün* romanında söz eder. İkide bir İskenderun'a, Harbiye'ye gelir, İskenderun'dan karşı kıyıları seyreder ve zaman zaman gözyaşlarını siler. *Minelbab İlel Mihrap* adlı yapıtında şunları yazıyor: "Bugün şu satırları yazdığım altın stilo kalemi bana -henüz oraları yanlış bir fikirle gazetelerde *yad iller* sayılıyordu- müstakil Hatayhlar vermişti. Hem de gizli bir toplantıda, işgal kuvvetleri idaresince duyulmasın diye, bir kır kahvesinde, geceleyin. Kalemin üstündeki yazı *Antakya gençliğinden Üstad Refik Halid'e,* tarih: 1930. O tarihte bir Hatay davası olduğundan ve gerçekleşeceğinden çoğu kimsenin, hem de afur tafur edenlerin, beni hâlâ suçlandırmaya yeltenen idraksiz eşhasın haberi yoktu..."

Tarih ve Toplum dergisinde *Bir Ömür Boyunca* adıyla yayımlanan anılarında (sayı 20, Ağustos 1985), "O devlet (Fransa) ne de olsa bir gün çekilmeye mecbur kalacağını pek iyi bildiği, isyanları bir türlü bastıramadığı Suriye yerine, Hatay'ın, başında Atatürk bulunan birleşmiş ve mazi sahibi bir devlete iadesini tercih etmişti. İleriyi pek iyi görmüş bu yeni politikası yüzünden şımarıklığı ile Türk topraklarını bol keseden ihsan ettiği Suriye'yi adaletle cezalandırmış ve dostluğumuzu kazanmıştı."

Abdurrahman Melek, Refik Halid için şunları yazıyor: "...Aynı zamanda yüzelliliklerden biri, arkadaşımız Vedii Karabay'a şu teklifi yapmıştı: Suriye'nin mukadderatı değişmek üzeredir. Kürt Dağı'ndan size istediğiniz kadar imza toplarım. Bunlarla ve sizin imzanızla istediğiniz şekilde -ne kadar mufassal olursa ücretini ben vereceğim- Kürt Dağı da dahil olmak üzere, İskenderun'un otonomisi lehinde Cemiyet Akvam'a telgraflar verelim. Davamızın başarısı için Anavatan'a güvendiğimizden, oradan bir işaret olmadıkça Cemiyeti Akvam'a müracaatı muvafık görmedik."[8]

Antakya'da Fransız ve Türk yetkilileri arasında yapılan son törenden bir görünüm.

Halk kendine göre doğrular buluyor: Bunlardan biri, dükkanların tabelaları. Türkler kırmızı üzerine beyaz yazılı tabelalar asıyorlar işyerlerine. Araplar yeşil, ortodoks Rumlarla Ermeniler de siyah üzerine yazılı tabelalar yaptırıyorlar. Alışveriş merkezleri böylece bölünmüş oluyor. Dahası, her vitrinde mutlaka bir *alâmet-i fârika* bulunuyor. Türk Büyüklerinin resimleri ve sürekli marş çalınması yanında karşıt görüşlerde Suriye Bayrağı, Vatani Partisi'nin amblemi -en güçlü Arap partisidir- camlarda, kapılarda yerlerini alıyor. Önceleri görece olarak sakin ve dostça görünen öğrenciler arasındaki ilişkiler gerginleşmeye, kavgalar artmaya ve olayların her iki tarafca büyütülmesi eğilimleri yayılmaya başlıyor. Çünkü Fransa'nın mandaterliği yakında Suriye üstünden kalkacak, bağımsız olan Suriye içinde özel statüsü tanınsa bile, Hatay Türkiye'den kesin olarak koparılacaktır.

"Hatay Davası" Gündemde

1936 yılında Fransa Suriye'nin bağımsızlığını tanıyacaktır ama, Suriye yönetimi, otonom da olsa İskenderun Sancağı'nın kendisine bağlılığının sürmesi amacındadır. Bunun için de Fransa'ya mazbatalar, telgraflar yağdırırlar. Türklerin hiçbir girişimde bulunmaması Grieux'u rahatsız ediyor. Türk liderlerini çağırtarak onların da girişimde bulunmalarını tavsiye ediyor. Sonuç yine yok. Bunun nedenlerini irdelemek gerekiyor: II. Dünya Savaşı'nın yaklaştığı günlerde Türkiye'nin en çok üstünde durduğu sorun boğazların savunmasıdır. Lozan Konferansı ve Anlaşmasında boğazlar Türkiye'nin kontrol ve yetkisi dışında bırakılmış, birtakım asker dışı bölgeler oluşturulmuş ve buraların kontrolü uluslararası bir komisyona bırakılmıştı. Bu durum Türkiye'nin savunması yönünden büyük bir açıktı. Şu anda en büyük sorun, bu aksaklığın giderilmesiydi. 1936 yılı ortalarında Montreux Anlaşması imzalanıyor. Sorun Türkiye'nin istemi yönünde ve İngiltere, Fransa, Rusya'nın -o günlerde sorunla doğrudan ilgili devletler- onaylayacağı biçimde çözümleniyor. Bu anlaşma bir anlamda Türkiye, Fransa ve İngiltere arasında yeni bir anlayış ve işbirliği ortamı doğurmuştur. Türkiye hiç zaman yitirmeden Hatay davasını ele alıyor. Hükümetin o günlerde öne sürdüğü sav şudur: "Fransa'nın, Suriye üzerindeki mandaterlikten vaz geçerken İskenderun ve Antakya'daki ırkdaşlarımızı Suriye gibi hiçbir zaman müstakil bir idareye mazhar bulunmamış bir memlekete tabi kılması, bizce tasavvuru kabil olmayan bir şeydir."[9]

Aynı yazar, Ankara'da yetkililerle yaptığı görüşmede şunları saptamış: "Biz revizyoncu olsaydık, plebisit yapılmasını isterdik. Biz ne İskenderun'u, ne Antakya'yı bize ait birer vilayet olarak istemekte değiliz. Biz bu kıtalar için yalnızca muhtariyet istiyoruz. Zira; Fransa ile aramızda mevcut anlaşma hükümlerine göre o havalideki milletler şimdiye kadar hususi bir idareden müstefit oldukları halde bundan böyle neden bu tarzda bir idareden istifade edemesinler?" Fransa'nın Suriye ile imzaladığı anlaşmanın ardından Türkiye bir hak ve barış saldırısına girmiştir. Bu girişim bağımsızlığını kazanmak üzere olan Suriye'yi önce ürkütür, sonra kızdırır.

Atatürk o yıl meclisin açılışında okuduğu nutkunda: "Bu sırada memleketimizi gece gündüz meşgul eden mesele, hakiki sahibi öz Türk olan Antakya, İskenderun ve havalisinin mukadderatıdır... Bunun üzerinde ciddiyet ve katiyetle durmaya mecburuz..." diyor.

5 Temmuz 1938'de Türk Ordusu İskenderun'a giriyor.

Bağımsız Suriye Devleti için seçim hazırlıkları başladığında, Türkler seçimlere katılmama kararı alıyorlar. Bu karar Suriyelilerle ve Fransız yetkililerince tepkiyle karşılanıyor. Seçime katılmayanlar zorlanıyor, hapse atılıyor. Ama bu tutum, Antakya'da Türk nüfusun yüzde 95'inin, diğer ilçelerde çok büyük bir bölümünün katılmama kararını etkilemiyor. Milletler Cemiyeti'nde görüşümüzü açıklamaya giden Türk Heyeti'ne Hatay'dan Abdurrahman Melek de çağrılıyor. O sırada Ankara Hataylılara, davanın artık Türkiye Cumhuriyeti'nce ele alındığı müjdesini vermiştir. İlk iş, *Hatay Erginlik Cemiyeti*'nin kurulması ve İstanbul, Dörtyol ile Mersin'de bu cemiyet şubelerinin açılmasıdır. Bu şubeler Ankara'daki *Hatay Egemenlik Kurumu*'na bağlıdır ve Tayfur Sökmen genel temsilci olarak görevlendirilmiştir. Hasan Rıza Soyak (Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri) bir süre önce Hatay Heyetini İstasyondaki özel dairesinde kabul etmiş ve "Bu gece yukarda -Çankaya- Atatürk, İnönü ve Mareşal sizin müracaatınızı görüştüler. Fransızlar nezdinde ve Cemiyet-i Akvam'da icap eden diplomatik teşebbüsleri hükümet yapacaktır. Size şimdilik Fransız mandası altında ve Suriye'den ayrı müstakil bir devlet kurdurmaya çalışacağız," demiştir. Sorun, Milletler Cemiyeti'nde Aralık ayında tartışmaya açılır. Üç tarafsız gözlemci seçilir, Türkiye karara çekimser kalır. Suriyeliler Cemiyet'te İskenderun Sancağı için bildiri dağıtırlar. Ertesi gün Abdurrahman Melek bir bildiri hazırlar ve bağımsız İskenderun Sancağı gerekçelerini anlatarak Hataylılar adına bunu dağıtır. Milletler Cemiyeti'nin gözlemcileri geldiğinde Türkler Hatay'da büyük gösteriler düzenlerler. Aynı günlerde, Eskişehir'de Atatürk, İnönü ve Mareşal Çakmak'ın katıldıkları ve dört saat süren bir toplantı yapılır. Atatürk çok kalabalık bir heyetle ve tren yoluyla güneye hareket eder. O günlerde Hatay sorununa Türkiye'nin bakışını bir gazeteden izleyelim: 7 Ocak 1937 tarihli *Tan* gazetesinin hemen bütün birinci sayfası Hatay'a ayrılmış. Bütün sayfa genişliğince manşette şu sözler var: "Eskişehir'de Atatürk'ün nezdinde dört saatlik toplantı yapıldı." Manşetin altında ve sol baştaki sütunda yer alan yazının başlığı "Müstemlekeci Fransa'nın Entrikaları" Ahmet Emin Yalman tarafından yazılmış. Onun yanında çerçeve içinde "Fransa Sancak için tek Fransız feda edemez" başlıklı yazı var. Altta "Antakya'yı Kurtaracağız". Bu haberin alt başlığı "Elli bin Adanalı Hatay kurtuluşu için and içti" sözcüklerinden oluşuyor. Adana'daki gösteriden bir fotoğrafla, iki sütuna yerleştirilmiş Atatürk'ün mareşal formalı fotoğrafı, altında "Hatay'ın bayrağını taşıyanlara süngü ve dipçik işkencesi" haberi var. Bir küçük aktüalite haberiyle sayfa bitiyor.

27 Ocak 1937'de, Milletler Cemiyeti'nde, İsveçli Santler'in başkan olmasından dolayı Santler raporu olarak adlandırılan komisyonun raporu kabul ediliyor. Bu rapora göre, yeni bir statü ve anayasa hazırlanması için Türkiye, Fransa, İngiltere, Belçika ve Hollanda hükümetleri temsilcilerinden oluşan bir komisyon kuruluyor. Türk temsilcisinin komisyona sunduğu proje üstünde yapılan bazı değişikliklerden sonra Hatay Statüsü ve Anayasası oluşuyor. Kurulacak sancak, içişlerinde tam özgür oluyor. Dışişleri Suriye Devleti tarafından yürütülüyor, gümrük ve para işleri Suriye ile ortak bir yönetime bağlanıyor. Statünün ve Anayasa'ya uygunluğun kontrolü Milletler Cemiyeti'nce atanacak bağımsız sancakta oturan bir Fransız tarafından yapılıyor.

Abdurrahman Melek, anılarında bundan sonraki günleri şöyle anlatıyor:

"Anayasanın umumi hükümleri 27 Ocak 1937 tarihinden evvel iktisap edilmiş (kazanılmış) haklarla imtiyazları ve mevcut kanunlarla nizamnameleri, amme vazifelerine yapılmış olan tayinleri tanımakla beraber, teşrii kuvvet (yasama gücü) iki dereceli intihabı (seçimi) ve birinci derecede müntehiblerin (seçmenlerin) kendilerini, Milletler Cemiyeti namına iş gören komisyon-i mahsus (özel komisyon) delgeleri huzurunda, cemaatlerden birine kaydettirmelerini, emrediyordu.

"... İntihapta oy vermeleri için Türkiye'deki Hatay doğumlular birer birer veya kafile halinde Hatay'a sevkedilmeye başlandı. Fakat intihap heyeti henüz gelmemişti ve intihaba uzun bir zaman vardı... Sokaklarda kafile kafile işsiz insanlar vardı. Bunlar intihapta rey vermek için gönderilmiş Hatay doğumlu kimselerdi. Polisler ve jandarmalar hariçten gelenlerle, şehirde dolaşanlarda silah arıyorlardı. Türk Halk Partisi'ne mukabil, Usbetül-Amelîl-Kavmi ve Vahdetil-Arabiyye namları altında gayri Türk unsurlardan müteşekkil bir cephe kurulmuştu. Her iki taraf arasında bazen söz, taş ve sopa, bazen silahlı tecavüzler eksik olmuyordu... 15 Nisan 1938'de, Hatay'da seçim işleri başladı. Statü mucibince Milletler Cemiyeti komisyonu nezdinde Hatay'daki cemaatlerin mümessilleri de bulunacaktı. Birinci dereceden müntehiplerin rey kartları her cemaat için başka renkte tesbit edilmişti; Türkler kırmızı kart alıyorlardı. Suriye'den kamyonlarla getirilen yabancılar bir saat içinde rey verdikten sonra çekilip gidiyorlardı. İntihap komisyonu da dahil olmak üzere bütün resmî otoriteler, Türklere her türlü müşkilatı çıkarıyor, gayr-i Türk unsurlara bilakis kolaylıklar gösteriyorlardı... Kırıkhan kazasının dağ köylerinde, yüzlerce seneden beri halis Türk olarak yaşayanlar arasında Sünni Müslüman yazılmak isteyenler bile çıkmıştı. Halbuki Türk ırkından olanlar için din ve mezhep farklılıklarına göre bir ayrılığı statü dahi kabul etmemişti... İntihap kanlı safhalar arzetmeye başladı. Her tarafta asayişsizlik yüzünden intihap büroları çalışamaz hale geldi..."[10]

Atatürk'ün Hatay davasına el attığı günden başlayarak gazete haberleri artıyor Türkiye'de. Hemen her gazetenin birinci sayfasında Hatay'la ilgili haberler ve bilgiler yeralıyor.

12 Mayıs 1938 tarihli *Tan*'da, tam ortadaki haber, "Hatay'da Tazyik Artı-

5 Temmuz 1938'de Hataylılar ve Fransız askerleri Türk askerlerini karşılamaya gidiyor.

yor'' başlığı altında veriliyor. Hatayılar, Atatürk'ün müdahalelerini istediler, deniyor. Bir yaralama olayı alt başlık olarak yazıda yer alıyor. 21 Mayıs 1938 tarihli *Akşam,* tam sayfaya ve üste yerleştirdiği iki resim ve altındaki ''Atatürk Dün Mersin'i Şereflendirdiler'' manşetiyle verilen haber, Atatürk'ün düzenlettiği büyük askerî geçitin, yani gözdağı vermenin ayrıntılarını açıklıyor. Bu gezinin tek amacı, çıkmaza giren seçimleri yoluna koydurmaktır. *Times*'da yayımlanan bir makalede Hatay'daki gelişmelere ilişkin ve Türkleri suçlayan ağır bir yorum var: ''Müntehiplerin tesciline ve intihabın yapılmasına nezaret için Milletler Cemiyeti tarafından tayin edilen komisyonun hazırladığı proje, esas itibariyle hem Fransızlar hem de Türkler tarafından tasvip edilmişti. Fakat proje tatbik mevkiine konulduğu zaman, müşkilat başlamıştı. Arablar yerli Türklere karşı cebir ve şiddet kullanmışlar, bunlar hariçten sokulan propagandacılar tarafından kışkırtılmışlardır. Türklerin fazla gayretkeşliği kendilerine çok şey kaybettirmiştir. Sancağın kırk bir mebustan teşekkül edecek milli meclisinin 22 azasının Türk olacağını Ankara'ya vaadetmiş olan Fransa Hükümeti, Birleşmiş Milletler Komisyonu tarafından yapılan tescilin neticelerine göre vaadettiği intihap neticesinin normal yollardan temin edilemeyeceğini keşfetmiştir... Aynı zamanda Türkiye Hükümeti Milletler Komisyonu'nun tarafgirliğinden şikayet etmiş ve müntehiplerin tescilinden çıkan inkisarı mucip (hayal kırıklığına neden olan) neticeleri komisyonun garazkârlığına atfetmiştir.. Fransa Hükümeti, Türklere Sancak Parlamentosu'nda ağır basmak hakkını vermekte salim ve makul siyasi ve idari sebepler görmüştür. Türkler Sancaktaki Türk olmayan anasır kadar çokluk değilseler de, en kuvvetli ve en mükemmel, teşkilat sahibi cemaattirler. Fransızlar bugünkü şeraite (koşullara) göre cebir, şiddet ve kan dökülmesiyle neticelenecek olan bir tecrübe yapacak yerde, İskenderun Sancağı'nın ilk Milli Meclisi'ni tayin esası üzerine teşkil etmiş olsalardı, daha iyi yapmış olurlardı.''[11]

Bu yorumda, doğru noktalar olmakla birlikte açık bir Türk düşmanlığı da görülmektedir. Acaba Türkler azınlıkta ve baskı yapan unsur muydu, bunları bir başka yabancı kaynaktan öğrenmek olası: Lord Kinross ''Milletler Cemiyeti'nin seçimleri düzenlemekle görevlendirdiği komisyonca uygulanan sayım sistemi Türkleri azınlıkta, Araplarla Ermenileri çoğunlukta gibi gösteriyordu. Hatay'daki Türkler Antakya'da büyük bir miting yaparak bu sayımın durdurulmasını sağladılar. Türkleri istediklerini elde edebilmeleri için, yine doğrudan doğruya Fransızlar üzerinde baskı yapmaları gerekiyordu.''[12] diyor.

Hatay'daki asayiş bir türlü sağlanamıyor. Sancaktaki toplam polis ve jandarma sayısı 148. Bunlardan yalnızca 40'ı Türk. Seçim sürüp gidiyor ve Arapça konuşan Hıristiyanlarla Alevi mahallelerinde ve köylerinde bir isyan havası esiyor. Yönetim, isyan bölgelerine kuvvet gönderemiyor, çünkü kolluk kuvveti değişik ırklardan oluşturulduğunda kendi aralarında olay çıkıyor. O zaman valilik, Türkiye'den para yardımı alarak silahşörlerden kurulu bir güvenlik gücü oluşturuyor. Bu güç, Türk asıllı polis ve jandarmalarla, Fransız kuvvetleri komutanı Albay Collet'in milislerinden vücuda getirilmiştir. Bunlar, öteden beri taşkınlık yapan Arapları kımıldanamaz duruma getiriyorlar. Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu'nun protestosu bu nedenledir. Vali, ''Anarşi olan yerde seçim sonuçlarına güvenilemez,'' diyerek yönetimini savunuyor. Bir kıvılcım isyan havası doğuruyor ve zor önlemlerinin alınmasına yol açıyor. Olayların gelişme biçimi şöyle: Hıristiyan mahallesinde çalışan bir Türk boğazlanıyor. Türkler bunun üzerine Hıristiyan mahallesini sarıyorlar. Fransız Kuvvetleri Komutanı Albay Collet ile, Vali Abdurrahman Melek arasında bir anlaşma yapılıyor. Fransız Kuvvetleri mahalleye girip öteden beri tahrik edici eylemleri görülen bir lideri ve Türklerin rahatsız oldukları diğer kişileri topluyor. Bu kez Alevi kadınları karşı eyleme geçiyor, seçim komisyonunun bulunduğu Turizm Oteli'ni basıyor, ardından hapishaneyi taşlıyorlar. Bu olaylar sabaha kadar sürüyor. Saat 6 sularında jandarmaya ateş emri veriliyor ve bu ateş sonucu iki kişi ölüyor, iki kişi yaralanıyor. Kalabalık dağılmakla birlikte Arap unsurlar tutuklu liderleri serbest bırakılmazsa seçime katılmayacaklarını söylüyorlar. Seçim Komisyonu valiyi yine protesto ediyor. Vali de evrakı Seçim Komisyonu'na gösteren savcıyı görevden alıyor. Bunu izleyen günlerde Beyrut'taki Fransız Komutanlığı Hatay'da sıkıyönetim ilan ediyor. Bu durum Türklerin işine geliyor, çünkü, valilik tümüyle kontrolü ele alıyor. Araplar bu durumda seçimlere katılamayacaklarını ilan ediyorlar. Seçim Komisyonu seçimi durdurduğunu bildiriyor. Ardından, Hatay'dan ayrılması için Milletler Cemiyeti'nden emir alıyor. Bu emrin verilmesi için Fransa devreye girmiştir. Neden?.. Bu nedeni Kinross'un kitabında buluyoruz: ''Avrupa'da Hitler'le başları zaten dertte olan Fransızların, Suriye devletinin bir parçacığıyla uğraşacak halleri yoktu. Suriye de, nasıl olsa er geç tümüyle ellerinden gidecekti. Üstelik şimdi dost Türkiye ile bozuşmanın sırası da değildi. Çünkü isterse, boğazları kapatır, ilerdeki savaşta Fransa'nın muhtemel müttefiki olan Sovyet Rusya'ya giden yolları kesebilirdi.''[13]

23 Haziran'da, Orgeneral Asım Gündüz, Fransız Kuvvetleri Komutanını ziyarete geldiğinde Hatay halkı onu büyük coşku ile karşılamıştı. Türk askerinin Hatay'a girmesine ve asayişin iki devletin askerlerinin işbirliğiyle sağlanmasına ilişkin anlaşma, Atatürk'ün

Ayla Kutlu Koleksiyonu

Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmasına kadar yürürlükte olan pullar. Orta sırada, ilk kullanılan Suriye pulları, üst sırada Suriye pullarının sürşarj edilmesiyle kullanılan İskenderun Sancağı pulları ve alt sırada Türkiye Cumhuriyeti pullarının sürşarjıyla kullanılan Hatay Devleti pulları.

hastalığının çok ilerlemesi ve ölmeden önce, Misak-ı Millî sınırları içindeyken yıllardır ayrı kalan bu beldenin Türkiye'ye katıldığını görme konusundaki ısrarlı isteği doğrultusunda özel rica ve kuryelerle çabucak imzalanıyor. Temmuz başında Türk Ordusu'nun Hatay'a gireceğini bütün dünya öğreniyor. 3 Temmuz 1938 tarihli *İzvestia* gazetesinde bu konuda bir yorum var. Fransız Dışişleri Bakanı Bonnet'in sözlerine yer veren bir yorum: "Bonnet, İskenderun probleminin halli, bir taraftan Türkiye ile Fransa arasındaki, diğer taraftan Türkiye ile Suriye arasındaki münasebetlerin yoluna konmasıyla sıkı sıkıya bağlıdır. Her iki memleket arasındaki askerî anlaşma, Türkiye ile Fransa'nın İskenderun Sancağı'nı teminat altına almaları için esas olan şeriati tayin etmektedir. Fransız ve Türk Erkânı Harp heyetleri tarafından imzalanan protokol ise Sancak'ta Fransız ve Türk askerî kuvvetlerinin işbirliğinin pratik imkânlarını tesbit etmektedir, demiştir."[14]

5 Temmuz günü Binbaşı Süleyman komutasındaki Türk taburu, sabahın 6'sında Abdurrahman Melek tarafından Payas'da selamlanıyor. Bir buçuk saat sonra, Hassa ilçesi sınırlarında Aktepe'de Alay Komutanı Şükrü Kanatlı karşılanıyor. Bütün kentler sessiz, bütün yollar hıncahınç doludur.

Olayları yaşayan Remziye Kayacan anlatıyor: "O zaman, Sörler Okulu'nda, lisede okuyordum. Sınıf arkadaşlarımız arasında Fransız Birliği'nde görevli Cezayirli, Tunuslu subay kızları da vardı. Nedense Arap asıllı kızlardan daha çok bizlere yakınlık gösterirlerdi.

Türk askerinin karşılanması için günler süren çalışmalar yapıldı. Muhteşem bir sembol arabasının üstündesiyah tüllere sarılı olarak Kavaslı Çayı'nın oraya kadar gittik. O zamanlar çay, Antakya'nın çok dışında. Anlatılmaz bir kalabalık vardı. Türk askeri yaklaşınca üstümüzdeki kara örtüleri sıyırdık. Bayraklar dalgalanıyor, bando, davul, zurna sesleriyle halkın sevinç çığlıkları birbirine karışıyordu. Böylesi bir sevinci bir daha yaşayamayacağımı o anda da biliyordum. Müthiş bir coşkuyla, önde asker, arkada bizler Antakya'ya geldik. Askerin ayakları dibinde kurbanlar kesiliyor, halk bir türlü ayrılıp evine gitmek bilmiyordu. Askerimiz şehrin bir kısmını, bazı camileri ve hanları işgal etti. İlkokulu okuduğum köprü başındaki mektebi askerî mahfel yaptılar. Tunuslu, Cezayirli askerlerin hepsi tüfeklerine çiçekler takmışlardı. Türk askerini aralarına alan halkla birlikte ve gülerek yürüyor, koltukaltlarına sıkıştırdıkları tüfeklerini unutmuş boyuna alkışlıyorlardı. Halbuki görev başındaydılar. Ertesi gün yorgun ama çok mutluyuz. Okulda daha önce konuşmadığım bir Tunuslu kız geldi. 'Sizin Atatürk'ünüz var' dedi. 'Sizi kurtardı. Se-

vinmekte yerden göğe kadar haklısınız. Peki bir gün bizim de bir Atatürk'ümüz olacak mı? Biz de kurtulacak mıyız?' Sörler Okulu 1939'da kapandı. Anavatan'a katılmıştık. Çok iyi bir okuldu. Bizlerin yetişmemizde hocalarımızın hakkı çoktur, o Fransızları saygıyla anarım. Yaşanan yaşandı. Bizi üzdüler ama bu üzüntü bir yandan da ülkemize bağlılığımızın artmasına neden oldu. Umutsuzluğa düştük, sonra yeniden umutlandık. Ülkemizi imar ettiler. Bize sıcak duygular besleyen çok kişi vardı aralarında. O askerler, o subay kızları gibi."

Bir ay içinde seçimler yapılıyor. Artık Türkiye Cumhuriyeti vesayetinde ama statüsü gereği Suriye'ye bağlı Hatay Devleti kurulmuştur.

Hukuksal varlığı bir yıl kadar süren Hatay Devleti'nde gelişen olaylar kısaca şöyle:

1. Seçimler: Hatay'da 35.847 Türk, 11.319 Alevi, 5504 Ermeni, 1845 Arap, 2098 Ortodoks ve 395 çeşitli cemaatlerden olmak üzere altı gruptan oluşan birinci seçmenler saptanıyor. Buna göre mebus sayısı Türk cemaatinden 22, Alevi cemaatinden 9, Ermeni 5, Arap 2 ve Rum 1 olmak üzere 40 olarak belirleniyor.

Ankara, Türk cemaatinden seçilecek 22 mebus adayının saptanmasının kendisine bırakılmasını istiyor ve bu istek Hatay Halk Partisi'nce kabul ediliyor. Geriye kalan 18 ekalliyet mebus adayı milli gayeye aykırı hareket etmeyecek kişiler arasından Abdurrahman Melek tarafından seçilecek ve bunların güvenilirliği de adı geçence garanti edilecektir. Bu kişiler hem Türklerin güvendiği hem de Manda yönetimini hoşnut edecek adlar arasından seçiliyor. Mebus adayları, mebus sayısı kadar olduğu için ayrıca bir oy verme işlemi yapılmaksızın seçilmiş sayılıyorlar. Hatay Millet Meclisi 2 Eylül 1938'de törenle açılıyor, Hatay Devleti kuruluyor.

2. Yürütme: Gümrükler Suriye ile müşterek idare ediliyor, Posta ve Telgraf Suriye Postalarınca yürütülüyor. Geçerli olan para, Suriye parasıdır. Suriye ile arada siyasal bir sınır yok. Dışişleri Suriye Devletince yürütülüyor, Hatay Devleti, Suriye kadastral sınırları içinde ayrı bir varlık oluşturuyor. Asayiş: Türkiye'den gelen jandarma subaylarıyla emniyet memurları Hatay uyrukluğuna alınıyorlar. Bu yolla, daha önce Suriye askerlerince yürütülen güvenlik işleri Türklerin eline geçmiş oluyor. Suriye Hükümeti'nce karşılanması gereken posta pulları, Suriye tarafından baskı yapmak amacıyla Hatay'a gönderilmeyince, ilk önlem olarak mektuplar pulsuz olarak Payas'a iletiliyor, oradan Türkiye pulları yapıştırılıyor ve postaya veriliyor. Hemen ardından Fransa'nın yardımı isteniyor. Bu yardım gerçekleşiyor ve Milletlerarası Hatay Postaları kuruluyor. Genel olarak Suriye'nin attığı her yanlış adım, Hatay Devleti'nin Suriye bağımlılığının sona ermesi için bir olanak olarak kullanılacaktır. Suriye bunu göremiyor. Örneğin, en önemli gelir kaynağı olan ve ekonomik bağımsızlığın kanallarından biri diye nitelendirilen gümrük işi, Suriye'nin cezalandırma amacına yönelik baskı sonucu Hatay lehine çözümleniyor. Olayların gelişmesi şöyle: Bir gün akşam üzeri ansızın Suriye Hükümeti Hatay'dan gelen yolculara gümrük kontrolü uygulamaya başlıyor. Böylece Hatay yönetimini koşulların düzeltilmesi için müzakere masasına oturtmak amacındadır. Hatay Hükümeti ise kapılara silahlı gümrük muhafızları göndererek Suriye Gümrüğü karşısında Hatay Gümrüğü ihdas ediyor. Bu durum karşısında Suriye'de kıyamet kopuyor: Yapılan eylem milletlerarası anlaşmalara aykırıdır. Soruna Fransız Fevkâlade Temsilcisi eğilmek gereğini duyuyor. İki yana da ılımlı davranma önerisi getiriyor. Suriye buna hazır. Ama, Hatay Devleti buna yanaşmadığı gibi, gümrüğün genişletilmesi için karar alıyor. O sırada Türkiye'nin Fevkâlade Temsilcisi görüşmelerde bulunmak için Hatay'dan Ankara'ya gitmiştir. Dönüp geldiğinde, gümrük resmi istenmesinde ısrarlı olunmamasını, Türkiye Devleti'nin Hatay'la gümrük duvarının kaldırılması için kanun kabul edeceğini söylüyor. Ama bunun görünüşte bir öneri olduğu bellidir. Hatay Hükümeti bu ılımlı davranış biçimini gözardı ederek(!) Türk kuvvetlerinin komutanı Şükrü Kanatlı ile anlaşıyor ve onun verdiği kuvvetlerin desteğinde İskenderun gümrüğünü işgal ettirerek eski memurların işlerine son veriyor. Liman ve gümrük gelirleri bütçedeki sıkıntıları gideriyor. Fransız Kuvvetleri Kumandanı Collet, Hatay Devleti'nin hem Suriye'ye hem de Türkiye'ye kafa tuttuğunu söyleyerek olayı protesto ediyor. Ama Gümrükler sorunu çözümlenmiştir. Bundan sonra artık yalnızca zamana bağlı birleşme aşamaları geçirilecektir. Telefon şebekesini Türklere satma önerisi Fransızlardan geliyor ve gülünç bir fiyata şebeke satın alınıyor. Hatay Meclisi, yönetimini ilgilendiren konularda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce kabul edilen kanunları koşullarına uyan ufak tefek değişiklikleri yaparak aynen kabul ediyor. Ama bu bile zaman aldığı için kısa yoldan bir çözüm bulunuyor: Türkiye Cumhuriyeti Kanunları toptan Hatay Kanunları olarak kabul ediliyor. Bu kanun büyük gösterilerle ve alkışlarla kabul ediliyor. Yapılacak son şey, para konusundaki bağımlılıktır. O da çözümleniyor. Sıkı önlemler alınıyor, telefon, telgraf bağlantıları kesiliyor, sınırlar kapatılıyor ve geç vakit meclis toplantıya çağrılıyor. Bir gece önce Suriye parasını kullanan Hataylılar, ertesi sabah Türk parasını kullanmak üzere uyanıyorlar. Bütün bunlar, özlenen amaca doğru atılmış adımlar. Sonunda 23 Haziran 1939 günü geliyor. Hatay Meclisi heyecanlı bir oturumla Anavatan'a katılma kararı alıyor. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hatay'ı ilhak etmesine dair kanunun kabulünden sonra şenliklerle 23 Temmuz 1939 tarihinde Hatay, ardında on dokuz yıl süren uzaklığı bırakıyor. Remziye Kayacan bunu şöyle dile getiriyor: "Anavatan'a kavuştuğumuzda üç gün üç gece şenlikler yapıldı. Anavatan'a kavuşmamızın üstünden neredeyse elli yıl geçti. Fotoğraflar bile sarardı, kenarları kıvrıldı, örselendi. Kavaslı çayından aldığımız ordumuzun, tüfekleri çiçekli Tunuslu, Cezayirli askerlerin ve bir Atatürk özleyen on beş yaşındaki Tunuslu kızın görüntüleri ve benim onları düşündüğümde duyduğum coşku eskimek bilmiyor." □

1. *Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiyesi,* Dahiliye Vekaleti Matbuat Umum Müdürlüğü neşriyatı, 1938, sayfa 242.
2. Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri* İş Bankası Yayınları, 1975, sayfa 14.
3. *Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiyesi* sayfa 245 (Oriente Moderno Cilt, 14, sayfa 232).
4. a.g.e., sayfa 247.
5. Dr. Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu,* Türk Tarih Kurumu, 1966, sayfa 13.
6. a.g.e., sayfa 14.
7. a.g.e., sayfa 17
8. a.g.e., sayfa 24
9. Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiyesi, (Stevovski 23 Kasım 1936'da yayımlanan yazısının çevirisi 27 Kasım 1936'da Tan gazetesinde yayımlanmıştır.
10. Dr. Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu?* sayfa 38, 39, 41, 44, 46.
11. *Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiyesi,* sayfa 256.
12. Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, sayfa 739.
13. *a.g.e., sayfa 741.*
14. *Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiyesi,* sayfa 253.

Tarihî Film Yapanlara Dostça Tavsiyeler

ADNAN GİZ

Fıkra meşhurdur. Yeteneği olmayan bir şiir meraklısı, yazdıklarını zamanın ünlü bir üstadına götürür, adamı rahatsız edermiş. Üstad bir gün dayanamaz:

— Kuzum -der- şiir yazmasanız sizi asarlar mı?

Yıllardır Türk - Osmanlı Tarihine aid filmler seyrettikçe -kuşkusuz içlerinde iyileri vardır- akla şu soru geliyor:

— Kuzum, tarihî film yapmasanız size bir ceza verirler mi? Sessiz sinemadan beri tarih, ünlü romanlar gibi sinemanın tükenmez bir gıda anbarı olmuştur. Tarihi filmler arasında gerçekden uzak olanları bulunduğu gibi, uğrunda milyonlar harcanan canlı tarihler, günümüzde (Belgesel) adı verilen ciddî araştırma ürünleri de vardır. TRT tarafından alınan BBC'nin bazı tarihî dizileri gerçekten değerli eserlerdir.

Batı'da iş bu derece ilerlemişken bizim tarihî filmleri hâlâ birkaç kavuk veya fese, göğsü sırmalı üniformaya bağlamamız üzücü, hattâ sinirlendiricidir. Burada konuyu açmak için bir tarihî filmde bulunması gereken unsurları, aklıma geldiği gibi sıralıyorum:

Önce saç, sakal, bıyık tuvaleti, makyaj, davranışlar (ele aldığımız dönemde yaşamış her sınıftan kişilerin selâmdan tutun da oturmasına, bağdaş kurmasına kadar günlük hayattaki davranışları), pek önemli olan kıyafet unsuru, iç ve dış sahnelere aid görüntüler ve bütün bunları içeren, ele alınan devrin ortamı.

Günümüzde genç, yaşlı erkeklerde enseye inen saç ve favori modası var. Osmanlı toplumunda bazı dervişler hariç kimse saçını uzatmaz, bu kaideye uymayan gençlere iyi gözle bakılmazdı. XIX. Yüzyılda Batı şairlerine özenen birkaç edebiyatçımız, Cenab Şahabeddin, Celâl Sahir saçlarını uzatmışlardı. Cumhuriyet döneminde asker olsun, polis olsun resmî görevlilerin saç uzatmasına müsaade edilmedi. II. Abdülhamid devrine aid bir filmde bakıyoruz asker veya polis rolüne çıkan oyuncuların saçları enselerine dökülmüş, çekim başlamadan kimse "Efendi saçını kestir!" dememiş onlara.

Kıyafet, bilindiği gibi tarihî filmin en önemli unsurudur. Gençliğimizdeki sinema dergilerinde bir Amerikan stüdyosunda II. Fredrik veya Napolyon devrine aid yüzlerce askeri giydirecek giysilerin bulunduğunu okuduk. Osmanlı toplumunda kavuk, kürk, kaftan ve pabuç; şekilleri, cinsi ve renkleriyle devlet sektöründeki kişilerin görev ve rütbelerini, halk kesiminde esnafı, gayrimüslimleri tanıtan özelliklere sahipti.

Yakın geçmişte Osmanlı kıyafetlerini, öncelikle asker giysilerini gösteren albümler yayımlanmıştır. 1973'te yayımlanan Rahmetli Nureddin Sevin Bey'in "Onüç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış" isimli önemli bir eseri vardır.

Darülbedayi'nin kuruluşunda yönetici ve aktör olarak geçmişi iyi bilen kişiler görev aldığından, Osmanlı kıyafetlerinin sahneye getirilmesi başarılı olmuş, bu gelenek Darülbedayi'nin vârisi İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda da sürdürülmüştür. Buna karşın Türk Sineması -Küçük Ağa gibi birkaç film hariçeski kıyafetler konusunda araştırmaya başvurmadan kolaylıklara bağlanmıştır. Tutalım, Abdülaziz veya II. Abdülhamid devrine aid bir film çeviriyoruz. Oyunda birkaç asker veya sivil paşa var. Nasıl giydireceğiz onları? Önce fes, bu kolay, sonra sırmalı apoletler, göğsü sırmalı, nişanlı bir büyük üniforma, deliye hergün bayram derler sadrazamdan, zaptiye nâzırına, Bosna valisine kadar paşalar hergün büyük üniformalarını giyerek gelip makamlarına oturuyorlar. Oysa bu gösterişli büyük ünifor-

malar ancak saraydaki muayede (bayramlaşma) törenlerinde veya buna benzer bir törende yılda üç, beş gün giyilir. Bugünlerin dışında askerler resmî üniformalarını, sivil giysiler de -sadrazam dahil- sırasıyla setre pantolon, İstanbulin, redingot adı verilen pardesü gibi uzun ceketli, genellikle siyah giysilerini giyerek göreve gelirlerdi.

İlginç bir fıkradır, ünlü tarihçi Ahmed Cevdet Paşa yıllarca sadrazam olmayı hayal etmiş, bu emeline bir türlü ulaşamamıştır. Zamanın Sadrazamının görevden alındığı bir gün Saraya çağırılınca "Nihayet kısmet geldi!" diyerek büyük üniformasını da bohça ile arabaya alarak Saraya gitmiş, yine eli boş dönmüştür.. Bu fıkra gösterir ki XIX. yüzyılın ikinci yarısında bir Osmanlı vezirinin hem günlük giysileri, hem büyük üniforması vardı.

Davranışlar da bir devri yansıtan önemli unsurlardan biridir. Önce selâm geliyor, selâm tarih boyunca çok değişmiştir. Nureddin Sevin Bey eli önce göğüse, sonra başa götürme şeklindeki selâmın (temenna) sonradan uydurulmuş olduğunu söylerdi. Naima gibi Osmanlı Tarihlerinde, padişah veya vezir huzuruna çıkan kişilerin yer öpmesinden söz edilir. II. Abdülhamid'in oğullarından birinin eşi olan bir hanımefendi ile görüşürken aklıma ilginç bir soru gelmişti. "Yıldız Sarayı'nda birden Padişahla karşılaşsanız ne yapardınız?" diye sormuş, "Hemen kendimizi atarak yeri öper, bunu gören Padişah da secdeyi andıran bu hareketimizden ürkmüş gibi davranarak geri geri çekilirdi." cevabını almıştım.

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Fransızların çevirdiği Kuzey Afrika hayatına aid filmlerde bir kabile büyüğü ile karşılaşan kişilerin birden ellerini havaya kaldırarak kendilerini yere attıklarını ve zemini öptüklerini görürdük. Fransız yönetmenleri, "Üç Silahşörler" devrinin bir dans figürü gibi gösterişli selâmlarından tutun da İhtilâl ve Napolyon zamanına kadar her dönemin selâm ve jestlerini tiyatro ve sinemaya aktarmakta çok hünerli görünürlerdi.

Bestekâr Hacı Arif Bey'in hayatına aid bir filmde değerli bestekârın Dolmabahçe Sarayı'nın içinde ve dışında (Sayın Ahmed Özhan'ı tenzih ederim) defiler gibi dolaştığını, uzun süren bu dolaşmalarında cariye olsun, haremağası olsun kimse ile karşılaşmadığını görmüş, şaşırmıştık. Osmanlı Sarayı ağır disiplin kuralları olan bir yerdi ve padişah memleketin mutlak efendisi olduğu halde diyebilirim ki Sarayın her yerinde böyle başıboş dolaşmazdı. Adı

Küçük Ağa'da (üstte) tarihi kıyafetler gerçeğe uygun bir biçimde kullanıldı. Duvardaki Kan (altta) ise her bakımdan kötü bir dizi örneğiydi.

geçen filmde bir Valide Sultan var, boylu boslu, kırk elli yaşlarında bir hanım, önce Abdülaziz'in sonra II. Abdülhamid'in annesi olarak görünüyor. Oysa bu iki Padişah kardeş değildir, II. Abdülhamid annesini çocukken kaybetmiş, kendisini büyüten Perestû Kadınefendiyi, Valide Sultanlık makamına yükseltmekle beraber saray ve devlet işlerine karıştırtmamıştır. Yaşamış kişilerin rollerini verdiğimiz aktörlerin seçiminde boybos, yüz bakımından gevşek davrandığımız, hele o pamuk yığını sakallarla makyaja önem vermediğimiz sık görülen bir gerçektir. Son Osmanlı Sadrazamı Tevfik Paşa bu görevi sırasında 75 yaşında ve bünyesi bakımından takatsız bir ihtiyar olduğu halde, Ermenilerle ilgili bir dizide güçlü kuvvetli bir kişi olarak gösterilmiştir.

Eski devirlere aid bazı eşya vardır ki bunların zamanında nasıl kullanıldığını incelemeden kullanmak yanlıştır. Meselâ baston, Cumhuriyet'e kadar yaşlıların çoğu kez dayanmak için gençlerin de moda olarak kullandığı ve çeşitli şekillerde imâl edilmiş bir değnekti. Mehmed Rauf'un romanından alınan "Eylül" filminde oyunun kahramanlarından Necip'in bastonunu -çocu-

Dük Sokağı Düşesi: BBC'nin ünlü TV dizisi.

ğun emziği gibi- sabahtan akşama kadar elinden bırakmadığını hayretle gördük. Eski portmantolarda baston ve şemsiyeler için bir yer vardı. Eve giren beyefendi fesini çıkarmasa bile bastonunu buraya bırakırdı. Araştıramadım, eğer Necip'in baston merakı, Mehmed Rauf'un bir fantezisi değilse, misafir gittiği Süreyya'nın köşküne bastonla giriyor, bastonla sohbet ediyor, piyano dinliyor.

II. Abdülhamid devrinin son yıllarına aid, adını hatırlamadığım bir filmde kâğıt para kullanıldığını görüyoruz. Tanzimat'dan sonra zaman zaman kaime adı verilen kâğıt para çıkarılmış, sonradan kaldırılmıştır. II. Abdülhamid devrinde paranın genel karakteri madenî, yani altın ve gümüş olmasıdır. Bu düşüncemize karşı, filmde verilen kâğıt para yabancı banknotdu denebilir. Bunu vurgulamak, ya da görüntü bakımından daha ilginç olan madenî para kullanmak yerinde olurdu.

Yanlışlar, bazen tarihi aşarak coğrafya sınırını da zorluyor. Reşad Nuri'nin "Acımak" romanından yapılan dizide Safranbolu, Cumhuriyet'den önce vilâyet merkezi gösteriliyor, bu kasabadan Reşadiye'ye tren işletiliyordu.

Bir tarihî filmin önemli unsurlarını "ortam"la bağlamak istiyorum. Ortam, belirli bir zaman parçasında bir ülkeyi veya şehiri Evliya Çelebi gibi havası, suyu, yapıları, çarşısı, gelenekleri ve en önemlisi her sınıftan insanlarıyla tesbit etmek ve yeteri kadar verebilmek sanatıdır. Bu anlayışa örnek olarak birkaç yıl önce televizyonda oynatılan İngiliz yapımı bir diziyi göstermek istiyorum. "Dük Sokağının Düşesi" İngiltere'de Kraliçe Victoria'nın son yıllarından Birinci Dünya Savaşı'na kadar bir zaman parçasını, bu dönemin yaşantısını ayrıntılarına kadar ustalıkla veren bir eserdi. Dizide, sonradan VII. Edward ünvanıyla tahta geçen Galler Prensi'nden başka tanınmış kimse yoktu.

Dizinin başoyuncusunun(*) başarı ile canlandırdığı otel sahibi kadının da o devirde yaşamış biri olduğunu gazetelerde okumuştuk. Dizinin öteki tipleri bir üçkâğıtçı olduğu halde asalet ve nezaket kurallarını hiç ihmal etmeyen bir yaşlı binbaşı, uşaklıkta en üst seviyeye ulaşmış bir ihtiyar, yalpalayan gemilerdeki yürüyüşünü kaybetmemiş eski bir denizci uşak ve onun hünerli köpeği, sonra otelin müşterileri, devrin İngiliz toplumundan kuvvetli örnekler veriyordu. Dizinin aksesuarı, mobilya ve benzeri eşya ustalıkla seçilmişti. Hele sık sık gösterilen otelin nefis bir iştah açıcı yemeklerinin, bir uzman aşçı tarafından pişirildiği jenerik'de ilân ediliyordu.

Filmlerimizdeki tarihe aid yanlış ve ihmallerin ilk sebebi araştırma zahmetinden kaçınmaktır. Araştırmaya vakit bulamayanlar bir bilenden sorabilirler. Meselâ Metin And gibi hem tiyatro ve sinema sanatını, hem de Osmanlı Tarihini iyi bilen, o devre aid çok gravür görmüş olan bir uzmandan pekâlâ yardım isteyebilirler. İhmalimizin kökeninde tarihi küçümsemek eğilimi de yok değildir. Geçmişte tanınmış bir Tiyatro Yönetmeni "Tiyatro, müze değildir" demiş, belki sahnenin bağımsızlığını korumak için kullanılan bu söz, tarihe boş vermek şeklinde gelişmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Nizameddin Nazif, Vakit Gazetesi'nde ilgi yaratan bir tarih tefrikasına başlamıştı: Kara Davut! Tefrika merakla izlenirken bir gün Kara Davut'un Fatih Sultan Mehmed'e bir tokat atmasıyla yer yerinden oynadı. Nizameddin Nazif kendisine yapılan eleştirilere karşı "Ben tarih yazmıyorum, tarihi uyduruyorum!" cevabını vermişti.

Bugün büyük paralarla yapılan, üstelik devlet televizyonunda gösterilen tarihî film yapımcılarının "Tarihî film tarih değildir!" düşüncesine kapılmalarına meydan verilmemelidir.

Müze tarih değil, kalıntıların saklandığı yerdir.

Tarih gerçek hayatın kendisi, geçmişte yaşanan zamandır. Sinema, bu zaman bölümünü bize yeniden yaşatmak imkânını verdiği nisbette başarılı sayılır.

(*) Bir video filmi olarak çekildiğini duyduğum eserin güçlü sanatçısı Gemma Jones baştan sona aynı üstün seviyeyi ve temsil kudretini korumuş, dublajını yapan Aliye Uzunatagan da onu başarıyla konuşturmuştu.

İsmail Canbulad'a Verilen Harb Madalyası Beratı

Dahiliye Müsteşar-ı Sabık İsmail Canbulat Bey.

Bin üçyüz otuz iki ve otuz üç seneleri harbinde vezaifi mevduanızda hüsnü hizmet ve sa'yûgayret göstermiş olduğunuzdan dolayı namı akdes-i hûmayûnu Padişahiye olarak Zatıâlinize Harb Madalyası verildi

İmza
ve
Mühür

Harbiye Nâzırı Enver

Em.Amiral Fahri Çoker Koleksiyonu

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Millî Bayramlar

HASAN AKBAYRAK

Osmanlı Türklerinde millî bayram kutlamaları II. Meşrutiyet döneminde başladı. Meşrutiyet'in ilânı ile ivme kazanan uluslaşma süreci, padişahların tahta çıkışları ve doğumlarının yıldönümlerinin kutlanmasından, Osmanlı Devleti'nin kuruluş gününün ya da II. Meşrutiyet'in ilân edildiği günün millî bayram olarak kutlanmasına ulaşan bir gelişimin belirleyicisi oldu.

10 Temmuz (23 Temmuz)'un Millî Bayram Olarak Kabul Edilmesi

Osmanlı toplumunda ilk millî bayram II. Meşrutiyet Meclisi Mebusan'ına Osmanlı Devleti'nin kuruluş gününün "îd-i millî" (Millî bayram) olarak kutlanması için verilen bir takriri ile gündeme getirildi. İzmit mebusu Ahmet Müfit Bey, Maarif Nezareti memurlarından Mehmed Ziya Bey'in[1] başvurusu üzerine, Osmanlı Devleti'nin kuruluş günü olarak öne sürdüğü 27 Ocak gününün millî bayram olmasını isteyen bir önergeyi Meclis'e sundu[2]. Bu önergenin 27 Ocak 1909 tarihinde görüşülmesi sırasında İstanbul mebusu Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in, bir millî bayram günü kabul edilecekse bunun II. Meşrutiyet'in ilân edildiği 10 Temmuz (23 Temmuz) günü olması gerektiğini teklif etmesi üzerine Meclis'te tartışma çıktı.[3] Üyelerden bazıları 10 Temmuz'u, diğer bazı üyelerden Osmanlı Devleti'nin kuruluş gününü ve bir kısım üyeler de her iki günün millî bayram olarak ilan edilmesi gerektiğini öne sürdüler. Millî bayram ilân etmenin boş yere zaman ve para sarf etmek olduğu, hatta bu durumun şeriata uygun olmadığı yolunda görüş bildirenler de oldu.

Tartışmanın uzaması üzerine mesele Lâyiha Encümeni'ne havale edildi. Encümen'in 10 Temmuz'un millî bayram olması yolundaki görüşünün Meclis'te benimsenmesi üzerine "her sene 10 Temmuz tarihinin âyad-ı resmiye-i Osmaniyyeden addine dair" 94 numaralı kanun 8 Temmmuz 1909 tarihinde kabul edildi[4]. 10 Temmuz 1324(23 Temmuz 1908) tarihinde Meşrutiyet'in ilân edilmesinde etken olanlar, bugünün millî bayram olarak kabul edilmesini de sağladılar ve 10 Temmuz ilk Osmanlı resmî millî bayramı olarak 1909 tarihinden itibaren kutlanmaya başlandı.

Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Günü ve Milli Bayram

1913 yılından itibaren, Osmanlı Devleti'nin kuruluş günü de 10 Temmuz'la birlikte, resmî kişi ve kurumların da katıldığı törenlerle millî bayram olarak kutlanmaya başlandı. 27 Aralık 1913 tarihinde Mekâtib-i Tâliye Talebe Cemiyeti üyelerinden bir grup Maarif Nazırı Şükrü Bey'e müracaat ederek "istiklâl-i Osmanî yevm-i mübeccelesine" tesadüf eden 30 Aralık 1913 günü okulların tatil edilmesini rica ettiler[5]. Maarif Nazırı'nın bu isteği olumlu karşılaması üzerine, Osmanlı Devleti'nin kuruluş günü 30 Aralık 1913 tarihinde yüksek okul öğrencilerinin etkinliğinde ve çeşitli cemiyetlerin katıldığı yürüyüş ve törenlerle kutlandı[6]. İstanbul dışında da farklı toplumsal kesimlerin katılımı ile kutlanan istiklal gününün millî bayram olmasına Donanma-i Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti de sahip çıktı. Balkan Savaşı'nın oluşturduğu umutsuzluk havası içinde Osmanlı Türkleri Sultan Osman-ı Evvel'in ruhuna bir kurtarıcı gibi sarıldı:

"Biz bugün uhdemize terettüb eden vazifenin ne kadar büyük, ne kadar mukaddes olduğunu biliyoruz, takdir ediyoruz. Bunun delili de (Sultan Osman-ı Evvel)dir. Muhribi müthiş bir muharebenin felaketlerinden henüz çıktık. Her türlü mesaibe uğradık. Bizi artık herkes öldü, gömüldü zannetti. Fa-

kat sizin o mübarek ruhlarınız imdadımıza yetişti.''[7]

Osmanlı Devleti'nin istiklâl gününün önem kazandığı bu dönemde, Ertuğrul Sancağı'na bağlı "Lefke" nahiyesine de "Osman ili" adı verildi[8].

Öte yandan, Osmanlıların istiklâl günü olarak iki ayrı tarihin öne sürülmüş olması, resmî bayram ilanında sorun yarattı. Osmanlı Devleti'nın kuruluş gününün millî bayram olarak kabul edilmesini ilk defa ortaya atan Mehmed Ziya 27 Ocak tarihini, ilk olarak İstiklâl-i Osmanî gününü kutlayan Mekâtib-i Tâliye Talebe Cemiyeti ise 30 Aralık tarihini kuruluş günü olarak öne sürmekteydi.

Bütün Osmanlı Devleti'nde tanınacak bir millî bayramın zamanının kesin bir tarihe dayandırılarak ilân edilmesi gereğini dikkate alan hükümet meseleyi *Tarih-i Osmanî Encümeni*'ne havale etti[9]. Encümen, yaptığı araştırmadan kesin bir sonuç elde edemeyince gazete ilanı ile bu konuda bilgi olanların yardımına müracaat etti[10]. Daha sonra, Encümen'in bu konuda yapmış olduğu çalışmaların sonuçları Efdaleddin[11] tarafından *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nın 14 Nisan 1914 tarihli 25'inci sayısında, "İstiklâl-i Osmanî tarih ve günü hakkında tedkikak" başlığı altında yayınlandı.

Tarihi kaynakları tetkik eden ve gazete ilânı ile bilgi toplayan Encümen, Osmanlı Devleti'nin kuruluş günü olarak öne sürülen iki farklı tarihten 27 Ocak (4 Cemazyü'l-evvel 699) tarihinin doğru olabileceğini belirtti, fakat bu görüşünü bir vesika veya kayda dayandıramadı. Encümen'in kesin bir sonuca varamamasının da etkisiyle Osmanlı istiklâl günü resmî millî bayram ilân edilmeden 30 Aralık olarak kutlanmaya devam edildi.

Meşrutiyet Döneminde Millî Bayramlar

10 Temmuz millî bayramı ilk yıllarında donanma resm-i geçidi ile kutlandı. Padişah Mehmed Reşad bayram nedeniyle Saray'da ziyafetler verdi. İttihad ve Terakki Cemiyeti ise, Hürriyet-i Edediyye Tepesi'nde "Abide-i Hürriyet" heykelini açtı ve İttihad ve Terakki klüplerinin etkinliğinde geniş katılımlı törenler düzenledi. Kutlamalar sırasında İstanbul bayraklarla süslendi ve caddelere taklar kuruldu[12].

1913 yılında Osmanlı Devleti'nin kuruluş gününün yüksek okul öğrencileri tarafından gösterişli bir şekilde kutlanmasından sonra 1914 yılı 10 Temmuz törenleri, bu kutlamalara nisbet edercesine, Levent civarında özel olarak düzenlenen ordugâhda askeri geçid resmi ile kutlandı[13].

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra düzenlenen İstanbul'da gösterilere ilişkin iki kartpostal.

Osmanlı Devleti'nin Dünya Savaşı'na girmesinden sonra, milli bayram kutlamalarında savaş belirleyici bir etkinliğe sahip oldu. Osmanlı Devleti'nin İngiltere, Fransa ve Rusya'ya savaş ilân etmesinin yirminci gününe rastlayan 1914 Osmanlı kuruluş günü kutlama törenlerinde gençlik Osmanlı ordusunu kin ve intikama çağırdı:

...Ordu, ordu..dudaklarında kin köpürsün. Bugün, Osmancığın mukaddes bir azim ile istiklâl sancağına sarıldığı bugünde sen büyük intikam ordusu, sen

Meşrutiyet'in ilk yıllarında Sultanahmet Meydanı'nda yapılan bir gösteri.

de kin ve istiklâl sancaklarına sarıl. Ecdadımızın aldığı istiklâli Kırım'a, Hindistan'a, Mısır'a, Kafkasya'ya o bedbaht Müslümanların ağladığı Rumeli'ye ver.(...) Sana gençlik yalvarıyor. Sana Yavuz'un, Selim'in, Murad'ın, Yıldırım'ın yıldırımlı sadası hitab ediyor, diyor ki: Ey askerim, ey kahraman ordum, zafer ileride, şeref ümidi sendedir. Kahraman ordu...her şey ileride, Turan ileride, Kafkas ileride, Rumeli'nin istikbali ileride, (370) milyon İslâmın ümidi ileride, her şeref ileridedir.''[14]

Meclis-i Mebusan reisi Halil (Menteşe) Bey, Meclis'in önüne gelen gençliğe yaptığı konuşmada, ''önceleri istiklâlimizin tam olmadığını, ancak kapitülasyonların lağviyle siyaset-i dahiliyemizde istiklâlimizi temin ettiğimizi, siyaset-i hariciyemizde ise, tarihin bize verdiği derslerden ve vaziyeti coğrafyamız icabatından olarak iki grubdan biri ile akdi ittifak eyliyerek bizim de hükmen ve fiilen düveli muazzamadan olarak dahili ve harici siyasetimizde istiklâl tanımımıza mazhar bulunduğumuzu'' öne sürdü. Padişah Mehmed Reşad'ın Dolmabahçe Sarayı'nın penceresinden izlediği törende de, Osmanlı kuruluş günü ''hutbe-i istiklâliyenin kıraat edildiği'' Karacaşehir'de de kutlandı. Özel bir tren ile Eskişehir'den Karacaşehir'e gidildi ve şehitlerin ruhlarına mevlid okundu[15].

Şişli'de Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde 10 Temmuz bayramında açılışı yapılan ''Abide-i Hürriyet''.

1915 yılında İstanbul'da geniş kutlama törenlerinin yapılmadığı 10 Temmuz millî bayramı münasebetiyle Berlin'de Avlon Oteli'nde bir toplantı yapıldı. Ayrıca, *Nord Deutsche Allgemeine Zeitung* gazetesinde yayınlanan bir makalede, "yedi seneden beri inkişaf-ı istiklâline hâdim bir program ile mevcudiyet-i siyasiyesini ilân eden genç Türkiye"nin kahramanlıkları övüldü[16]. Osmanlı kuruluş günü ise muhtelif cemiyetlerin ve öğrencilerin katıldığı bir yürüyüş ile kutlandı[17].

1916 yılında 10 Temmuz, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin etkinliğinde düzenlenen törenlerle kutlandı. Enver ve Talât Paşalar, "Yaralı Zabitan Yurdu" ve Hürriyet ve Ebediyye Tepesi'ndeki, Çanakkale Savaşında İngilizler ve Osmanlıların kazdığı siperlerin numunelerini ihtiva eden "İstikâm Bahçesi"ni açtılar. Osmanlı Donanma Cemiyeti de, Gelibolu'da Şehzade Süleyman Paşa ve Beşiktaş'ta Barbaros Hayreddin Paşa'nın türbelerine fevkalâde altın Donanma Madalyası takma merasimi düzenledi[18]. Osmanlı Devleti'nin kuruluş günü son olarak 1916 yılında kutlandı. Kutlama, Hilâl-ı Ahmer, Donanma-i Osmanî, Müdafaa-i Millîye, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye, Türk Ocağı, Çiftçiler Derneği, Türk Bilgi Derneği, Müslüman Tüccar Cemiyeti, Rumeli Muhacirin-i İslâmiye Cemiyeti, Esnaf Cemiyetleri ve okulların katılımı ile bir yürüyüş şeklinde yapıldı[19].

1917 ve 1918 yıllarında 10 Temmmuz millî bayramı Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin düzenlediği törenlerle kutlandı. Ayrıca, mülkî, askerî, ruhanî yöneticilere ve yabancı ülke sefirlerine ziyafetler verildi[20].

Mütareke İstanbul'unda Millî Bayramlar

1919 yılında 10 Temmuz millî bayramı dolayısı ile tören yapılması Hükümet tarafından yasaklandı. Matbuat Müdür-ü Umumiyesi'nin yayınladığı duyuruda, millî bayram kutlamaları için her türlü tezahürattan kaçınılacağı, sadece resmî ve özel binaların süslenerek gece de aydınlatılabileceği bildirildi. Millî bayram dolayısı ile resmî tören, Hükümet namına Heyet-i Vükelâ ve şehir namına Şehremini tarafından Padişah'a arz-ı tebrikat sunulmak suretiyle yapılacaktı[21].

1920 yılında da 10 Temmuz bayramı için İstanbul'da tören yapılması yasaklandı. Merkez kumandanlığı ve polis müdürlüğünün yayınladığı resmî tebliğde, İstanbul'un örfi idare altında bulunduğu hatırlatılarak, sadece resmî daire-

Selânik'te II. Meşrutiyet'in kutlamalarına ilişkin bir kartpostal.

10 TEMMUZ ÎD-İ MİLLİSİ*

İlân-ı Hürriyetin altıncı seney-i devriyesine tesadüf eden 10 Temmuz Perşembe günü Memalik-i Osmaniye ve İslâmiye'nin hemen her tarafında fevkalâde şenlikler icra edildi ve bu yevm-i mes'udu tebcilen Payitaht'ın her tarafı emsaline kat kat fevk bir surette donatılarak geceli gündüzlü ilân-ı şadümânî olundu. Sabahdan sokaklara dökülen hemen bütün şehir halkı, çehrelerinde nur-u ibtisam-ı müneccil olduğu halde gece yarılarına kadar gezdiler, eğlendiler. Bütün resmî ve özel binalar, büyük küçük bilumum ticarethaneler bayraklarla donatıldı, şehrin belirli yerlerine taklar kuruldu ve gece mehtaplar yakılarak fişekler atıldı.

Resmî kutlamalar, Zincirlikuyu'nun şimalinde Levend Çiftliği civarında özel olarak düzenlenen ordugâhda, bütün levazımat-ı seferiyesini hâmil bir fırka tarafından icra edilen resm-i geçid ile yapıldı.

Otağ-ı Hümayun, büyük bir ihtimam ile tanzim olunan ve mümkün olduğu kadar tesviye edilen arazinin Levend Çiftliği tarafına kuruldu. Otağ-ı Hümayun'un sağ tarafından kadın efendiler ve selatin-i azâm hazeratına ve sol taraftan itibaren veliahd-ı saltanat hazretleriyle şehzadegân hazeratına, vükelâ, süferâ, âyân, mebusan, erkân-ı askeriye, ricâl-i ilmiye, rüesâ-i ruhaniye, memurîn-i mülkiye ve müntesibîn-i matbuat ve devair-i belediye olmak üzere on sekiz büyük çadır kuruldu ve çadırların arka tarafında bir büfe tanzim edildi. Geçid resmi yapılan mahallin dört yanı, polis, jandarma, inzibat-ı askerî memurları ve askerlerle taht-ı inzibata alındı ve ahalinin merasimi lâyıkıyla seyr ve temaşa edebilmeleri için civar tepeler tahsis edildi.

Büyük üniformalarını lâbis ve nişanlarını hâmil olduğu halde dört atlı bir saltanat arabası ile tören yerine gelen Padişah'ı bilumum erkân ve ümera-i askeriye karşıladı.

Otağ-ı Hümayun'un sağ tarafında Harbiye Nâzırı Enver Paşa ve sol yanında Müşir Osman Paşa yer aldığı halde resm-i geçid "İşkodra Fırkası" tarafından icra edildi.

Resm-i geçidden sonra, vükelâ hazeratı otağ-ı hümayunda huzur-u şahaneye kabul buyurularak zat-ı hazret-i padişahiye 10 Temmuz îd-i millîsi münasebetiyle arz-ı tebrikat etti. Bunu müteakib, zat-ı hazret-i padişahı otağ-ı hümayunlarında İttihad ve Terakki Cemiyeti namına hazır bulunan Doktor Nâzım, Bahaddin Şakir, Mithad Şükrü ve Eyüb Sabri'den oluşan heyet-i murahhasayı huzur-u hümayunlarına kabul etti.

Padişah, törenden sonra Balmumcu çiftliği kasrında dinlendi ve Yıldız Sarayı'na giderek orada vükelâ ve Meclis-i Âyân ve Mebusan reislerine öğle yemeği verdi.

(*) *İkdam* gazetesinin 12 Temmuz 1330 (1914) tarihli nüshasından özetlendi.

II. Meşrutiyet'te Selanik'te basılmış bir kartpostal.

lere bayrak çekilebileceği bunun dışında her türlü toplantı ve hareketin kat'iyetle yasak olduğu ve aksine hareket edeceklerin şiddetle cezalandırılacakları ilân edildi[22].

1921 ve 1922 yıllarında, İstanbul gazetelerinde 10 Temmuz millî bayram kutlamaları konusunda bir duyuru yayınlanmadı. 23 Temmuz 1921 tarihli *İkdam* gazetesinin başyazısında, hürriyetin ilân edilmesinin yıldönümü olan 10 Temmuz millî bayramının, bu sefer, Türklerin tam istiklâl-i milliyelerini istihsal ve temin eylemek gayesiyle kan dökmekte oldukları bir sırada kutlanmak zaruretinde bulunulduğuna dikkat çekildi. *İkdam*'ın başyazısında, "Anadolu muhiti haricinde kalmış olan Türklerin bu Durumda öyle merasim ve gösterişe lüzum görmeyerek millî bayramı yalnız kendi harem-i hususiyelerinde gayet sade bir şekilde kutlayacakları ve Anadolu'daki Türk istiklâli mücadelesinde Türk silâhının zaferi için dua edecekleri" bildirildi. 1922 yılında da İstanbul'da 10 Temmuz bayramı, "milletin hürriyeti ve vatanın istiklâli uğrunda feda-i nefs eden bütün şüheda-ı milletin mübarek ruhlarına fatihalar ithaf edilerek ve bir kez daha gelecek sene bu mukaddes bayramın tam bir vatanda, tam bir istiklâl içine kutlanması imkânına nail olunması Cenab-ı Kadir-i Mutlak'tan" istenerek törensiz kutlandı. Resmî dairelerin tatil edildiği 1922 10 Temmuz'unda, Berber Esnafı Cemiyeti "perukârlar" için Beykoz'da bir seyran düzenlenerek millî bayram kutlama geleneğini sürdürmeye çalıştı. Berberler, önlerinde Darüleytam muzıkası olduğu halde, Bab-ı Âli, Sirkeci yoluyla Köprü'ye inerek Seyr-i Sefain'den kiraladıkları "Anadolu" vapuruyla Beykoz'a gittiler, akşama kadar eğlendikten ve san'atın piri için mevlid okuttuktan sonra döndüler[23].

Mütareke döneminde Osmanlı istiklâl gününün yıldönümlerinde Mahmud Şevket Paşa Numune Mektebi'nde sembolik toplantılar yapıldı. Resmî kurumların temsilcilerinin yanı sıra Fransız işgal kuvvetlerine mensup subaylar ve ailelerinin de katıldığı bu toplantılar filme de alınıyordu.

Cumhuriyet'in Millî Bayramları

Türkiye Büyük Millet Meclisi, açılışının birinci yıldönümünde, 23 Nisan'ı millî bayram ilân etti[24]. 23 Nisan 1921 günü Ankara'da halk gösteriler yaptı[25]. 23 Nisan millî bayramı 1922 yılında da resmî ve özel müesseselerin tatil edildiği Ankara'da törenlerle kutlandı[26]. İstanbul'da ise tören yapılmadı. Fakat, Darülfünün ve Mekâtib-i Âliye talebeleri Ankara Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne çektikleri telgraf ile mukaddes millî bayramı tebrik ettiler[27].

Ankara Hükümeti 23 Nisan'ı millî bayram olarak ilân etmiş olmasına rağmen, 1922 yılında İstanbul'da kutlanamayan 10 Temmuz Ankara'da kutlandı. Büyük Millet Meclisi önünde bir resm-i geçit tertip edildi ve Heyet-i Vekiliye Reisi Rauf (Orbay) Bey vekillerin, mebusların, rical-ı mülkiye ve askeriye ve ecnebiyenin tebriklerini kabul etti[28].

1923 yılında ise 10 Temmuz millî bayramı İstanbul'da kutlandı. İstanbul'daki bayram törenlerini Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti düzenledi, Hükümet de millî Hürriyet bayramına tesadüf eden 23 Temmuz günü resmî dairelerin tatil

İSTİKLÂL-İ OSMANÎ ŞENLİKLERİ*

Saltanat-ı Osmaniyenin yevm-i tesisine tesadüf eden dünkü gün Darülfünun talebesi tarafından tertib olunan merasim pek mükemmel bir surette icra olundu.

Darülfünun'a toplanan öğrenciler, kollarında allı, beyazlı kurdeleler bulunan Heyet-i Tertibiye tarafından karşılandı. Kapıda, Rumeli Muhacirin-i İslâmiye Cemiyeti'nin hediye ettiği rozetler ve Türk Ocağı'nın bu şerefli günün hatırasını ta'zir için tab' ettirdiği takvimler dağıtıldı. Tıbbiye-i Askeriye, Kadınlar İstihlâk-ı Millî Cemiyeti ve Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyetleri kutlamalara gönderdikleri telgraflarla katıldılar.

Başlarına yeniçerilere mahsus büyük kavuklar geçmiş, geniş kollu ve sırmalı mintanları ile yeniçeri takımının öncülük ettiği kortej, sokaklarda toplanan ahalinin takdirkâr nazarları altında önce Harbiye Nezareti'ne gitti. Harbiye Nâzırı İzzet Paşa ile bütün erkân ve memurin-i askeriyenin ayakta karşıladığı gençlik, Harbiye Nezareti meydanlığına sığmadı. Dua okunması ve istiklâl bayrağının açılmasından sonra "orduya selam" ünvanlı hitabe okundu. Harbiye Nâzırı İzzet Paşa da, biraz heyecanlı fakat metin bir sada ile bu nutku cevapladı.

Maarif Nezareti, Darülfünun ve mekâtib-i âliye namına istiklâl-i Osmanî münasebetiyle selâmlandı. Tedrisat-ı Âliye Müdürü Âdil Bey'in cevabî nutkundan sonra Şehremaneti'ne hareket edildi. Şehremini paşa bütün daire-i emaret memurîni ile heyeti kapıda karşıladı. Ahali tebrik edildikten sonra, Diştabibi Ahmed Şevki Bey tarafından havaya konketler serpildi. Divan yolu ile Bâb-ı Âli'ye gidilirken, özellikle Müdafaa-i Milliye Binası önünde samimi tezahüratta bulunuldu.

İstiklâl-i Osmanî bayrağı yeniçeri takımının dest-i ihtiramında olduğu halde Bâb-ı Âli'ye gelindi. Heyeti, Dahiliye Nâzırı Talât Bey, bütün Bâb-ı Âli erkânı ve memurini ile birlikte karşıladı. Darülfünun talebesinin irad ettiği uzun nutka Talât Bey kısa bir nutuk ile cevab verdi.

Köprü başında bazı büyük mağazalar tarafından üzerlerine konfetiler serpilen heyet, Dolmabahçe Saray'ında saray hademeleri tarafından bir saf halinde selâmlanarak karşılandı. Bir talebe tarafından Padişah'a arz-ı tebrikat edildi ve Padişah da Mabeyn-i Hümayun'a teşrif ile pencereden talebelere iltifat buyurdu. Talebelerin Saray-ı Hümayun bahçesinde icra ettikleri resm-i geçid Padişah tarafından temaşa edildi. Talebeye limonatalar ikram edildikten sonra, Saray-ı Hümayun'dan hareket edildi.

Meclis-i Mebusan'a, "Millet-i Osmaniyenin mümessili olan Meclis-i Milli'yi bu yevm-i mübeccel münasebetiyle tebrik ederiz" cümleleri ile tebrikatta bulunuldu.

Merasim, Darülfünun'da sona erdi.

(*) *İkdam* gazetesinin 18 Kânunuevvel 1329 (1913) tarihli nüshasından, dili bozulmamaya çalışılarak özetlendi.

1910'da Sakız'da İttihat Kulübü'nde yapılan 10 Temmuz kutlaması.

yapılması için tebligatta bulundu. Saray'da ise Zat-ı Hazret-i Hilâfetpenahi "tebrikat-ı resmiyeye dahil zevat"ı kabul etti[29]. Ankara'da 10 Temmuz millî Bayram kutlaması olarak yalnız toplar atıldı ve davullar çalındı. Gazi Mustafa Kemal Paşa, refikaları Lâtife Hanımefendi, Dahiliye Vekili Fethi ve Nafia Vekili Fevzi beylerin bayramı geçirmek üzere İzmir'e müteveccihen hareket ettikleri bildirildi[30]. Öte yandan, Ankara Hükümeti'nin yarı-resmî yayın organı olma özelliği taşıyan *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinin 23 Temmuz tarihli nüshasında yayınlanan "23 Temmuz" adlı makalede, 23 Temmuz'un "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı 23 Nisan 1920, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabul edildiği 20 Ocak 1921 ve Saltanat'ın kaldırıldığı 1 Kasım 1922 inkılâblar silsilesinin başlangıcı olmak itibariyle hükümet-i milliyenin memlekette tesis ve takririnde temel taşı teşkil ettiği" belirtildi.

10 (23) Temmuz bayramının 1923 yılında Ankara'da pek fazla ilgi görmemesinin nedenlerinden biri de, Lozan Andlaşması'nın arifesine rastlamasıydı. Lozan Andlaşması'nın 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanması Ankara ve İstanbul'da "sulh bayramı" olarak kutlandı. Yüzbir pare top atışının yapıldığı Ankara'da Büyük Millet Meclisi önünde dua okundu, askerî tören yapıldı ve Meclis Başkanlığı'nda tebrikler kabul edildi. İstanbul'da ise, şerefli bir sulhun temin edilmesini sağlayan şehidlerin ruhları için mevlid, hatm-i şerif ve dualar okundu.

Saltanat'ın kaldırıldığı 1 Kasım (1922) günü, aynı zamanda Peygamber'in doğum günü olan 12 Rebiü'l-evvel gününe de tesadüf ettiği öne sürülerek 24 Ekim 1923 tarihinde "12 Rebiü'l-evvel gecesiyle gününün millî bayram addine dair kanun" ile "Hâkimiyet-i Millîye Bayramı"olarak ilân edildi[31].

29 Ekim 1923'de Cumhuriyet'i yeni devlet şekli olarak kabul eden Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhuriyet'in ilânının ve Gazi Mustafa Kemal'in Reisicumhur seçilmesinin yüzbir pare top atışı ile her tarafta ilân edilmesini kararlaştırdı[32]. Cumhuriyet'in ilânı İstanbul ve Ankara'da törenlerle kutlandı. İstanbul'da 30 Ekim günü resmî daireler ve okullar tatil edildi, Vilayet'de ve Kumandanlık'ta tebrik merasimi yapıldı. Kutlamalar gece de fener alayları ile sürdürüldü. 31 Ekim günü ise Sultan Ahmed meydanında bir miting düzenlendi. Daha sonra, yürüyüş alayı, tramvayların ve diğer araçların çalışmadığı caddelerde gösteri yaptı[33]. Ankara'da ise 30 Ekim günü halk Meclis'in önünde tezahürat ta bulundu[34]. Cumhuriyet'in ilânı 1924 yılında da, resmî kişi ve kurumların da katıldığı törenlerle kutlandı[35].

Cumhuriyet'in kabul edildiği 29 Ekim gününün ilk iki sene millî bayram olarak ilân edilmemiş olması dikkat çekmektedir. 1923 yılında Türkiye Bü-

1 MAYIS AMELE BAYRAMI NASIL BAHAR BAYRAMI OLDU?

İsmet İnönü hükümeti tarafından Meclis'e sunulan "Ulusal bayram ve genel tatiller hakkında kanun lâyihası"nda, 1 Mayıs'ın "bütün medenî milletler tarafından tatil günü olmak üzere kabul edilmiş" olmasından dolayı tatil günü kapsamına alındığı bildiriliyordu. Diğer tatil günleri gibi, kanun lâyihasında 1 Mayıs'a da herhangi bir bayram adı verilmemişti. Dahiliye Encümeni, 1 Mayıs tatilinin "bahar bayramı" olduğunu kanun teklifine ekledi.

Kanun tasarısı daha sonra Meclis'te görüşülürken, Giresun milletvekili Tarık Us ile Dahiliye Vekili Şükrü Kaya arasında şu konuşma geçti:

"Tarık Us*(Giresun)- Mayıs'ın birinci günü bir tatil günü olarak kabul ediliyor. Komisyon buna (bahar bayramı) adını vermiştir. Anlamak istiyorum. Bunun esbab-ı mucibesi nedir, başka bir ad bulamazlarmı idi?*

Dahiliye vekili Şükrü Kaya *(Muğla)- Memleketimizde tatil günlerimiz azdır. Çalışkan bir milletin istirahat hakkıdır. Bu sıhhî ve içtimaî bir meseledir. Vaktiyle tatil günlerinde dahi biz istirahat bilmezdik. Onun için camianın uzun senelerden beri alışkın olduğu bu tatil günlerini çok görmiyelim.*

Tarık Us *(Giresun)- Çok görmüyorum. Bahar bayramı diyorsunuz... Dahiliye vekili* Şükrü Kaya *(Devamla)- Bahar bayramı niçin diyoruz. Bunu soruyorlar. Mayıs baharın gelişidir. Memleketimiz çiftçidir. Bu ayda her taraf yeşillenir ve her tarafta zirai faaliyet artar. Siz ister Mayıs bayramı deyiniz ister bahar bayramı deyiniz."*[1]

(1) T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 27 Mayıs 1935 cild. 3, s. 302

II. Meşrutiyet dönemine ait bir kartpostal.

İLETİŞİM YAYINLARI ARŞİVİ

yük Millet Meclisi'nin kararı ile yüzbir pare top atışı yapılarak ilân edilen Cumhuriyet'in 1924 yılında da yüzbir pare top atışı ve özel merasim ile kutlanması için bir kararname çıkarıldı[36]. 29 Ekim, "Cumhuriyet'in ilânına müsadif 29 Teşrin-i evvel gününün millî bayram addi hakkında kanun" ile 1925 yılında millî bayram olarak ilân edildi[37]. Kanun, Türkiye dahil ve haricinde devlet namına sadece Cumhuriyet'in ilân edildiği 29 Ekim günü millî bayram merasimi yapılacağı hükmünü getirdi. "Millî ve sair bayramlarda ifa olunacak merasim hakkındaki talimatname" ile de kutlamaların düzenlenmesindeki esaslar belirlendi[38].

Büyük taarruzun kazanıldığı 30 Ağustos (1922) günü, 1 Nisan 1926 tarihinde kabul edilen bir kanun ile "zafer bayramı" olarak ilân edildi ve 1926 yılından itibaren törenlerle kutlanmaya başlandı[39].

Cumhuriyet yönetimi, millî bayramlar ve resmî tatiller meselesini 27 Mayıs 1935 tarihinde kabul edilen "Ulusal bayram ve genel tatiller hakkında kanun"ile bir sonuca bağladı[40]. Bu kanunla, Cumhuriyet'in ilân edildiği 29 Ekim gününün "ulusal bayram" olması ve devlet adına yalnız o gün tören yapılması sürdürüldü. 23 Nisan "Ulusal Egemenlik Bayramı" ve 30 Ağustos "Zafer Bayramı" genel tatil günü olarak belirlendi. Ayrıca, 1 Mayıs "Bahar bayramı" ve 1 Ocak "Yılbaşı günü" ile iki dini bayram da genel tatil günleri olarak ilân edildi. Bu kanunla, ilân edildikten sonra hiç kutlanılmamış olan "hâkimiyet-i milliye bayramı" ve Cumhuriyet'in ilânından sonra da resmî ta-

Cumhuriyet'in ilk kutlama törenlerinde İstanbul'da İstiklâl Caddesi.

til günü olan ve özellikle İstanbul'da, sade bir şekilde de olsa, kutlanmaya devam edilen 10 Temmuz (23 Temmuz) millî bayramı,[41] millî bayramlar ve genel tatil günleri dışında bırakıldı. Ayrıca, 2 Ocak 1925 günü kabul edilen "hafta tatili hakkında kanun"un Cuma gününün hafta tatili olduğunu bildiren maddesi yürürlükten kaldırılarak hafta tatili pazar gününe alındı.

Atatürk döneminde millî bayramlar hakkında kabul edilen son kanun ise, 20 Haziran 1938 tarihli "ulusal bayram ve genel tatiller hakkında 2739 sayılı kanuna ek kanun"dur[42]. Bu kanun ile, Gazi Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı 19 Mayıs (1919) günü "Gençlik ve Spor Bayramı" olarak ilân edildi. Böylelikle, Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri Mayıs ayının üçüncü Cuma günü kutlanmakta olan "İdman Bayramı" 19 Mayıs'ta kutlanmaya başlandı.

Millî bayramlar konusunda diğer bir düzenleme de 27 Mayıs 1960 "ihtilâl"i vesilesi ile gündeme geldi. 9 Mart 1963 tarihinde kabul edilen "Ulusal bayram ve genel tatiller hakkındaki 2739 sayılı kanunan ek kanun ile 27 Mayıs (1960) günü " Hürriyet ve Anayasa Bayramı" olarak kabul edildi[43].

Millî bayramlar konusundaki son düzenleme 12 Eylül yönetimi tarafından yapıldı. 17 Mart 1981 tarihinde kabul edilen "Ulusal bayram ve genel tatiller hakkında kanun"[44] ile 27 Mayıs "Hürriyet ve Anayasa bayramı" ve 1 Mayıs "Bahar bayramı" kaldırıldı. 23 Nisan "Ulusal Egemenlik Bayramı"nın adı "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" ve 19 Mayıs "Gençlik ve Spor Bayramı"nın adı da "Atatürk'ü Anma ve Gençlik Spor Bayramı" olarak değiştirildi. Ayrıca, 23 Nisan günü sadece "ana ve ilk okullarla törenlere iştirak eden kurumlar"ın tatil edileceği hükmü getirildi ulusal ve resmî bayramlarda yapılacak törenleri belirli esaslara bağlayan bir de yönetmelik yayınlandı[45]. Ayrıca, mahalli kurtuluş günleri, Atatürk günleri ve tarihi günlerde tören yapılması kararlaştırılarak bugünlerde yapılacak törenlerin düzenlenmesinde uygulanacak esas ve usulleri kapsayan bir başka yönetmelik de yayınlandı[46]. "Özel günlere ait aydınlatma yönetmeliği" ile de, ulusal bayram, resmî bayram, dinî bayram, mahalli kurtuluş, Atatürk günleri ve tarihi günler ile Cumhurbaşkanı'nın o yöreyi ziyaret ettiği günlerde özel aydınlatma yerleri için Türkiye Elektrik Kurumu'nun bedelsiz enerji vereceği hükmü getirildi[47].

---

1 Mehmed Ziya (İhtifalci) (1865-1927). İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi ve Sanayi-i Nefise Mektebi'ni bitirdi. Okullarda hocalık yaptı. Maarif Nezareti'nde müdür iken emekli oldu. İstanbul Muhibleri Cemiyeti ile Türk ve İslâm Eserleri Müzesi idare heyeti üyeliklerinde bulundu. Türk Tarih Encümeni üyeliğine de seçildi. Önemli günlerde törenler (ihtifaller) düzenlediği için İhtifalci Ziya Bey diye anılırdı.

2 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, cild. I, s. 285

3 *İbid*, s. 329

4 *Düstur*, 2. Tertip, cild. I, s. 351

5 *İkdam*, 15 Kânun-u evvel 1329

6 *İkdam*, 18 Kânun-u evvel 1329

7 *İkdam*, 20 Kânun-u evvel 1329

8 *İkdam*, 1 Nisan 1330

9 Efdaleddin, "istiklâl-i Osmanî tarih ve günü hakkında tedkikat," *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, cild. V, No. 25, 1 Nisan 1330 ss. 36-48.

10 *İkdam*, 25 Şubat 1329

11 M. Efdaleddin (Tekiner) (1868-1957) İstanbul'da doğdu. Mülkiye Mektebi'ni bitirdi ve Abdurrahman Şeref'in Osmanlı Tarihi asistanı oldu. Aynı zamanda Dahiliye Nezareti'nde de memurluğa başladı. Mülkiye'de ve idadîlerde tarih hocalığı yaptıktan sonra 1901 yılından itibaren Darülfünun'da umumî tarih ve Osmanlı tarihi dersleri vermeye başladı. 1909 yılında kurulan Tarih-i Osmanî Encümeni'ne asıl üye seçildi. Eski Eserleri Koruma Derneği üyeliği ve başkanlığı da yapan Efdaleddin, 1942 yılında Türk Tarih Kurumu'na 41'nci üye olarak katıldı.

12 *İkdam*, 9, 10 Temmuz 1326., 9, 12 Temmuz 1327., 10, 12 Temmuz 1328., 10, 12 Temmuz 1329.

13 *İkdam*, 12 Temmuz 1330.

14 *İkdam*, 18 Kânun-u evvel 1330.

15 *İkdam*, 20 Kânun-u evvel 1330.

16 *İkdam*, 10, 11 Temmuz 1331.

17 *İkdam*, 18 Kânun-u evvel 1331.

18 *İkdam*, 10,11 Temmuz 1332.

19 *İkdam*, 18 Kânun-u evvel 1332.

20 Sabah, 25 Temmuz 1917 ve *İkdam, 23, 24 Temmuz 1918*.

21 *İkdam*, 23 Temmuz 1919.

22 *İkdam*, 23 Temmuz 1920.

23 *İkdam*, 24 Temmuz 1922.

24 23 Nisan'ın millî bayram addine dair kanun, kanun No. 112, 23 Nisan 1337. *Düstur*, 3. Tertip, cild. II, s. 29.

25 *Hakimiyet-i Milliye*, 24 Nisan 1921.

26 *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Nisan 1922.

27 *İkdam*, 23, 24 Nisan 1922.

28 *İkdam*, 24 Temmuz 1922.

29 *İkdam*, 22, 23, 24 Temmuz 1923.

30 *İkdam*, 24 Temmuz 1923.

31 12 Rebiü'l-evvel gecesile gününün millî bayram addine dair kanun, kanun No. 362, 13 Rebiü'l-evvel 1342 ve 24 Teşrin-i evvel 1339. *Düstur*, 3. Tertip, cild. V, s. 395.

32 Reisicumhur intihabını müteakip yüz bir pare top endahtile Cumhuriyet'in her tarafta ilân ve tebcili hakkında heyet-i umumiye kararı, karar No. 17, 29 Teşrini evvel 1339.

33 *İkdam*, 31 Teşrin-i evvel ve 1 Teşrin-i sani 1923.

34 *Hakimiyet-i Milliye*, 31 Teşrin-i evvel 1923.

35 *İkdam*, 29, 31 Teşrin-i evvel 1924. *Cumhuriyet*, 29, 31 Teşrin-i evvel 1924.

36 Cumhuriyet'in tarih-i ilânı olan 29 Teşrin-i evvel'in yevm-i mezkûr zevaline yüz bir pare top endahtı suretiyle ve merasim-i mahsusa ile tes'idi hakkında kararname, No. 986., 26 Teşrin-i evvel 1340. *Düstur*, 3. Tertip, cild. V, s. 1246.

37 Cumhuriyet'in ilânına müsadif 29 Teşrin-i evvel gününün millî bayram addi hakkında kanun, kanun No. 628, 19 Nisan 1341. *Düstur*, 3. Tertip, cild. VI, s. 553.

38 Millî ve sair bayramlarda ifa olunacak merasim hakkındaki talimatnamenin kabulüne dair kararname, No. 1805, 21 Nisan 1341. *Düstur*, 3. Tertip, cild. VI. s. 572.

39 Zafer bayramı kanunu, kanun No. 795, 1 Nisan 1926. *Düstur*, 3. Tertip, cild VI, s. 700. *Cumhuriyet*, 30, 31 Ağustos 1926.

40 Ulusal Bayram ve genel tatiller hakkında kanun, No. 2739, 27 Mayıs 1955.

41 10 (23) Temmuz millî bayramı'nın 1935 yılına kadar özellikle İstanbul'da kutlanmaya devam eildiği anlaşılıyor. 24 Temmuz 1933 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinden bu konudaki bir haberi aktarıyoruz: 10-23 Temmuz bayramı neşeli geçti. 10-23 Temmuz bayramı münasebetiyle dün şehrimizdeki resmî ve hususî daireler tatil yapmışlardır. Halk, bize ilk hürriyet ışığını veren bugünü sevinçle kutlamış, şehir baştan başa bayraklarla süslenmiştir. Gecede resmî ve hususî binalar elektrikledonanmıştır. Bayram münasebetiyle dün bir çok cemiyetler ve teşekküller hususî geziler tertip ettiği gibi şehir halkının bir çoğu da mesire yerlerine gitmişlerdir.

42 Ulusal bayram ve genel tatiller hakkındaki 2739 sayılı kanuna ek kanun, No. 3466, 20 Haziran 1938. *Düstur*, 3. Tertip, cild. XIX, s. 1335.

43 Ulusal bayram ve genel tatiller hakkındaki 2739 sayılı kanuna ek kanun, No. 221, 9 Mart 1963. *Düstur*, 5. Tertip, cild. II, s. 1405

44 Ulusal bayram ve genel tatiller hakkında kanun, No. 2429. 17 Mart 1981. *Resmî Gazete*, sayı. 17284, 19 Mart 1981

45 Ulusal ve resmî bayramlarda yapılacak törenler yönetmeliği. *Resmî Gazete*, sayı. 17475, 1 Ekim 1981.

46 Mahalli kurtuluş günleri, Atatürk günleri ve tarihi günlerde yapılacak törenler yönetmeliği. *Resmî Gazete*, sayı. 17655, 5 Nisan 1982.

47 Özel gunlere ait aydınlama yönetmeliği. *Resmî Gazete*, sayı. 17985, 12 Mart 1983.

Serbesti-i Matbuat

SAFVETİ ZİYA

Bugün ilk defa olarak siyah, korkunç, elîm bulutlarla mestûr (örtülü) âsmân-ı edebin (edebiyat göğünün) medîd (uzun) bir kâbustan kurtulan sahife-i lâtif-i miyân-ı ye'sinde (üzüntüsü arasındaki hoş sayfada) bir ahter pare-i hürriyet (özgürlüğün yıldız parçası) gibi parıldayan şu sevimli mecmua, hayatını, istikbalini, hürriyet-i vicdanını bundan böyle serbesti-i matbuatta arayacağı cihetle, takdim-ülehem-ale-i mühim (çok önemli olan önemli olandan üstündür) kaidesine riayet ederek mesele-i hayatiyye (canalıcı sorun) olan serbesti-i matbuat hakkında birkaç söz söylemek isterim:

Tarih-i Medeniyet müellifi meşhur Guizot'nun meşhur bir sözüdür; der ki: "Bir fiile yine bil-fiil mukabele edilir. Bir fikre ve mütalâaya ise diğer bir rey ve mütalâadan başka bir şeyle mukabele olunamaz. Ef'âle (eylemlere) mücazaat veya mükâfaat edilir; müsaade veya mümânaat (engel) olunur; demek oldu ki efkâr (fikirler) her türlü taarruzdan masundur. Binaen-aleyh serbesti-i matbuat aleyhinde hiçbir kanun yapılamaz!"

İşte serbesti-i matbuatın muhtasar bir felsefesi, görülüyor ki serbesti-i matbuat, hürriyet-i vicdan gibi maddeten gayri kabil-i taarruzdur. Evvel emirde bu noktayı mevzu-u bahs etmekten maksadımız, "Bu matbuat ile halimiz ne olacak?" diye iştikâlarda (yanıp yakılma), feryadlarda bulunanlara bir hakikat-ı felsefiyye ile Guizot gibi bir alimin bir hakikatı felsefesiyle cevap vermektir.

Bir kısım halkın, efkâr-ı hususiyesi hiçbir zaman efkâr-ı umumiye gibi telâkki edilmemelidir; şunu söylemek isteriz ki matbuatın bu serbestisi Kanun-u Esasi'nin lâzım-ı gayr-i müfariki (onsuz yapılamayan) olan serbesti-i matbuatla hakikate, tekamüle doğru gideceğiz ve şüphe yoktur ki "halimiz iyi olacaktır!"

Ne çare ki efkâr-ı umumiye bile bu mebhasda (bir şeyin arandığı yer) fena halde taglît edildi (yanıltıldı). Tevhiş edildi (ürkütüldü): Bir nigâhban-ı zî-basiret-i millet olan matbuata (basiret sahibi milletin bekçisi olan basına), bir heyûlâ-i muhteris ve kinperver şekli verilmek istenildi; öyle değildir, matbuat, bizim bildiğimiz, bizim çalıştığımız matbuat bir hâmi-i hakikat ve adalet (gerçek ve adaletin koruyucusu), bir müdafaa-i bî-pervâ-yı millet ve vatandır. Vazifesi pek büyüktür. Bir kısm-ı kalîl (azınlık) ve muhafaza-i perverânın efkâr ve mütalâat-ı tarafgiraneleri maat-te-essüf (yazık ki) efkâr-ı umumiye gibi gösterilmek arzu edildi. İtirazları diyelim bu yolda hülâsa edilebilir; evvelâ: Vazifenin ehemmiyetini, büyüklüğünü gazetecilerin takdir edememeleri meselesi, saniyen matbuatın umur-u hükümete müdahaleye kalkışması bühtanıdır.

Nuzzâr (Nazırlar) tazyik ediliyormuş, korkmadan irkilmeden söyleyelim, adeta korku salıyor, tehdit ediliyormuş, gazetecilerin yüzünden ne yapacaklarını şaşırıyorlarmış! Şaşılacak söz! Teessüf olunacak hâl! Avrupa gazeteleri mütalâa edilirse umur-u hükümeti bir ihtimam-ı fevkalâde ile takib etmeyen, icraat-ı hükümete karşı beyan-ı mütalâa suretiyle fikren ve rey'en müdahale etmeyen, yani sefine-i hükümeti idare eden hey'etin taa kaptanından en ufak tayfasına kadar nasb-ı nigâh-ı tetkik ve tecessüs ederek icabı takdirinde ref'i avâze-i itiraz ve şikayet etmeden (araştırma ve merak nedeniyle göz dikip ve gerektiğinde şikayet ve itiraz haykırışlarını yükseltmeden) bir ferd-i akıl (akıllı bir kişi), ciddi bir gazete görülemez. Nitekim bu radde muazzez (bu kadar değerli, onurlu) memleketimizde de ar-

tık görülmeyecektir. Burasını bilmeli ve idrak edemeyenler artık idrak etmeli ki gazetelerimiz allahî mecmuaları (ermiş toplulukları), sahib-i imtiyazlar buhurdangir ekâbir değildir.

Evet, matbua umur-u hükümete müdahale etmesin demek, icraat-ı hükümetten ahaliyi haberdar etmesin, yine istediğimiz gibi müstebidane, keyfî hareket edelim demekten başka bir şey olmayacağından bu rivayet su-i tefehhüme (kötüye çekme) uğramış olsa gerektir. Çünkü "maddeten müdahale" ediliyor deniyor imiş. Gazetecilerin elinden dâd bir feryâd iki diyorlarmış, bu söz hiçbir cihetle şayan-ı kabul değildir. Hatta müstagni-i cevaptır (cevap vermeye değmez). Eğer buna tahammül edilmiş, böyle bir hal vaki olmuş ise kendini bilen, mevkiinin ehemmiyetini takdir eden, vekar ve haysiyyetini gözeten bir memurun lisanından bu iştikâyı duymak-öyle bir hale tahammülünü itiraf demek olduğu cihetle-selâmet-i memleket nokta-i nazarından matbuatın o muhayyel, o mevhûm" maddeten müdahale"sinden daha gülünç, netice itibariyle daha fecî bir manzaradır. Zira bu kadar sarih bir sıfatı müdafaadan aciz olan bir memurdan hiçbir vakit müdafaayı hukuk-u devlet gibi mühim bir vazife beklenemeyeceği gibi, "aleyhimde şunu söylerler, bunu yazarlar" diye tir tir titreyen kimseler dahi hiçbir iş göremezler. Bizim bildiğimiz matbuat asla nuzzârdan hiçbir kimseye, "şunu mutlaka böyle yapmalı bu hususta behemahal bizim reyimiz üzere hareket etmeli" dememiştir. Akıl ve mantık şunu icab eder idi. Şu meselede bu hata edildi zemininde makaleler yazmak, umur-u hükümete müdahale demek değildir. Beyan-ı hakikat eylemek, efkâr-ı umumiyeyi ikaz.etmektir. İşte evrak-ı havadis ortada, tetkik edilsin! Bu vazifede kusur edilmiş mi?

Hiçbir şey yapılmıyor diye feryâd eden ahâliyi teskin ve irâhe (rahatlatma) için nuzzâra müracaatla rey ve mütalâasını istifsâr (sorma) ve taglit-i ezhanı mucib (zihinleri yanıltmaya neden olan) olmuş ahvalde suret-i resmiyede tezahür-ü hakikate müsaraat (gerçeğin resmen ortaya çıkması için acele etmek) umur-u hükümete müdahale addolunursa pek ziyade gaflet ediliyor ve emin olmalıdır ki matbuat-ı Osmaniye vazifesi olan bu türlü müdahaleden bir an ve dakika hâli kalmayacaktır. Çünkü bu bir vazife-i hamiyyet ve vatanperverânedir; gazeteler bunun için, ne olup ne bitiyor anlaşılmak için okunur. Bu basit olan hakikat artık anlaşılmalı!

Matbuatın derece-i ehemmiyeti hükümet ile millet arasında bir hat-ı vasl (birleştirme çizgisi) olduğu takdir edilmez, icraat-ı hükümetten suret-i mükemmele ve kat'iyede haberdar edilmezse işte o zaman nuzzâr yalan yanlış itirazata, muahezata hedef olarak bir "gureba" (garipler) oyunudur başlar ki neticesinde efkâr-ı umumiye heyecana, matbuat ciddiyetsizliğe, heyet-i vükelâ adem-i itimada (güvensizlik) düçar olur.

Bedihatten bahs etmek her ne kadar caiz değilse de sevk-i kelâm ile şurasını da bilhassa beyan ederiz ki, mühim bir mesele hakkında ciddi bir gazete tarafından vukubulacak istizâhata (açıklamalar) bir nâzır-i mes'ulün hüsn-ü kabul ve müsaraat göstermesi, selâmet-i umumiye nokta-i nazarından ne kadar lâzım ise bu gibi vesaik-i resmiyyeye ve tahkikat-ı mükemmeleye mebni olmayan havadis-i siyasiye ve dahiliyeyı neşir hususunda istical (acele etmek) göstermek de o derece mucib-i mes'uliyyet ve hatarnâkdır (tehlikeli). Fakat evvelce de arz eylediğimiz üzere, bir nigehbân-ı sadık-ı millet olan matbuat, müdafii olduğu hukuk-u meşrua-i ümmeti (halkın yasal haklarını) paymal eden (çiğneyen) şaiyaların (söylenti) karşısında resmî malumat verilmekten imtina edildiği cihetle lâkayd duracak olursa, maa-l-iftihar (övünerek) itiraf etmelidir ki Bâb-ı Âlî caddesi; Köprübaşı bir türlü temizlenmediği halde, matbuatın şiddetli muâhezâtını (eleştirileri) müteakib hemen ertesi gün ortalık silindi süpürüldü: O halde matbuat şikayet etmemiş, tabir-i ahirle matbuat Şehremaneti'nin vazifesine ma'nen müdahale ederek memurîn-i aidesini (ilgili memurları) muaheze eylememiş olsa idi, sokaklarımız hâlâ bir panayır halinde kala-

Resimli Kitab'ın Eylül 1912 tarihli 44. sayısının kapağı.

İLETİŞİM YAYINLARI ARŞİVİ

Safveti Ziya

cak idi. Vakt-i merhununda (belirli bir zamanda Diyar-ıbekir'de, Musul'da, Dersim'de olanlara karşı matbuatın ikaz vechile tedabir-î lâzime (gerekli) önlemler, ittihaz edile idi memleketlerinden heyecanlı telgraflar alan Kürd vatandaşlarımız Dahiliye Nazırı'nın kapısında toplanmazlar idi. Daha bu kadar mı? Matbuatın âvâze-i irşadı (uyarıcı haykırışları) dinlenmiş olsa acaba hain İzzet'ler, Selim Melhame'ler fürce-yâb-ı firar olabilirler mi idi (fırsat bulup kaçabilirler mi)?

Bunlar hep boş sözlerdir, dünyanın her tarafında serbesti-i matbuat tarruzdan masundur. Matbuat bir milletin kalbi, fikri, hissidir. Ne vakit bir insan düşünmekten, his etmekten men edilirse, belki ancak o zaman serbesti-i matbuatın tahdidi tasavvur olunabilir. Vicdanı, mazisi, icraatı pek ve doğru olan nuzzar hiçbir vakit matbuattan korkmaz, gazetecilerden yılmaz. Çünkü efrâd-ı muhtereme-i milletten müteşekkil heyet-i mütemeddihe-i vükelâ (milletin değerli fertlerinden oluşmakla övünen vekiller heyeti) aleyhinde haksız en ufak bir taarruzu herkesten evvel en şiddetli bir surette müdafaa edecek yine matbuattır. Binaen-aleyh matbuattan, gazetecilerden ihtirâs ederek (çekinerek), nuzzâr yapacaklarını şaşırtılır mazeret-i gafilânesi kaş yaparken göz çıkarmak nev'inden tensikâta (düzenleme) mugayyir (aykırı), akıl ve hikmeti icraata azv olunamaz (üstüne yıkılamaz) batâetlere (ağır davranmak) bir zemin-i müdafaa teşkil edemez.

Mizah gazetelerine gelince, matbuatın bu kısm-ı mühim ve mahsusuna karşı her memlekette büyük büyük müsamahalar, müsaadeler gösterilmişti. Mizah gazeteleri bir milletin nezahet-i efkârının rikkat ve nezaket-i hissiyatının, bir kelime ile ifade eyleyelim "zekasının" miyarıdır. Bu adeta bir san'attır, güç, pek güç bir san'attır. Müstehcen olmayarak müstehzi, mütecaviz olmayarak nekre-gû (gülünç şeyler söylemek) olmak ne kadar müşkildir! Payidar olmak isteyen bir mizah gazetesinde zarafet-i his, rikkat-i fikr, şiddet-i zekâ olmalıdır. Kaba bir tecavüze, haysiyetşiken (onur kırıcı) bir taarruza karşı lâkayd durulamayacağı ne kadar tabii ise zarif imalara, kabih (çirkin) olmayan ihâmlara (vehmlere) hiddet etmek de o kadar abestir. Bu babda serbesti-i matbuat tervic-i müstehcenat (açık saçık olanı destekleme) gibi telakki edilirse mes'uliyetten bir vakit kurtulamaz.

Hülâsa ciddi matbuat-ı Osmaniye şahsiyattan tecerrüd ederek, mahiyyet-i mes'eleyi (işin içyüzünü) tetkik ve tenkid eder. Zerrece şüphe edilmemelidir ki gazeteler bu hak-ı sahihlerini her zaman müdafaa ve muhafaza edecekler, Kanun-u Esasi bâki kaldıkça bu hakları her zaman bâki kalacaktır. Binaenaleyh bu türlü şikayetler vaki ise bunu serbesti-i matbuattan ziyade eşhasa atf ve tevcih ederek, ehliyetli, namuslu, vazifeşinâs hakimler temin ettikten sonra mahkemelerin kapılarını ardına kadar açarak, "şikayeti, davası olanlar buyursunlar" demeli, medeni, müterakki bir hükümet-i meşrute efradı için şeyn (leke, kusur) olan şu "serbesti-i matbuat ile halimiz ne olacak" şikayetini ortadan kaldırmalıdır!

Saffeti Ziya, Emirgan, 15 Ağustos 1324 (28 Ağustos 1908)

Çevrimyazı: Uygur Kocabaşoğlu

"HER ZAMAN ŞIK OSMANLI MÜNEVVERİ"

Uygur Kocabaşoğlu

1908 yılında hürriyet, silahları ve geyiği ile dağa çıktı ve 10 (23) Temmuz günü 60 numaralı top arabasının üzerinde "mukaddes ve muazzez" vatandaşlara kendini duyurdu. Bir gün sonra, yani 11 (24) Temmuz'da, hürriyet, bir gazete köşesinde küçük bir devlet bildirisi ya da padişah buyruğu olarak ve raftan indirilmiş bir anayasa (Kanun-u Esasi) şeklinde arz-ı endam eyliyordu. Bir gün sonra ise Bâb-ı Âli caddesinde kitapçı Karabet efendinin dükkanında hummalı bir faaliyet göze çarpıyordu.

Dönemin önde gelen basın mensupları, Hüseyin Cahit, Ahmet Cevdet, Abdullah Zühtü Beyler ve Karabet Efendi, öncelikle kendi yazdıklarını da sansür etmeyi ihmal etmeksizin *İkdam* gazetesine bir başmakale hazırlıyorlardı. Kısaca "Oh!" diyerek hürriyeti kamuoyuna duyuruyorlardı.

Ayrıca aralarında bir karar aldılar: Gazetelerini bir daha sansüre göndermeyeceklerdi. Daha doğrusu gazete olarak o dönemde varlığını sürdüren *Sabah*'tan Mihran Efendi, *İkdam*'dan Ahmet Cevdet, sansürcüyü kabul etmeyeceklerdi. Birbirlerine kazık atmamak için de bazı önlemler aldılar. Bir kere, *Sabah* gazetesinin dizgicilerine Sirkeci istasyonu karşısındaki biracıda beş liraya rakılıyemekli bir ziyafet çekilecek, kafaları bir güzel dumanlanacaktı. Üstelik, *Sabah* ve İkdam gazeteleri yazıları sansüre göstermeden makineye verecekler; her iki gazetenin basılan sayılarından aralarında birer adet"teati" edecekler, böylelikle Cevdet Bey de, Mihran Efendi de karşıdakinin aynı suçu işlediğine güven duyarak, başlarına bir bela gelirse bunu ortaklaşa paylaşacaklardı.

Basınımızda sansürün kaldırıldığı işte bu 24 Temmuz tarihi bayram olarak kutlanır. Ortadan kalkmayan bir şeyin sanki kalkmış gibi bayramını kutlamak da bize özgü hoşluklardan biri olsa gerektir...

Tarih ve Toplum, 24 Temmuz Basın Bayramı nedeniyle, "Serbesti-i Matbuat" (Basın Özgürlüğü) adlı bir yazıyı(*) sayfalarına alıyor. II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra yayınlanan bu yazı, demokrasi ve özgürlük mücadelesinde bir talebin dile getirildiği bir belge olmanın yanısıra, sade bir dille ve basit bir anlatımla bugün kaleme alınmış olsaydı güncelliğinden ve öneminden hiçbir şey yitirmeyecek bir metin olması yönünden de ilgiyle okunacak özelliktedir.

(*) Yazı, Meşrutiyet sonrasının kaliteli sanat-aktualite-bilim dergilerinden birinde, sıcağı sıcağına yazılmıştır. Kendisini "edebi, siyasi, fenni, felsefi, içtimai ve musavver (resimli)" olarak tanımlayan bu derginin adı *Resimli Kitab*'dır. Müessese Müdürü Ubeydullah Esad, başyazarı M. Rauf'tur. Dönemin pek çok ünlü imzasına dergide rastlamak olanaklıdır.
"Serbesti-i Matbuat"ın yazarı ise Safveti Ziya'dır. 1875-1929 yılları arasında yaşayan Safveti Ziya, roman ve öykü denemeleri yapmış, bir ara *Ziya* (Işık) adlı bir gazete de çıkarmıştır. Safveti Ziya, çağdaşı Halit Ziya (Uşaklıgil)'nın kelimeleriyle, "İnce, belki zayıf, her zaman şık, her zaman kıpırdak, Beyoğlu'nun salonlarında, Boğaziçi'nin gezinti-eğlenti yerlerinde, başarılarından ötürü kıskanılan, o zamanın en iyi vals edeni, en güzel İngilizce ve Fransızca konuşanı" bir Osmanlı münevveri idi.

Basına Her Yıl Bayram mı? Sansür Nasıl "Kalktı"?

ALPAY KABACALI

İstanbul gazetelerinin[1] "Tebligat-ı Resmiye" köşelerinde 11 Temmuz 1324 (24 Temmuz 1908) günü yer alan küçük bir haberde, "1293 (1876) Anayasası'nın icaplarına göre Mebusan Meclisi seçimlerinin yapılmasına dair lâzımgelen emirlerin verildiği" bildirilmektedir.

Bu haberciğin anlamı, o gün geç ve güç kavranır. Bâbıâli Caddesi'ndeki gazete idarehaneleri ve kitapçı dükkânları, öğleden sonra Anayasa'nın yeniden yürürlüğe girdiğini, yani Meşrutiyet ilan edildiğini farkedince, bayrak asarak bu olayı kutlarlar. Akşama doğru da "İstanbul'un ötesinde berisinde" bayraklar çekilir...

Bir komiser, *İkdam* gazetesine gelerek niçin bayrak asıldığını sorar; kendisine "Meşrutiyet ve Anayasa duyuruldu da onun için" cevabı verilir... O gün Meşrutiyet'i kutlamaktan söz edenler, "Bizi kışkırtır da sonra gider jurnal eder misin?" cevabıyla karşılaşırlar. Abdülhamid rejimi, kimsede birbirine karşı güven bırakmamıştır. Kimi yerlerde askerler geçerken "Padişahım çok yaşa!" bağırışları olursa da, bunlar çok cılız ve sönük kalır.

Sansür akla gelince...

Ertesi gün başlayacak ve günler boyu sürecek gösterileri, iki gazetenin coşku dolu yazıları kıvılcımlandıracaktır.

O sıralar Mercan İdadisi'nde müdürlük yapan Hüseyin Cahit (Yalçın)'ın yazısıyla Abdullah Zühtü'nün "Oh" başlıklı makalesi birleştirilerek *İkdam*'ın başyazısı oluşturulur. Bu yazı, İstanbul'da geniş yankılar uyandıracaktır. Mahmut Sadık, Babanzade İsmail Hakkı ve Ali Reşad yönetimindeki *Sabah* da İkdam'dan geri kalmaz.

İLETİŞİM YAYINLARI ARŞİVİ

Hüseyin Cahit (Yalçın).

Basına soluk aldırmayan ünlü "Abdülhamid sansürü"nün kalktığı açıklanmamıştır; bunları yazabilmek hiç kuşkusuz ki "cesaret" gerektirir...

İkinci aşamada sansür akla gelir. Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*'ında şunları yazar: "O güne değin yürürlükte olan yöntem gereğince yazılar dizilir, düzeltilir, provalar sütun halinde sansüre gönderilirdi. Makalelerimizi gene sansüre gönderecek miydik? Bu olasılığı düşünür düşünmez hepimizin içinde bir başkaldırı atılımı kabardı: Artık Anayasa vardı, basın sansüre bağımlı olamazdı. Ama ya sansür memuru bir adam yollayıp provaları isterse? Ya kendisi matbaalara gelip yazdıklarımızı görmeye kalkarsa?"

Daha sonra *İkdam*'ın sahibi Ahmet Cevdet (Oran) ile *Sabah*'ın sahibi Mihran Efendi, aralarında anlaşırlar. Provaları sansüre göndermeyeceklerdir. Sansür memurları gelirse, içeri alınmayacaktır. Bu durumda, "gelmeleri beklenebilir ufak tefek polis kuvvetlerini hiçe sayacak bir güç" de gereklidir. Çözümyolunu Abdullah Zühtü bulur: İki gazetenin dizgicilerine (mürettiplerine) Sirkeci istasyonu karşısındaki birahanede (Ahmet Emin Yalman'a göre Gar Lokantası'nda) yemekli bir ziyafet çekilir. Bu toplantıya katılanların hepsi de gelecek sansürcülere karşı çıkmayı öngörürler. Aynı toplantıda Osmanlı Matbuat Cemiyeti'nin kurulması da kararlaştırılır, seçimler bile yapılır...

İki gazetenin sahipleri, birbirlerinin "aynı suçu işlediğine güven duymak" ve başlarına gelebilecek "bela"yı paylaşmak için de bir çözüm yolu bulmuşlardır: Gazeteler baskıya girince, basılmış sayılardan birer tanesini değiş tokuş edeceklerdir

Siyasal Anılar'ında olup bitenleri ayrıntılarıyla anlatan Hüseyin Cahit, sansürcülerin gelişinden hiç söz etmez. Aynı olayların içinde yaşayan Ahmet Emin Yalman *(Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim,* C. 1) ise şunları yazar:

"Sansür memurlarına yeni bir emir vermek herhalde kimsenin aklından geçmemişti. Her zamanki azametli tavırlarıyla değil, süklüm püklüm geldiler. Kendilerine dedik ki:

— Gazete okumuyor musunuz? 1293 (1876) Anayasası yürürlüğe girmiştir. Gazeteler hürdür, sansür yasaktır, gazeteleri sansür etmeye kalkışmak ağır bir suçtur.

Hiç de ısrar etmediler, sessizce savuştular gittiler.''

Sansürsüz yayımlandı ama...

Hüseyin Cahit, kurulması kararlaştırılan Matbuat Cemiyeti'ni de anmaz. O, Abdülhamid sansürünün sakıncalı bulmadığı bir çevirisi yüzünden mahkemeye verilmiş ve oradan yakasını kıl payıyla kurtarabilmiş bir kişidir. Bu nedenle de, olanca coşkusuyla yalnızca sansürün ''kalkması'' olayını anlatır. Ona göre ''özgürlük doğmuş''tur:

''Temmuz'un yirmi beşinci cumartesi günü İstanbul üstünde yükselen güneş, bu ufuklarda görmeye alışkın olmadığı bir görünümle karşılaştı. Uzun yılların hemen tutuşacak birer çıra haline getirdiği eski ahşap ve sıkışık mahallelerde koca bir yangın çıkarmak, sonra da bu yangını kol kol çevreye yaymak için nasıl bir kibrit yeterse, üzerindeki kıyıcılık ve zorbalık karabasanı içinde bir dakikacık özgürlüğe kavuşmak gereksemesiyle kıvranan ve sızlayan İstanbul'u da kendinden geçirmek, taşırtmak ve çıldırtmak için gazetelerin o günkü yeni ve özgür yazıları yetivermişti.''

Ahmet Emin Yalman, *İkdam*'ın baskı makinelerinin akşama kadar işlediğini ve on paraya satılan gazeteyi ele geçirmek için yarım lira verenlere rastlandığını yazar.

Ancak, çok geçmeden, 16 Temmuz 1909 tarihli Matbuat Kanunu basın için sert hükümler getirecek; Hüseyin Cahit'in aralarında bulunduğu İttihatçıların sıkıyönetimi kendi gazetesi *Tanin*'i ve onun yerine çıkardığı *Cenin, Senin, Hak, Renin*'i kapatacak; Hüseyin Cahit'i Divanı Harp'te yargılayacaktır.

Hüseyin Cahit ve basın dünyası daha nice açık ve örtülü sansürler görecektir. Anayasaların sansürü yasaklamış olması, sansürün gerçekten kalktığı anlamına gelmeyecektir...

''Basın Bayramı'' ilan edilen ''sansürün kalkışı'' olayının öyküsü bu kadar. Ama, basının bayram yapabilecek durumda olup olmadığı sorusu *bugün de* ortada. Soruya cevap aranırken, çeşitli ''yasal'' ve ''fiili'' kısıtlamalar bir yana bırakılsa bile, yakında Meclis'e gelecek Ceza Yasası Tasarısı'na bir göz atmak yeter![2] □

[1] Yalnızca dört gazete yayımlanıyordu: *İkdam, Sabah, Tercüman-ı Ahval, Saadet.*

[2] 13 Ocak 1987 tarihli *Milliyet*'ten bir başlık: ''Basına darbe tasarısına gazeteciler ve hukukçulardan sert tepki: 'Basına zincir vuramayacaklar'.''

PEYGAMBER'İN DOĞUM GÜNÜNÜN HÂKİMİYET-İ MİLLİYE BAYRAMI OLMASI

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 1 Kasım 1922 (11 Rebiyü'l-evvel 1341) tarihinde (öğleden sonra) Saltanat'ın kaldırılması üzerine görüşmeler yapılırken, Gazi Mustafa Kemal Saltanat'ın Hilafet'ten ayrı olarak tarihin belli dönemlerinde var olduğunu açıkladığı uzun konuşmasında, Peygamber'in 1394 sene önce Rebiyü'l-evvel ayının 12'nci Pazartesi gecesi sabaha doğru doğduğunu, bugünün de o güne rastladığını ve bunun hayırlı bir tesadüf olduğunu söyler.

Saltanat'ın kaldırıldığı, Hilafet'in Osmanlı Hanedanı'na ait olduğu, Halifenin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından seçileceği ve Türkiye Devleti'nin Makam-ı Hilâfet'in istinadgâhı olduğu kararı, Meclis'in o günkü toplantısında kabul edilir. Kararın kabulünden sonra Burdur mebusu İsmail Suphi Bey, Saltanat'ın millete geçmesini kutlamak için o günün (1 Kasım 1922) millî bayram olmasını, sözlü olarak teklif eder. Başvekil Rauf Bey (Orbay) de, bu akşamın Peygamber'in doğumuna rastladığını ve aynı zamanda milletin istiklâlinin tayin edildiği gün olduğunu ve bu ikisinin hürmetine o geceyi kutlamak için o gece ve ertesi günün bayram kabul edilmesini sözlü olarak teklif eder. Rauf Bey'in teklifi ''prensib olarak'' kabul edilir ve kanun şeklinde de tesbit edileceği belirtilir.

Rauf Bey'in 12 Rebiyü'l-evvel gecesiyle gününün millî bayram olması hakkındaki kanun teklifi ile İsmail Suphi Bey'in 2 Teşrinisani 1338 (2 Kasım 1922) gecesi ve gününün millî saltanat bayramı olmasını isteyen kanun teklifi, 2 Kasım 1922 tarihli toplantıda Lâyiha Encümeni'ne havale edilir. Bu teklifler daha sonra Meclis'te görüşülmez.

Bir yıl sonra, 22 Ekim 1923 tarihinde (11 Rebiyü'l-evvel 1342) Rauf Bey, Saltanat'ın kaldırıldığı 1 Teşrin-i sâni 1338 (1 kasım 1922) günü akşamının mesud bir tesadüf eseri olarak Peygamber'in doğduğu gece olan 12 Rebiyü'l-evvel gecesine rastladığını, bu gece ile ertesi gününün doğum kandili ile beraber aynı zamanda millî bayram olarak kabul edilmesi için ''12 Rebiyü'l-evvel gecesiyle gününün millî bayram addine dair'' kanun teklifini sunar. Aynı gün, İsmail Suphi Bey de, 2 Teşrin-i sâni 1338 gecesi ve gününün ''millî saltanat bayramı'' olması için bir başka kanun teklifi verir. Lâyiha Encümeni, Rauf Bey'in teklifini benimser ve ''12 Rebiyü'l-evvel gecesiyle gününün millî bayram addine dair kanun'' 24 Ekim 1923 tarihinde Meclis'te kabul edilir. Böylelikle 12 Rebiyü'l-evvel gecesiyle günü ''hâkimiyet bayramı'' olur. D aha sonra 362 numara ile yayınlanan kanunda (*Düstur*, 3. Tertip, Cild, 5, s.395) 12 Rebiyü'l-evvel gecesiyle gününün ''hâkimiyet-i millîye bayramı'' olduğu ibaresi yer alır.

İşin içerisine Peygamber'in doğum gününün karıştırılması, ''hâkimiyet-i millîye bayramı''nın hangi gün kutlanması gerektiği konusunda çelişik bir durum yaratır. Saltanat, miladî tarihe göre 1 Kasım 1922 tarihinde kaldırılır. Fakat bayram günü, kanunda Hicrî tarih olarak belirtilir. 1 Kasım 1922 günü Hicrî olarak 11 Rebiyü'l-evvel 1341 tarihine rastlar. Öte yandan, Saltanat, Meclis'in 1 Kasım günkü toplantısının ikinci oturumunda akşam saatlerinde (yatsıdan sonra) kaldırılmıştır. Hicrî günün akşamdan başlamasından dolayı 1 Kasım (1922) akşamı aynı zamanda 12 Rebiyü'l-evvel gününe tesadüf eder. Böylelikle, kanunda 12 Rebiyü'l-evvel günü olarak belirtilen ''hâkimiyet-i millîye bayramı'', Saltanat'ın kaldırılmasından dolayı ilân edilmiş olmasına rağmen, Miladî tarihte Saltanat'ın kaldırılışı 1 Kasım'a değil 2 Kasım gününe rastlar. Bayram gününün kanunda Hicrî tarihe göre belirtilmiş olması, bayramın her sene farklı tarihte (örneğin, bir yıl sonra 23 Ekim 1923'te) kutlanması gibi bir sakıncayı da taşır. Bayram günü için, kanunda belirtilenin aksine Hicrî tarih dikkate alınmamış olmasına rağmen 1 veya 2 Kasım olması konusu açık değildir. (Örneğin, 2 Kasım 1923 tarihinde *İkdam* gazetesi milletin hâkimiyet-i millîye bayramını kutlar. *Cumhuriyet* gazetesi ise aynı bayram kutlamasını 1 Kasım (1924) tarihinde yapar.

Gazi Mustafa Kemal'in, Hilâfet ile Saltanat'ın birbirinden ayrılabileceğine tarihsel istinad bulmak vesilesiyle (ve belki de Saltanat'ın kaldırılmasını kolaylaştırır diye bazı Meclis üyelerinin gönüllerini okşamak için) değindiği peygamber'in doğum günü meselesini, ilân edilecek bayram gününde Rauf Bey'in temel alması bayram gününde bir karışıklığa yol açmıştır. Kaldı ki, Peygamber'in doğum günü zaten resmî tatildir. 24 Şubat 1325 (9 Mart 1910) tarihli bir irade-i seniyye ile Peygamber'in doğum günü resmî tatil olarak kabul edilmiş ve bu irade 2 Haziran 1327 (15 Haziran 1911) tarihinde *Takvim-i Vakayi*'nin 850. sayısında yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

23 Nisan'ın hâkimiyet-i milliyye bayramı adı altında kutlanmaya başlanmasıyla eski ''hâkimiyet-i milliye bayramı'' unutulup gider. □

İstanbul'da Amele Bayramları II

Cumhuriyet'in İlk Yılları

ZAFER TOPRAK

Cumhuriyet'in ilk yıllarında 1 Mayıs "amele bayramı" üç kez kutlanır: 1924, 1925 ve 1927.

Yazımızın ilk bölümünde (*Tarih ve Toplum*, Mayıs 1987) belirttiğimiz gibi 1923 1 Mayıs'ı İstanbul'da iki ayrı kesimce örgütlenmiştir. "Millî" güçlere yakın Umum Amele Birliği bir yanda, Aydınlık çevresine yakın İşçi Teşkilatları Heyet-i Müttehidesi öte yanda iki ayrı tören düzenlenir.

Aydınlık çevresi 1 Mayıs nedeniyle dağıtılan bir beyanname nedeniyle daha Cumhuriyet kurulmadan Ankara hükümetinden ilk darbeyi yer. T.İ.Ç.S.F. reisi, umumî katibi ve bazı üyeleri dahil yirmi kişiye yakın bir grup tutuklanır.

Tevkifat 1 Mayıs öncesi gerçekleştirilmiştir. 1 Mayıs günlü *Vakit* gazetesinin Londra kaynaklı bir haberine göre Türk zabıtası "amele bayramına müsadif olan (rastlayan) Mayıs'ın birinci Salı günü İstanbul'da idare-i hazıraya karşı bir kıyam zuhuru için bir bolşevik suikastı" ortaya çıkmıştır. Reuter Ajansı'na göre suikast "milliyetperverin iskatından sonra bir komünist idaresi tesisi"ni amaçlamaktadır.

Tutuklular Hiyanet-i Vataniyye Kanunu gereğince yargılanmalarını beklerlerken yasanın yürürlüğe girişiyle ilgili bir itiraz üzerine beraat ettirilirler.

1923 1 Mayısı'nda yediği darbeden sonra Aydınlık grubu ertesi yılki "amele bayramı"nda geri planda kalır. Meydan Umum Amele Birliği'ne kalmıştır.

Birliğin hazırladığı 1 Mayıs "resm-i kabul programı"na göre işçi dernekleri temsilcileri genel merkezde düzenlenen törene katılacaklardır. Genel merkez önünde bir bando işçi marşları çalacaktır. Daha sonra Umum Amele Birliği yöneticileri işçi derneklerine giderek "iade-i ziyaret"te bulunacaklardır. 1 Mayıs günü işçilerin kırmızı rozet takmaları kararlaştırılmıştır.

Umum Amele Birliği'nin 1 Mayıs Resm-i Kabul Programı

1. Zevalî saat ikiden dörde kadar umum derneklerin ve amele cemiyetlerinin heyet-i murahhasalarının tebrikâtı kabul edilecektir.
2. Bir mızıka muhtelif amele marşları çalacaktır.
3. Umum amele kırmızı rozeti hâmil olacaktır.
4. Mesaî Kanunu'nun Meclis-i Umumiyye'nin ilk ictima'ında çıkmaması dolayısıyle amele bu sene sokaklarda tezahüratta bulunmayacaktır.
5. Resm-i kabul saat dörtte hitam bulacak ve Birlik'e mensup bir heyet tebrike gelen murahhasların mensup oldukları müstakil cemiyetlere iade-i ziyaret edecektir.

İkdam, 1 Mayıs 1924, s. 2.

O sıralarda Meclis'in gündeminde işmevzuatını düzenleyecek olan "Mesaî Kanunu" vardır. Nitekim bir yıl önce amele bayramında, işçi temsilcileri mevzuatın bir an önce çıkarılması için TBMM'ne başvurmuşlardır. Ancak ilk toplantı yılında tasarı kanunlaşmamıştır. Umum Amele Birliği yöneticileri bu gecikmeden duydukları üzüntünün bir ifadesi olarak 1924 Amele Bayramı'nda sokaklarda gösteri yürüyüşü yapmamaya karar verirler.

Amele Birliği bu kararı almamış olsa ve gösteri girişiminde bulunsa bile karşısında Cumhuriyet hükümetinin kolluk kuvvetlerini bulacaktır. 30 Nisan gecesi İstanbul'daki tüm karakollara Polis Müdür Vekili Kamil Bey imzalı bir tamim gelmiştir. Her türlü "Nümayiş ve hareket-i merasimiyye"nin engellenmesi bildirilmiştir.

Polis Müdür Vekili Kamil Bey'in Amele Bayramı Tamimi

Amele Birliği namıyla bir müessese hükümetçe hiçbir vechile tanınmamış olduğundan 1 Mayıs münasebetiyle Amele Birliği namına yapılacak hiçbir nümayiş ve hareket-i merasimeye kat'iyyen müsaade edilmemesi ve hemen men'ine tevessül olunması ehemmiyetle ihtar olunur.

Polis Müdür Vekili
Kamil

İkdam, 1 Mayıs 1924, s. 2.

Umum Amele Birliği "millî" güçlere yakın olmasına karşın Ankara'ca resmen kabul görmemiştir. Tamime göre gösteri bir yana, genel merkezde bile bayram kutlanamıyacaktır. Ancak, İstanbul'da Amele Birliği hazırlıklarını sürdürür.

1 Mayıs sabahı Amele Birliği'nin Yerebatan'daki genel merkezi kırmızı renklerle donatılır. "Türkiye Amelesi Sendikalar Kanunu İster" yazılı bir pankart asılır. Dernek temsilcileri genel merkezde toplanırlar. Bando Enternasyonal'i çalar. Bayrama Katılanlar arasında Zonguldak mebusu Tunalı Hilmi de vardır.

Bu sırada bir sivil polis (taharri memuru) beraberinde resmî polisle Birlik'e gelerek genel merkezin boşaltılmasını ister. Bandoyu susturur.

Tunalı Hilmi müdahele eder. Emrin yazılı olarak verilmesini ister. Kendisine Kamil Bey'in tezkeresi gösterilir. Ancak, Kamil Bey tamimi Ankara'dan herhangi bir emir almaksızın kaleme al-

İLETİŞİM YAYINLARI ARŞİVİ

Tunalı Hilmi.

mıştır. Bu durumun açığa çıkması üzerine törene devam edilir. Ertesi gün, *Tevhid-i Efkâr* olayı "polisteki anarşiye küçük bir misal" diye yorumlar.

Tunalı Hilmi işçi temsilcilerine bir konuşma yapar. Üç bayram tanıdığını, bunların Türklüğün, Müslümanlığın ve İnsanlığın bayramları olduğunu söyler. Ardından "Türk amelesine" hitap ederek "cebindeki paranın birinci meteliğini yeniden kana boyanan yurtların imdadına koşacak Hilal-i Ahmer'e ikinci meteliğini Himaye-i Etfal'e ver, üçüncüsünü de bizim yaşamamız için mevcudiyetlerinden feda eden mâlul gazilere ver... Bugün en mukaddes olarak tanıyacağımız o kafile kapılarımızda 'bir dilim ekmek' diye dolaşıyor... Zenginler bu halden müteessir olmaz, bu yardımı sen edeceksin" der.

Tunalı Hilmi'den sonra söz alan Birlik'in eski genel sekreteri Şakir Rasim, Amele Birliği'nin karşılaştığı engellere değinir. "Amele hareketi aleyhine" tavır koyan İstanbul valisinden yakınır. Gazi Paşa'ya teşekkürün bir vicdanı borç olduğunu söyleyerek "şüphesiz ona da aleyhimizde birçok tezvirat ya-

MAYIS 1 NEDİR? (1925) BROŞÜRÜNE GÖRE TÜRKİYE'DE BİR MAYIS'LAR

Memleketimizde 1 Mayıs diğer memleketlere nazaran çok yenidir. 1919 senesinden sonra cihanşümûl bir mahiyet alan amele hareketleri bizde de tesirini göstermeğe başladı ve amele teşkilâtları, sendikalar vücuda geldi. Daha evvel 1906-1909-1910 tarihlerinde 1 Mayısın Rum, Ermeni, hatta bir miktar Türk işçileri tarafından bir bayram tarzında tes'id edildiğini görüyoruz. Fakat bunlar nihayet, kuzu pişirilen, helva yapılan Kağıthane âlemlerinden başka bir şey değildi. Harp esnasında bir şey yapmak imkânı olmamıştı. Asıl bizde 1 Mayıs 1922 senesinde şuurlu bir mahiyet almıştır. O sene, İstanbul, İzmir, Ankara.. gibi mühim şehirlerde kitlevî hareketler olmuş, mitingler yapılmış, İstanbul'da İtilâf işgaline rağmen Türkiye İşçi Derneği, Beynelmilel İşçiler İttihadı, Türkiye İşçi Sosyalist partisi gibi teşkilâtlar, büyük caddelerde -Türkiye'de ilk defa olarak- Enternasyonal Marşı söyliyerek geçmişler, Hürriyet-i Ebediyye Tepesi'nde ve Kâğıthane'de amele menafiini müdafaa eden inkılâpçı nutuklar söylenmiş ve Kâğıthane'de işçilere birçok beyannameler dağıtılmıştır.

1923 senesinde 1 Mayıs, İstanbul'da birçok işçilerin ve amelece münevverlerin tevkif ve hapsedilmeleriyle hususî bir mahiyet almıştır. Sokak nümayişleri olmamış, ancak Çırpıcı'da bir bayram halinde tes'id edilmiştir. Yine bu Bir Mayıs'ta, İstanbul'un her tarafında birçok beyannameler dağıtılmıştır.

İzmir'de, Ankara'da, Adapazarı'nda, bilhassa memleketin en şuurlu işçileri olan İmalât-ı Harbiye işçileri ictimalar yapmışlar, nutuklar söylemişler, amele piyesleri temsil etmişlerdir.

1924 senesi 1 Mayısı'nda, İstanbul'da hemen hemen hiçbir şey yapılmamıştır. Sokaklarda tezahürat men edildiği gibi, Amele Birliği merkezinde yapılmak istenen resm-i kabule de mümanaat edilmiş, Enternasyonal Marşı çaldırılmamıştır. Amele tarafından neşredilen *Çelik Kol* gazetesi toplattırılmış, *Aydınlık* mecmuası idarehanesi teharri edilmiştir.

Bu seneki 1 Mayıs, diğer vilâyetlerde, İstanbul'dan daha iyi yapılmıştır. Ankara'da ictimalar yapılmış, amele marşları söylenmiş, amele piyesleri temsil edilmiş ve şehir dahilinde tezahüratta bulunulmuştur. İzmir ve Adapazarı işçileri de 1 Mayıs'ı canlı bir surette yapmışlardır.

İşte hülâsaten, bizde 1 Mayıs'ın tarihçesi ...

Mayıs 1 Nedir?, Aydınlık Kütüphanesi, İstanbul; Amedî Matbaası, 1341, s. 10-11.

pılmak istenilmiştir ki, buna rağmen bizle alâkadar olan, bu alâkasını her surette isbat eden bu zatın sayesinde burada rahat bir nefes alabiliyoruz. Çünkü o, yalnız hükümetin Gazi Paşası değildir. Halkın da, amelenin de Gazi Paşası'dır" der.

Amele Birliği'nde tören yapılırken, aynı saatlerde 1 Mayıs nedeniyle çıkarılan *Çelik Kol* gazetesi toplattırılır *Aydınlık* dergisi idarehanesi kolluk kuvvetlerince aranır.

Umum Amele Birliği 1924 1 Mayısı'nı düzenlemesine karşın 1923 sonundan beri giderek gücünü yitirmektedir. Şakir Rasim Ankara'ya yakınlığı nedeniyle işçi çevrelerinde kısa sürede yıpranır. Halk Fırkası İstanbul Mütemedi Refik İsmail Bey'in Birlik yürütme kurulu başkan yardımcılığına getirilmesi amele birliği'nin Halk Fırkası güdümüne girdiği izlenimini yaratır. 1923 Aralığı'nda 19 bin dolayında olan üye sayısı 1924 yazına doğru 7 bine düşer.

İstanbullu işçiler 1924 ortalarına doğru yeni bir birliğin hazırlığı içersindedirler. Mürettibîn Cemiyeti, İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye İşçileri Cemiyeti, Cibali Tütün Fabrikası Amele İttihadı Cemiyeti, Şark Şömendöferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti, Anadolu-Bağdat Şömendöferciler Cemiyeti, İstanbul Tramvay Amelesi Cemiyeti, Haliç Şirketi Amele Cemiyeti, başta olmak üzere İstanbul'un belli başlı işçi kuruluşları bir araya gelerek 12 Ağustos 1924 Cuma günü Amele Teali Cemiyeti'ni kurarlar.

Amele Teali Cemiyeti, ideolojik çizgi açısından bir anlamda İşçi Teşkilatları Heyet-i Müttehidesi'nin devamı sayılabilir. Aydınlık çevresine yakındır.

Amele Teali Cemiyeti işçilerin yoğun olduğu yörelerde şubeler açar. Şirket-i Hayriye işçilerini Kürkçüler Kapısı şubesinde, Gaz şirketi işçilerini Dolmabahçe şubesinde, Kunduracı işçilerini Divanyolu şubesinde örgütler. Bir ara *Emekçi* adıyla bir gazete girişiminde bulunur.

1925'in ilk yarısı Amele Teali Cemiyeti'nin faal olduğu bir dönemdir. Mesai Kanun tasarısı üzerine görüş bildirmek için toplantılar düzenler. Komisyonlar kurar.

1925'in amele bayramı da Amele Teali Cemiyeti'nce örgütlenir. Cemiyet 21 Nisan günü Vilayet'e başvurur. Bayram Cuma gününe rastlamıştır. Cumanın tatil oluşu nedeniyle işçilerin işi bırakmaları söz konusu değildir. Bu husus Vilayet'e verilen program önerisinde ayrıca vurgulanmıştır; "Menafi-i umumiyye haleldar olmayacak"tır.

Programa göre işçiler 1 Mayıs günü öğleden sonra saat bire kadar Amele Teali Cemiyeti genel merkezi önünde toplanacaklardır. Orada konuşmalar yapılacak, şiirler söylenecektir. Ardından topluluk Hükümet Konağı'na gidecek, valiye bir temsilci heyet gönderecektir. Böylece işçiler duygu ve dileklerini Vilayet aracılığıyla hükümete bildireceklerdir.

Program gereğince, valiyi ziyaret sonrası işçiler yürüyüşe geçecek, Sirkeci, Eminönü, Karaköy köprüsü tarikiyle ve tramvay yolunu izleyerek Şişli üzerinden Hürriyet-i Ebediyye tepesine gideceklerdir. Orada bayram eylenceleri düzenlenecektir.

Vilayet, Amele Teali Cemiyeti'nin 1 Mayıs başvurusunu Polis Müdüriyeti'ne havale eder. Müdüriyet durumu değerlendirir ve cemiyet temsilcilerini polis müdüriyetine çağırarak kendilerine açık mahalde miting ve gösteri yürüyüşü yapamıyacaklarını bildirir. Ancak, Müdüriyetin bayram nedeniyle Cemiyet'te "resm-i kabul" yapılmasına ve temsilci bir heyetin valiyi ziyaret ederek "amelenin hissiyat ve temenniyatını" bildirmesine bir itirazı yoktur.

Amele Teali Cemiyeti miting ve yürüyüşten vazgeçerse de Hürriyet-i Ebediyye tepesi yerine Kağıthane ya da Çırpıcı gibi İstanbul'a uzak bir mahalde işçilerin toplu olarak eğlenmelerini sağlamaya çalışır. Bu amaçla Cemiyetin genel sekreteri Mühendis Abdi Recep, CHF'nin İstanbul Mutemedi Sadi Bey'i ve valiyi ziyaret eder.

Bu arada Cemiyet, Vilayet'e tekrar başvurarak "merkez-i umumi"nin çok dar olduğu gerekçesiyle bayramlaşmanın Divanyolu'ndaki Cumhuriyet Gazinosu'nda yapılmasına müsaade edilmesini ister. Ancak, bu istek geri çevrilir. Abdi Recep Ayasofya Polis Merkezi'ne çağrılarak merkez-i umumîden başka yerde "resm-i kabul" düzenlenemeyeceği kendisine bildirilir ve bu bildirim zapta geçirilir.

1 Mayıs sabahı saat ondan itibaren cemiyetin muhtelif şubelerine mensup işçiler genel merkeze gelmeye başlarlar. Toplantı odası kırmızı renkte donatılmıştır. Kırmızı renkli perde ve bayraklarda beyaz zemin üzerine siyah bir örs ve iki çekiç resmi yer almıştır. Kırmızı pankartlar üzerinde siyah harflerle "Türk Amelesi İrticaya Karşı Amansız Bir Mücadele Açmalıdır", "Burjuvazinin Zulmünü Protesto Ediyoruz", Mürteciler, Muhtekirler, Kapitalistler, Emperyalistler Kahrolsun", "8 Saat İş, 8 Saat İstirahat, 8 Saat Uyku" ve "Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz!" yazılıdır.

"Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz!" pankartı altında Karl Marx'ın bir resmi asılmıştır.

İKDAM'A GÖRE BİR MAYIS GÜNÜNÜN BAYRAM OLUŞ NEDENİ

Bugün Mayısın birine müsadiftir. 1 Mayıs dünya amelesi mümessillerinden mürekkep bir kongre akdedilmiş idi. Mezkur kongrenin 1889'daki akdi Mayısın birine tesadüf ettiğinden dünya amelesi o günü bir yevm-i mahsus olarak kabul etmişlerdir. Bu sebeple dünyadaki amele 1 mayısta çalışmak istemezler ve dünyadaki amele tesanüdünü izhar için tezahürat yaparlar. Yine bu sebeple Fransa, İngiltere, Almanya vesairedeki memleketlerde hükûmetler tarafından bir takım takayyüdat yapılmaktadır. Esasen 1889 Kongresi Karl Marx'ın vefatından sonra olmuştur. Mezkur kongrede Karl Marx'ın nazariyelerine göre, dünya amelesi arasında tesanüd husule getirmek için kararlar verilmiş, beynelmilel sermayedarlığa karşı dünya amelesinin mücadelesini ve müttehid cephesini temine masruf faaliyet ceryan eylemiştir. İşte 1 Mayıs, bu sebeple dünya amelesi tarafından bir yevm-i mahsus olarak kabul olunmuştur

"1 Mayıs Günü: Dünya amelesinin yaptığı tes'idatın sebebi", *İkdam* 1 Mayıs 1927, s. 1.

İkdam *gazetesinin 1 Mayıs'la ilgili verdiği bu bilgi yanlıştır. Bir kere II. Enternasyonal'in Paris'teki 1889 Kongresi 1 Mayıs günü değil 14-21 Temmuz günleri toplanır.*

Bir Mayıs, sekiz saatlik iş gününün gerçekleşmesi için 1886'da Amerika Birleşik Devletleri'nde ülke çapında greve gidildiği gündür. 1888 Aralığında Saint Louis'te toplanan Amerikan Emek Federasyonu genel kurulu, Sekiz saatlik işgünü hakkı elde edilinceye kadar her yıl ülke çapında 1 Mayıs günü gösteri yapılmasını kararlaştırır. 1889 Paris Kongresi'nde Fransız Delegesi Lavigne'in önerisi üzerine bütün dünya işçilerinin 1 Mayıs günü sekiz saatlik işgünü ve diğer işçi hakları için gösteride bulunmaları benimsenir. Z.T.

Törene katılan işçiler göğüslerine kırmızı kurdelalar takarlar. Tören Cemiyet reisi Abdi Recep'in söyleviyle açılır. 1 Mayıs'ın "Muhtekir kapitalizm"-e karşı işçilerin ortak hareketi olduğunu kaydeden Abdi Recep, hükümetin sınırlı da olsa bayramı kutlamalarına izin vermesini "meslekî mevcudiyetimizin tanınmış olduğunu göstermek itibariyle" tarihi bir olay olduğunu söyler.

Abdi Recep'in ardından Osman, Şaban ve İhsan "arkadaşlar" söz alırlar. Ve nihayat bayramlaşılarak küçük gruplar halinde "kırlara" gidilir ve eylenilir.

Bu arada bir heyet valiyi ziyaret ederek işçilerin duygu ve dileklerinin hükümete iletilmesini ister. Aynı gün Amele Teali Cemiyeti işçilere *Mayıs 1 Nedir?* başlıklı kitapçığı dağıtır.

Aydınlık Kütüphanesi tarafından dağıtılan *Mayıs 1 Nedir?* kapağında "Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz!" şiarını taşır, pahalılık, işsizlik ve yevmiyelerin azlığı altında ezilen işçi ve bir de çekiç yer alır.

16 sayfalık kitapçığın son satırları şöyledir: "Amele sekiz saatten fazla çalışmamak, müreffehen yaşatacakbir ücret almak insan muamelesi görmek ve mukadderatını bizzat hâkim olmak ister. Türkiye amelesi bu isteklerini kendi azmi, kendi bilek kuvvetiyle elde edecektir. İşçiyi sermayenin karşı müdafaa etmek Cumhuriyet'in vazifesidir. 8 saat iş - 8 saat istirahat - 8 saat uyku."

Mayıs 1 Nedir? Amele Teali Cemiyeti yayını olarak gözükmektedir. Broşür nedeniyle Amele Teali Cemiyeti yöneticileri tutuklanır. Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilirler. "Komünistlik Teşkilat ve propagandası yapmak suretiyle dahilî emniyeti ihlâl ve binnetice hükûmet şeklini değiştirmeye matuf fiil ve hareketlerde bulunmak"-tan suçlu bulunurlar. 7 yıldan 15 yıla kadar küreğe mahkûm olurlar.

Yöneticileri hapse girmesine karşın Amele Teali Cemiyeti 1927 sonbaharına kadar faaliyetini sürdürür. 1926 yılı 1 Mayısı kutlanmaz. Şeyh Sait ayaklanması ve Takrir-i Sükun Kanunu, bu arada İzmir suikast girişimi gergin bir siyasal ortam yaratmıştır. Gazeteler 1 Mayıs'ın "Dünya amelesince bir yevm-i mahsus" olduğunu kaydetmekle yetinirler.

1920'li yılların son 1 Mayısı 1927 yılında kutlanır. 25 Nisan günü Amele Teali Cemiyeti tramvay işçileri Vilayet'e başvururlar. "Umumî vesait-i nakliyyenin tatilini mucib olmamak" şartıyla amele bayramına izin verilir.

1 Mayıs sabahı saat ondan itibaren amele temsilcileri Amele Teali Cemiyeti'nin Babıali'deki merkezine gelerek bayramlaşırlar. Mürettibin Cemiyeti adına reis Hayrullah Hayri, Şark Şömendiferleri Yedikule Atölyesi amelesi adına Osman, Silahdarağa elektrik Fabrikası amelesi adına Hayri, tramvay amelesi adına reis Uzeyir Avni, Şark Şömendiferleri Müstahdemini Teavün Cemiyeti adına Sami, İmalât-ı Harbiye Zeytinburnu Tıpa Fabrikası amelesi adına Ali Hilmi, Cibali Fabrikası amelesi adına Ahmet, Nizami ve Hilmi, Cibali Tütün Amelesi Cemiyeti adına Zahid, Fahri ve Necati, İstinye Dok Şirketi amelesi adına Tesviyeci Hakkı ve ekmekçiler amelesi adına cemiyet reisi Ahmet bayramlaşanlar arasındadır.

Cemiyet merkezi pankartlarla donatılmıştır. "Amele Cumhuriyeti'n Hadimidir" ve "Sekiz Saat İş, Sekiz Saat İstirahat, Sekiz Saat Uyku" bunlar arasındadır. Bayramlaşma sırasında işçiler ceketlerine kırmızı kordela iliştirirler. Bayramlaşma ertesi temsilcilerden biri 1 Mayıs marşını okur ve odada bulunanlar da ona iştirak ederler. İlk 1 Mayıs marşının güftesi şöyledir:

Hoş geldin! Bir Mayıs işçinin günü
Dağıt rüzgâr gibi gönülden gâmı
Karakış günleri yansın kül olsun!
Kırmızı çiçekli bahar uyansın.

Hoş geldin! Bir Mayıs, ey ulu münci
Kurtuluş yolunun ilk dönemeci
Bir Mayıs bize şiar geirmiş
Yaşasın yaşasın sekiz saat iş
İş sekiz saat, uyku sekiz saat
Sonra sekiz saat ders ve istirahat

Bir Mayıs, Bir Mayıs ilk dileğimiz
Yaşatacak seni tunç bileğimiz.

Marş söylendikten sonra işçi temsilcileri bir süre işçi sorunlarını görüşürler. Öğleyin grup grup vapurlara binilerek Kağıthane'ye gidilir. Sofralar kurulur, eğlenilir. Amele Teali Cemiyeti'nin İşçi Sporcmen Kulübü'yle, Bağdat Demiryolları amelesi sportmenleri Kâğıthane çayırında bir futbol müsabakası yaparlar. İşçiler bu arada Amele Teali cemiyeti Sportmenleri Marşını söylerler. Marşın güftesi şöyledir:

Alnımızda yanan gençliğin tacı
Yorgunluğun anasını satarız
Elimizde neşemizin kırbacı
Efkârı önümüze katarız.

Göğsümüz kuvvetli, gönlümüz temiz
Tükenmez yolları tüketiriz biz
Ne saray, ne hamam, ne han isteriz
Nerede gün batarsa orada yatarız.

Mayıs 1 Nedir? Amele Teali Cemiyeti yayını olarak gözükmektedir. Broşür nedeniyle Amele Teali Cemiyeti yöneticileri tutuklanır. Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne sevkedilirler.

Kâğıthane amele eylenceleri akşam saat altıya kadar sürer.

Amele Teali Cemiyeti Cumhuriyet'-in ilk yıllarının konfederasyon niteliğindeki son sendikal örgütüdür. Birçok işçi kuruluşunu aynı çatı altında birleştirmiştir. Ayrıca Bayezid, Aksaray, Yedikule, Haliç ve Beşiktaş'ta şubeler açmıştır.

1927 Ekimi'nde Amele Teali Cemiyeti'nin kayıt ve deferlerine el konur. İşlemlerinde yolsuzluk olduğu gerekçesiyle soruşturma açılır. Kısa bir süre sonra da kapatılır. O tarihlerde diğer sendikalar da aynı akıbeti paylaşırlar.

Sendikal yaşam, İkinci Dünya Savaşı ertesi çok partili dönemle birlikte tekrar canlanır. Amele Bayramı 49 yıl sonra, 1976 Bir Mayısı'nda İstanbul'da bu kez "işçi bayramı" adıyla kutlanır. □

KÜÇÜK BİR NOT

Berlin'den yazan Me. Te. rumuzlu okuyucumuz geçen sayımızda "İstanbul'da Amele Bayramları" başlığıyla yer alan yazının 36. sayfa 1. sütun, alttan 5. satırdaki "mes'ugat" sözcüğünün "müsaadat" olacağını, doğrusunun Mete Tunçay'ın Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925) adlı kitabının ilk sayfa 18, dipnot 118'de yer aldığını söylüyoruz.

Berlin'den yazan okuyucumuz hukuk dili bilmiyor. Osmanlıcanın gelişmiş bir hukuk dili vardır. "Müsaadat-ı Kanuniye" olmaz; "mes'ugat-ı kanuniyye" olur. Tıpkı "mes'ugat-ı şer'iyye" gibi... Burada "Kanunun müsaade ettiği" değil "kanunun hoşgördüğü ya da cevaz verdiği" anlamına gelir.

Okuyucumuz "mes'ugat" sözcüğünü Devellioğlu'nun Osmanlıca-Türkçe lügatında bulamıyacaktır. Kendisine Redhouse'un 1890 baskısı Lexicon'unu öneririz. Z.T

23 NİSAN NASIL ÇOCUK BAYRAMI OLDU?

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı 23 Nisan (1920) günü "23 Nisan'ın millî bayram addine dair kanun" ile 1921 yılında Türkiye'nin ilk millî bayramı oldu. İlk birkaç yıl millî bayram adı altında kutlanan 23 Nisan, daha sonra, Saltanat'ın kaldırıldığı gün olan "hâkimiyet-i millîye bayram"ının var olmasına karşın hâkimiyet-i millîye bayramı adı altında kutlanmaya başlandı.

23 Nisan, 1927 yılında Himaye-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu) tarafından "çocuk günü" olarak da ilân edildi:

"Millet Meclisimizle millî devletimizin Ankara'da ilk teşkili günü olan millî bayram cemiyetimizce çocuk günü olarak tesbit edilmiştir. Bize yeni bir vatan ve yeni bir tarih yaratıp bırakan mübarek şehitlerle fedakar gazilerin yavruları fakir ve ıstırabın evlatları ve nihayet alelıtlak bütün muhtac-ı himaye vatan çocukları namına milletin şevkatli ve alicenab hissiyatına müracaat ediyoruz. Kadın, erkek, genç, ihtiyar hatta vakti ve hali müsait çocuklardan mini, mini vatandaşlar için yardım bekliyoruz. Her sayfası başka bir şan ve muvaffakiyetle tetevvüç eden milletimizin, yarın azami derecede muavenet göstermekle beraber çocuk gününün layıkı veçhile neşeli ve parlak geçirilmesi için aynı derecede alaka ve muzaharet göstereceğinden emin olan Himayei Etfal Cemiyeti şimdiden arz-ı şükran eder."[1]

23 Nisan'ın çocuk günü olarak ilân edilmesinde, savaş sonrası Türkiye'de bakıma muhtaç çocukların çok olması, çocuk ölüm oranının çok yüksek seyretmesi ve ülkenin geleceğinin teminatını nüfus artışında gören bir anlayışın varlığı belirleyici olmuştur.

1927 yılı Ocak ayında yeni bir nüfus sayımının yapılacağının açıklanması Türkiye'nin nüfus meselesini güncelleştirdi. Bir yandan resmi makamlar tarafından abartılmış nüfus istatistikleri yayınlanırken[2], dış başında da Türkiye'nin nüfusunun azaldığı yolunda haberler yer alıyordu.[3] Yıllardır Türkiye'de çocuk ölüm oranının çok yüksek olduğunu savunan Himaye-i Etfal Cemiyeti başkanı Kırklareli milletvekili Doktor Fuad Bey, nüfus sayımı sırasında bir de çocuk doğum ve ölümü istatistiğinin tutulmasını teklif etti. Fakat bu teklifi, nüfus sayımının süratle yapılmasını engelleyeceği için kabul edilmedi[4]. Bunun üzerine Doktor Fuad Bey çocuk ölümüne ilişkin Ankara'nın köylerinde yaptığı araştırmaların sonuçlarını Himaye-i Etfal Cemiyeti tarafından yayınlanan *Gürbüz Nurun Çocuğu* mecmuasında yayınladı. Türkiye'de çocuk ölüm oranının yüzde yetmişlerde olduğunu öne süren Fuad Bey, etrafımızda tavşanlar kadar üreyen milletlerin nüfus taşkınlığı tehlikesi karşısında çocuk vefatına karşı sarih ve kuvvetli bir mücadele açılmasını istedi. *Cumhuriyet* gazetesi de bu gelişmeleri "neslimiz tehlikede: Çocuklarımızın yüzde yetmişi ölüyor" başlığı ile verdi.[5] Aynı zamanda Himaye-i Etfal Cemiyeti üyesi de olan *Cumhuriyet* gazetesi sahibi ve başyazarı Yunus Nadi Bey de çocuk ölüm oranının yüksekliği konusuna dikkat çeken makaleler yayınladı.[6]

Bu gelişmeler Sıhhıye Vekaleti ile Himaye-i Etfal Cemiyeti arasında münakaşaya sebep oldu.[7] Sıhhıye Vekaleti, yüzde 75 çocuk ölüm oranını kabul etmediğini açıkladı.[8] Anadolu Ajansı da tebliğe benzer bir kararı neşr ederek yüzde 75 çocuk ölüm oranının abartmalı olduğunu, resmi tahkikatın bu oranı ancak yüzde 25-30 olarak gösterdiğini ilân etti.[9] 4 Mart 1927 tarihinde Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Ankara'daki yeni binasının (çocuk sarayı) açılış töreninde konuşan Başvekil İsmet Paşa da, "memlekette çocuk bakımı üzerine evvela fikrî bir inkilâb vücuda getirilmesini" istedi.[10] Bu arada, İstanbul Şehremaneti Sıhhıye Müdürlüğü de yayınladığı haftalık ölüm istatistiklerinde çocuk ölüm oranının yüzde 30 civarında olduğunu bildiriyordu.[11]

Bu gelişmeler içersinde Himaye-i Etfal Cemiyeti, yeni tarihimizin başlangıç günü olan 23 Nisan'ı istikbâlimizin yegâne teminatını teşkil eden çocuklarımızın günü olarak ilân etti. İsmet Paşa'nın çocuklarının da katıldığı çocuk bayramını Atatürk de, otomobillerinden birini o gün çocuklara tahsis ederek ve Cumhurbaşkanlığı bandosunun "çocuk sarayı"nda konser vermesini emrederek destekledi.[12]

Çocuk meselesinin güncelleştirilmesinde *Cumhuriyet* gazetesinin önemli bir etkisi oldu. 1928 yılında da bu konudaki yayınlarını sürdüren *Cumhuriyet* gazetesinde Yunus Nadi, "at kısmının ıslahına çocuk meselesinden daha fazla ehemmiyet vermekte olduğumuzu inkara mecal yoktur" diyordu.[13]

Çocuk meselesine karşı artan ilginin bir sonucu olarak 1929 yılından itibaren 23 Nisan'dan başlayan hafta "çocuk haftası" ilân edildi. Çocuk meselesini Türkiye'nin nüfus meselesinin bir parçası olarak gören *Cumhuriyet* gazetesinden çocuk haftası süresince Yunus Nadi, Reşit Galip, Sabiha ve Zekeriya (Sertel), Vasfi Raşit gibi aydınlar ilginç makaleler yayınladılar.[14] Çocuk haftasının "gürbüz çocuk müsabakaları" ile kutlandığı bu ortam içerisinde bekârlardan vergi alınması için yapılan kanun teklifi de kamuoyunu haftalarca oyaladı.

1929 yılında sadece Himaye-i Etfal Cemiyeti ve Türk Ocağı'nın etkinliği ile kutlanan çocuk haftasına daha sonrdaki yıllarda resmi kurumlar da katıldılar. Buna karşın, 27 Mayıs 1935 tarihli "ulusal bayram ve genel tatiller hakkında kanun"da 23 Nisan sadece ulusal egemenlik bayramı olarak belirtiliyordu. □

---

[1] *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1927.
[2] *İbid*, 10 Ocak 1927.
[3] *İbid*, 15 Nisan 1927.
[4] *İbid*, 21 Mart 1927.
[5] *İbid*, 4 Şubat 1927.
[6] Yunus Nadi, "Yüzde 75", *Cumhuriyet*, 26 Şubat 1927, "Yüzde Kaç", 4 Mart 1927, "Mösyö Jakard'ın Sevinci", 10 Mart 1927.
[7] Yunus Nadi, "Yüzde Kaç", op. cit.
[8] *Cumhuriyet*, 7 Mart 1927.
[9] Yunus Nadi, "Yüzde Kaç", op. cit.
[10] *Cumhuriyet*, 5 Mart 1927.
[11] *Cumhuriyet*, 7 Mart 1927.
[12] *Cumhuriyet*, 24 Nisan 1927.
[13] Yunus Nadi, "Çocuk Günü", *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1928. Yunus Nadi'nin "At Islahı" meselesi ile, 1927 Nisan'ında Reisicumhur'un arzuları ile İsmet Paşa başkanlığında oluşturulan "Yarış ve Islah Encümeni"ni ve bu Encümen'in çalışmalarını kast etmiş olması mümkün.
[14] Yunus Nadi, "Çocuk Haftası", 25 Mart 1929, "En Büyük Mesele", 23 Nisan 1929.
Reşit Galip, "Çocuğu Himaye Mes'elesi", 24 Nisan 1929, "Çocuk Doğumu ve Nüfus Mes'elesi", 25 Nisan 1929, "Doğum Artırma İşi, Bekârlık Düşmanlığı", 27 Nisan, "Doğanları Ölümden Korumalı", 28 Nisan, "Çocuk Ölümü ile Mücadele", 29 Nisan 1929.
Sabiha (Sertel), "Çocuk Haftasının Gayesi Nedir?", 25 Nisan 1929.
Zekeriya (Sertel), "Çocuk Haftası", 29 Nisan 1929.
Vasfi Raşit, "Çocuk ve Devlet", 26 Nisan 1929.

"Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler"

Bir Uluslararası Konferansın Ardından

IRVIN CEMİL SCHICK

10-12 Mayıs 1987 tarihleri arasında ABD'nin Boston şehri yakınlarındaki Brandeis Üniversitesi'nde "Osmanlı İmparatorluğunda Yahudiler" konulu bir konferans vukubuldu. Prof. Avigdor Levy'nin[1] denetimi altında Rezan Benatar'ın[2] düzenlediği ve özgül olarak bu konuyu işleyen bu boyutlarda ilk uluslararası toplantı niteliğindeki söz konusu konferansa Türkiye, Fransa, İsrail, ABD ve İrlanda'dan 37'si konuşmacı 200'ü aşkın kişi katıldı.

Bir Sefardi müziği konserinin ve İstanbul, Selânik ve İzmir'de 1503'ten itibaren basılmış kitaplardan oluşan bir serginin de yeraldığı son derece yoğun programda, gerek Osmanlı, gerekse genel olarak Yahudi toplumsal tarihçiliği için faydalı olacağı umulan bilgi alışverişinin yanısıra, Yahudiler'in 1492'de İspanya'dan sürülmesi ve Osmanlı topraklarına yerleştirilmesinin 500. yıldönümü için planlanan çeşitli olaylar da tartışıldı. Sabahın erken saatlerine kadar süren sazlı sözlü gündemdışı faaliyetlere fazla girmeden, hahamından anayasa hukuku profesörüne çok farklı konularda uzman konuşmacıların değişik tebliğlerinde beliren bazı ortak motiflere burada kısaca değinmek istiyorum.

Osmanlı Kaynakları

Galanté'yi, Franco'yu, Rosanes'i geviş getirircesine tekrar tekrar alıntılamadan Osmanlı Yahudileri'nin tarihi hakkında yazılmağa değer yeni bir şeyler söyleyebilmek için Osmanlı arşiv kaynaklarına başvurmanın zorunlu olduğuna, Bernard Lewis ve Uriel Heyd gibilerinin öncü çalışmalarından beri kimsenin şüphesi kalmamıştır herhalde. Konferans, işte bu konuda birkaç tebliğle açıldı.

İlkin, Şer'i mahkeme sicillerine dayanarak 16. yüzyılda Kudüs'teki Yahudi cemaati hakkında bir kitap yazmış olan İbranî Üniversitesi'nden Prof. Amnon Cohen, geleneksel araştırmacıların bu konudaki eksiklerini uzunca anlattıktan sonra, kendi çalışmaları ışığında Müslüman-Osmanlı kaynaklarının önemini belirtti; tahrir, cizye ve mühimme defterlerinde, kadı sicillerinde, ferman ve iradelerde, seyahatnamelerde ve vekayinamelerde Yahudi cemaatlerinin her yönü hakkında bilgi bulunduğunu hatırlattı.

Onun ardından Princeton Üniversitesi'nde tereke ve masraf defterlerine dayanarak 18. yüzyılda İstanbul'da Batılı metaların topluma nüfuzuyla ilgili bir doktora tezi yazmakta olan Fatma Müge Göçek, bu belgelerde Yahudiler'in esnaf, işçi, tüccar, tabip, borçlu, alacaklı gibi birçok değişik kimliklerle belirdiklerine işaret etti; daha sonra, Galata başhahamına ait 1183 (1769) tarihli bir tereke örneğinden hareketle araştırılmayı bekleyen nice bâkir kaynak hazinesine dikkat çekti.

Dr. Mark Pinson ise, Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan, Yugoslavya ve Romanya yolculuklarına ve oralardaki arşiv ve kütüphanelerdeki kişisel deneyimlerine dayanan konuşmasında, Balkan Yahudi cemaatlerinin araştırılmasına yardımcı olabilecek kaynaklardan söz etti.

Bu üç konuşmadan ortaya çıkan mühim bir sonuç, belgelerin bolluğu karşısında ekip çalışmalarının kaçınılmazlığıydı.

Nüfusbilim Çalışmaları

Azınlık bilincinin şaşmaz bir öğesi galiba cemaatlerin nüfuslarıyla iştigal etmek olsa gerek. Yahudi mizahına dek girmiş olan bu konunun -özellikle siyaset işin içine girince- önemini ve ciddiyetini burada vurgulamağa herhalde gerek yoktur. Konferansta nüfusbilimin farklı boyutlarıyla ilgili üç tebliğ vardı.

Birincisinde, Osmanlı nüfusu ve istatistikleri konusunda kitaplar yayınlamış ve

19. yüzyıl sonuyla 20. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik bileşimini araştırmış olan Louisville Üniversitesi'nden Prof. Justin McCarthy, Osmanlı Yahudileri'nin demografisini özetledi. Yahudiler'in daha çok şehirli olduğu, İstanbul, İzmir, Selânik gibi merkezlerde yoğunlaştıkları gibi genellikle bilinen savlara sayısal kanıtlar getiren McCarthy, bu arada Van ve Diyarbakır gibi yörelerde de tahmin edilebileceğinden büyük cemaatler olduğuna dikkat çekti. Ne yazık ki, tebliğinin bilimselliğe sığdırılması güç bir yanı da vardı: I. Dünya Savaşı sırasında Anadolu'nun Yahudi nüfusunda vukubulduğunu hesapladığı yüzde 50 nisbetindeki büyük düşüş hakkında yaptığı spekülasyon. Eksilen nüfusun Yunanlılar veya Ermeniler tarafından katledildiğini iddia etmeyeceğini, zira bu konuda elinde veri bulunmadığını belirtirken, dinleyiciler böyle köksüz bir savı niçin ağzına dahi aldığını merak etmekten kendilerini alamadılar. Prof. Jacob Landau'nun, o dönemde çeşitli ülkelerde etkin bir biçimde varlığını sürdüren Yahudi basınına bu mikyasta bir katliamın nasıl olup da hiç aksetmediğine dair sorusu, tatmin edici bir cevap bulamayanlar arasındaydı.

McCarthy'nin ortaya attığı esrarın göçler tarafından açıklanabileceğini belirten birkaç kişiden biri de, onu takip eden tebliği sunan Wisconsin Üniversitesi'nden Prof. Kemal Karpat oldu. Birçok yayınının yanısıra 19. ve 20. yüzyıllarda Osmanlı nüfusu hakkında da bir kitap neşretmiş olan Karpat, kaybedilen Balkan, Kafkas ve Kırım topraklarından Anadolu'ya ve Filistin'e gelen Yahudiler'e ağırlık veren konuşmasında, bu göçlerin genellikle aynı anda vukubulan Müslüman nüfus hareketlerinin gölgesinde kalarak gözardı edildiğini, oysa hükûmetin 1897'den itibaren Yahudiler'in Filistin'e kitlece yerleşmesini önlemek için aldığı tertibata rağmen I. Dünya Savaşı arefesinde burada büyük bir kısmı Osmanlı tabiiyetinde olan 100.000 kadar Yahudi bulunduğunu ifade etti.

Bölgenin etnik-toplumsal tarihinin yazılmasında arşiv çalışmalarına öncülük edenlerden, Anadolu'nun Türkleşme (veya gayr-i rumlaşma *-de-Hellenization)* süreci hakkında kitapları olan Institute of Turkish Studies (Washington) müdürü Dr. Heath Lowry, 1478-1613 dönemine ait bugün elde bulunan tüm Selânik tahrir defterleri üzerine temellendirilmiş bir tebliğ sundu. Giderek devrinin en önemli Yahudi yerleşim merkezi olagelen bu şehirde İspanya sürgününden önce Yahudi bulunmadığını belirten Lowry, 1613'e gelindiğinde Yahudi nüfus oranının yüzde 55.2'ye vardığını ve burasının muhtemelen tüm Balkanlar'a göçmekte olan Yahudiler'in uğrak yeri olduğunu söyledi.

Dr. Lowry'nin konuşması bağlamında Dr. Minna Rozen'in öne sürdüğü bir savı kayda değer buldum: tahrir defterlerindeki "mücerred" sayısında zaman zaman gözlemlenen büyük artışların olasılıkla göç dönemlerine tekabül ettiği, zira yüksek bir bekâr oranının göçmen topluluklarının tipik bir öğesi olduğu düşüncesi.

Cemaat-içi İlişkiler ve Özerklik

Amnon Cohen'in yukarıda bahsi geçen kitabı bağlamında bu derginin sayfalarında[3] da gündeme gelen önemli bir sorun. Osmanlı Yahudileri'nin idarî ve hukuksal işlerini ne ölçüde cemaatleri dahilinde hallettikleri ve hangi şartlarda Müslüman-Osmanlı yetkililerine başvurduklarıdır. Konferansın üç ayrı paneline dağılmış birkaç tebliğ, bu soruya cevap getirir nitelikteydi.

ABD'nin en eski (ve çoğunluktan farklı olarak Sefardi kökenli) Yahudi cemaatinin hahamı ve Rodos Yahudileri üzerine bir kitap sahibi olan Dr. Marc Angel, İslâm'daki fetva kurumunun Musevîlik'teki benzeri *responsa* (İbranicesi *teşuvot)* külliyatına dayanarak Osmanlı Yahudi topluluklarının iç işleri hakkında özellikle hahamlarla cemaatleri arasındaki ilişkileri vurgulayan ve devrin ünlü din adamlarının çeşitli siyasî ve iktisadî anlaşmazlıkların hakkından nasıl geldiklerini anlatan ilginç bir tebliğ sundu. Ancak Prof. Cohen, bu konuşmada olayların zaman ve mekân içerisine yeterince yerleştirilerek tarihsel gerçeklere doyurucu bir biçimde bağlanamadığını belirtti.

İbranî Üniversitesi'nden Prof. Joseph Hacker, genellikle varsayılan (ve *responsa* edebiyatından da çıkarsanabilecek olan) Yahudi cemaatlerinin iç işlerindeki özerkliği konusunu sorgulayan bir tebliğle konuya değişik bir yaklaşım getirdi. Bu özerkliğin kurumsal olmaktan ziyade Osmanlı yetkililerinin Gayrimüslim cemaatlerini kendi hallerine bırakma eğilimlerinden doğduğunu, Şer'iat'ın tüm ülkede resmen tanınan tek hukuk düzeni olduğunu, dolayısıyla zaman zaman Musevî dinsel yargıçlarının *(dayan)* yetkesine karşı gelmek isteyen Yahudiler'in Müslüman yetkililerinden (özellikle kadılardan) kendi cemaat liderlerine karşı karar çıkartmak yoluna gidebildiklerini anlattı. Bu nedenle, en azından ondokuzuncu yüzyıl öncesinde, Yahudi toplumunun özerkliğinin sınırlı kaldığını ve ancak Şer'i mahkeme-

> Azınlık bilincinin şaşmaz bir ögesi galiba cemaatlerin nüfuslarıyla iştigal etmek olsa gerek. Yahudi mizahına dek girmiş olan bu konunun - özellikle siyaset işin içine girince- önemini ve ciddiyetini burada vurgulamaya herhalde gerek yoktur.

Yahudilerin yeni yıl kutlamalarındaki coşkuyu gösteren bir Rus tahta baskısı.

lerin kararlarıyla çelişmediği sürece geçerli olabildiğini belirtti.

Osmanlı Yahudileri'nin cemaatler-içi ve cemaatler-arası ilişkileri hakkında genel gözlemler yapan bu iki tebliği daha özgül nitelikte iki başka tebliğ tamamladı. Bunlardan biri "olgun" bir cemaati, nüfusunun çoğunluğu Yahudi önemli bir ticaret ve kültür merkezi olan onaltıncı yüzyıl Selânik'ini; diğeri ise, onyedinci yüzyılda henüz şehrin gelişmesine koşut bir oluşum süreci içinde bulunan İzmir Yahudi cemaatini konu ediniyordu.

Onyedinci yüzyıl Kudüs Yahudileri hakkında kitap yazmış olan Tel Aviv Üniversitesi'nden Dr. Minna Rozen, Selânik özelinde Yahudiler'in iki tür örgütlenme biçimini -daha çok hemşehrilik esası üzerine kurulan cemaatler ile bir bütün olarak şehrin Yahudi toplumunu *(kahal/kehilla)*- bireyin özgürlüğü ve örgütün gayeleri karşısında muvafakatıyla bireylerarası dayanışma açılarından inceleyen toplumbilimsel bir tebliğ sundu. Tabandan gelen baskılara nisbeten açık ve üstelik benzerleriyle bir ölçüde rekabet halinde olan cemaatlerin aksine, toplumun - yeniçeri ocağı için imâl edilen çuhanın denetlenmesinde şehirde yayınlanan kitapların sansürüne kadar- günlük hayatın birçok alanına müdahale ettiğini ve "dış dünya"ya karşı dayanışma öğesini önemli bir yaptırım aracı olarak kullandığını belirtti.

İbranî Üniversitesi'nden Prof. Jacob Barnai ise, yukarıda sözü edilen örgütlenme biçimlerinin yeni yerleşen bir topluluk olan 17. yüzyıl İzmir'inde oluşumu hakkında bir konuşma verdi; cemaat önderliğinin merkezîleşmesiyle şehre akın etmekte olan göçmenlerin etkisini araştırarak kurumsal (okul, matbaa, hayır kurumları, vb.) ve yasal (dinsel, malî vb.) gelişmeleri özetledi. Cemaat-içi çekişmelerden de söz eden Bernai, kendini Mesih ilân etmiş olarak 1665'te İzmir'e dönen Sabbetay Sevi'nin toplumda bir bunalım yaratmaktan ziyade mevcut bunalımı kullanmak suretiyle kendi gücünü arttırdığını söyledi.

Şehir Hayatı

Daha önce de belirtildiği üzre genelde şehirli olan Yahudiler'in, "getto"lara tıkılarak bir çeşit toplumsal mahpusluk yaşadıkları Hıristiyan dünyasındaki deneyimleriyle, böyle bir zorunlulukla karşı karşıya bırakılmadıkları Osmanlı toplumundaki yaşamlarının oldukça farklı olacağını tahmin etmek zor değildir. Konferansta İmparatorluğun değişik bölgelerinde Yahudiler'in şehir hayatını konu edinen üç tebliğ sunuldu.

Utah Üniversitesi'nden Prof. Daniel Schroeter, konuşmasına İslâm şehirleri hakkında bazı genel gözlemlerle başladı; daha sonra, özellikle Kuzey Afrika'dan

Ebussuud Efendi Fetvaları ve Yahudiler

432. MES'ELE: Zeyd-i yahudi fevt olup, yahudi âyini üzere Amr-i yahudi Zeyde vâris olup, Bekr-i yahudi vâris olmasa, amma şer'-i islâmda ikisi bile vâris olsa, Amr ile Bekr kâdîye mürâfa'a olduklarında, Amr Bekre "yahudi isen yahudiler dininde sana miras değmez" deyip, (Bekr "yahudiyim" dese) kâdî, Amr ile Bekre "âyinleri üzre kısmet ettirin" demeğe şer'an câiz olur mu?
ELCEVAP: Câizdir. — Sa'd
BU SÜRETTE: Verilen cevap şer-i şerife muvâfık mıdır?
ELCEVAP: Merhum galiba Bekrin yahudiliğine ikrârını, mirastan hirmanına ikrârına ve hirman kabûlüne haml edip, öyle cevap vermiş. Amma cevâb-i sarih budur ki, hâkime mürâfa'a edicek, dîn-i islâm hükmü ne ise anı icrâ etmek lazımdır.

393. MES'ELE: Zeyd-i yahudi "eğer filân fi'li edersem, sâdâta şu miktar akça nezrim olsun" dedikten sonra fi'li mezbûru işlese, emirler akçayı alabilir mi?
ELCEVAP: Alamazlar, kâfirin nezri bâtıldır, sıhhat-i nezirde islâm şarttır.

445. MES'ELE: Zeyd-i yahudi sebb-i Nebî edip, istifsâr olundukla "mu'tâdı ise katl oluna" deyu fetvâ-i şerife vârid olucak, müslümanlardan ba'zı kimseler hâkime varıp "mu'tâdı idüğüne" şehâdet eyleseler katl olunur mu?
ELCEVAP: Mu'tâdı idüğü bir iki kimse ile mal'üm olmaz. Bîgaraz müslümanlar "mu'tâdıdır" deyu hâkime i'lâm edip, hakkından gelmediğinin sebebini beyan edicek, bizim eimmemiz kavliyle 'amelen, ta'zîr ve habs ile iktifâ olunmayıp, "katl olunur" diyen eimme kavilleri ile 'amel olunmak emr olunmuştur. Mu'tâdı idüğü zâhir olucak katl olunur.

410. MES'ELE: Bir kasabada nasârâ tâifesi, yılda üç gün bir mahallede cem' olup, âdet-i kadimleri üzere lehv ü lu'b edip, amma kimseye zararları olmayıp, ve müslümanlara asla müte'arrız değiller iken, yahudi tâifesi mezburlar ile adâvetlerine binâen men'a kâdir olur mu?..
ELCEVAP: Ehl-i islâm men' etmek lâzımdır. "Kimseye zararı yoktur" demek, kizb-i sarîhadır, dinsiz(lik)dir. Cum'a kılınır kasabada kefere bu vechile alâim-i küfrü izhâr etmek dine zarardır. Ne ol mel'unlar ne yahudi mel'unlar aslâ ol asıl vaz' etmek câiz değildir. Döğe döğe cem'iyyetlerin (hâkim) dağıtmak lâzımdır. Müsâhele ederse azli vâcibdir.

420. MES'ELE: Yahudinin nasrânî üzerine şehâdeti makbûle olur mu?
ELCEVAP: Olur, dinince 'âdil ise.

427. MES'ELE: Zeyd-i yahudi bir maslahat için İstanbul'dan Galata'ya vardıkta, Amr-ı nasrânî "üzerinde hakkım var Galata kadısına varalım" dedikte, Zeyd "benim kadılığımı İstanbul kadısıdır, ana varalım" demeğe kâdir olur mu?
ELCEVAP: Olur.

401. MES'ELE: Duvarında mermer üzerinde Kur'an-ı azîm yazılı vakıf evde, ücretle yahudi sâkin olmak câiz olur mu?
ELCEVAP: Olmaz.

403. MES'ELE: Zeyd-i yahudi mahalle-i müslimînde vâki olan mülk dârını yahudiye bey' etmek istedikte, müslümanlar yahudiye bey' ettirmeyip "elbette müslime bey' eyle" demeğe kâdir olurlar mı?
ELCEVAP: Olurlar, bey' etmek ile cemâ'at az kalmak lâzım olursa. Amma bahası ile bey' ettirilir.

404. MES'ELE: Zeyd bir câmi'-i şerîfe onbeş zirâ' yerde kurbunda yahudihâneler binâ edip, taklîl-i cemâat olduğundan gayri tâife-i yahudi taş attıklarında bî-huzûr olup, tâife-e mezhûreyi evden çıkmasına hükm edicek, müslümanlar şer'an çıkarmağa kâdir olurlar mı?
ELCEVAP: Olurlar, elbette çıkarmak lâzımdır. Taş attıkları için tâife-i mezbûre tâ'zîr-i şedîd ve habs olunmak dahi lâzımdır.

358. MES'ELE: Zeyd-i yahudi mahûf yerlerde başına ak sarınsa, islâmına hükm olunur mu?
ELCEVAP: Olunmaz.

377. MES'ELE: Yahudi boğazladığı koyunun ekli helâl olur mu?
ELCEVAP: Olur, besmele ile boğazlanıp ariz teşrik etmedi ise helâldir.

530. MES'ELE: Zeyd, bi-gayri zarûretin, başına yahudi şapkasın giyse, şer'an Zeyde ne lâzım olur?
ELCEVAP: Küfür lâzımdır.

Şeyh'ül-İslâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, der. M.Ertuğrul Düzdağ (İstanbul; Enderun Kitabevi, 1983), muhtelif sayfalar.

kalkınarak azınlıkların şehir hayatındaki konumunu inceleyen Schroeter, Yahudi mahallelerinin giderek coğrafî anlamda farklılaşmasına rağmen Yahudi toplumunun şehrin ayrılmaz bir parçası olarak kaldığını ve bunun özellikle -İslâmî şehrin belki de başlıca ayırdedici unsuru sayılabilecek olan -çarşı *(suk)* kurumu vasıtasıyla sağlandığını anlattı.

Konferansın kuşkusuz en keyifli konuşmalarından birini -İspanyol dili ve edebiyatından Ladino'ya, oradan da İstanbul Yahudileri konulu etnografik araştırmalara geçmiş olan- Marie-Christine Bornes-Varol verdi. 19. yüzyıl sonuyla 20. yüzyıl başlarında Haliç kıyısındaki ünlü Balat mahallesinin yazılı kaynaklardaki betimlemelerini yaşlı mahallelilerle yaptığı söyleşilerden ortaya çıkan görüntüyle kıyaslayan Bornes-Varol, işportacıları ve sanayicileri, zenginleri ve fakirleri, kabadayıları ve kayıkçıları, Yahudhaneleri ve malikâneleri, kinayeli sokak şarkıları ve dinsel adetleriyle Balat'ı neredeyse canlandırdı dinleyicilerin hayalinde. Sözlü tarihçiliğin bundan daha belâgatli bir savunmasını düşünmek zordu.

Indiana Üniversitesi'nden Prof. Gustav Bayerle ise, birkaç kez kuşatılan ve el değiştiren Budin şehrindeki Yahudiler'in tarihini özetledi; kökeni Macarlar öncesine giden, fakat ondördüncü yüzyıldan itibaren Hıristiyan Yahudi aleyhtarlığının kurbanı olan bu cemaatin Osmanlılar tarafından fethi sırasında (1526) mahallelerin yağmasına karşı direndikleri için imha edildiğini, göçler yoluyla tekrar geliştikten sonra Habsburglar tarafından alınınca (1686) bu kez de Türklerle işbirliği yaptıkları gerekçesiyle tekrar yok edildiğini anlattı. Bu iki tarih arasında Buda Yahudileri'ni nüfus ve iktisat açılarından inceleyen Bayerle, Osmanlı egemenliğinde bir pazar ekonomisi tesis edilmediği için iktisadî açıdan onların Orta Avrupa'daki diğer dindaşları kadar başarılı olamadıklarını da belirtti.

Diğer Cemaatlerle İlişkiler

Osmanlı toplumunun en belirgin özelliklerinden biri, dinsel ve etnik çoğulculuğuydu. Nasıl bu değişik topluluklar incelenmeden Osmanlı tarihi yazılmazsa, toplulukların herhangi birinin tarihi de toplumun geri kalanından soyutlanarak araştırılamaz. Konferansın birkaç tebliği, Osmanlı toplumunu meydana getiren grupların birbirleriyle -zaman zaman hiç de ahenkli olmayabilen- ilişkilerini konu ediniyordu.

Müslüman Ispanya uzmanı ve onbirinci yüzyıldaki beylik devri üzerine kitap yazmış olan University College'dan (Dublin) Prof. David Wasserstein, 1742'de bir Hıristiyan kâtiple (bir süre İzmir'de de bulunmuş olan) ünlü Filistinli haham Haim Abulafia arasında Taberiye'de geçmiş olduğu iddia edilen İsa'nın mesihliği üzerine bir tartışmanın metnini içeren bir belge hakkında konuştu; yazarının çoğunlukla klâsik teolojik savları öne sürdüğünü, hahamın cevaplarının muhtemelen ciddi olmadığını ve anlatılanların gerçekliğinin de tartışmalı olduğunu belirtirken, metnin yine de cemaatlerarası tavırları dile getirmesi açısından önem taşıdığını söyledi.

Araştıracak kaynak bulmadaki yaratıcılığı ve Türkiye'de Yahudiler, sol hareket, masonluk, millî mücadele ve köy edebiyatı gibi muhtelif konularda yayınlarıyla tanınan Centre National de la Recherche Scientifique görevlilerinden Dr. Paul Dumont, bu kez Bağdat'ta Müslüman ve Yahudi toplumlarını karşı karşıya getiren bir olayı, 1889 yılının Ağustos ve Eylül aylarında şehri kasıp kavuran kolera salgını akabinde haham Abdullah Somek'in cenazesinde çıkan arbedeyi anlattı. Mezar olarak iki cemaatin de sahip çıktığı bir mahallin kullanılmak istenmesinden doğan kargaşayı, müteakip tevfikatı ve Osmanlı yetkililerinin asayişi temin etmeğe yönelik eylemlerini özetleyen Dumont, 19. yüzyıl boyunca başgösteren salgınlar, kan iftiraları ve diğer zabıta vak'alarının bu dönemde Osmanlı toplumsal dengesinin ne denli hassas olduğunu gösterdiğini vurguladı.

Mısır Yahudileri'nden çağdaş Türkiye'de köktenci siyasî akımlara ve Turancılığa kadar birçok konuda kitapları olan İbranî Üniversitesi'nden Prof. Jacob Landau ise, tebliğinde 19. yüzyıl sonuyla 20. yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi toplulukları arasındaki ilişkilere eğildi. İktisadî durumun kötüleşmesinin Yahudilerle Hıristiyanlar arasındaki rekabeti atttırdığını, milliyetçi akımların ise daha ziyade Müslüman-Türk unsurunun diğer etnik gruplara olan güvensizliğini kamçıladığını anlatan Landau, bu iki etmenin birleştiği egemenliğini yeni kazanmış bazı devletlerde ise Yahudiler'in türlü baskılara maruz kaldığını belirtti.

Batıyla İlişkiler

Geleneksel Osmanlı toplum yapısının yıkılmasında içsel etmenlerin yanısıra en önemli ögelerden biri şüphesiz batı devletlerinin artan siyasî ve iktisadî nüfuzu olmuş, bu süreç bütün dinsel grupları olduğu gibi Yahudi cemaatini de derinden etkilemiştir. Konferansın bazı tebliğleri Batıyla -veya daha özgül olarak Fransa ile- ilişkilerin Yahudiler açısından değerlendirilmesine adanmıştı.

Suriye-Lübnan ve Mısır konularında kitapları olan Brandeis Üniversitesi'nden Prof. Thomas Philipp, 18. yüzyılda Fransızlar'ın Yahudilerle iktisadî ilişkiler hususundaki tavrını inceleyen ve Yahudiler'i dışlamağa çalışan Marsilya'lı Hıristiyan tüccarların "Tanrı'nın şanı, ticaretin iyiliği için" şeklinde dile getirdikleri ilkenin bir bütün olarak Fransa'nın ortadoğu'daki iktisadî politikasına hakim olup olmadığını araştıran ilginç bir tebliğ sundu; merkezî yönetimin kesinlikle "Tanrı'nın şanı"ndan ziyade "ticaretin iyiliği"ne eğilim gösterdiğini, Fransız tüccarlarının ise pragmatik bir yaklaşımla yerel Hıristiyanlarla iş yapmayı (genellikle sanıldığının aksine) her zaman için tercih etmediklerini, örneğin Halep'teki duruma karşın Selânik'tekilerin Yahudiler ile iyi geçindiğini ve hattâ tüccarların, misyonerlerin zaman zaman piyasayı karıştırabilen faaliyetlerine karşı çıktıklarını anlattı.

Osmanlı toplumunun en belirgin özelliklerinden biri, dinsel ve etnik çoğulculuğuydu. Nasıl bu değişik toplumlar incelenmeden Osmanlı tarihi yazılmazsa, toplulukların herhangi birinin tarihi de toplumun geri kalanından soyutlanarak araştırılamaz.

Tanzimat döneminde Osmanlı emperyalizmi ve Cumhuriyet devrinde kültür dönüşümüyle ilgili kitaplar yayınlamış olan New York Üniversitesi'nden Prof. Max Kortepeter ise, 19. yüzyıl başında Cezayir'deki Türk ve Yahudi seçkin sınıflarına eğilen konuşmasında, Yahudiler'in Müslümanlar ile Avrupa arasında aracılık ettiklerini, bazan uluslararası siyasete karıştıklarını (örneğin kimisinin Napolyon'un Mısır seferini malî yönden desteklediğini) ve 1830'da Fransa'nın Cezayir'i almasının dahi büyük bir Yahudi şirketinin çöküşüne bağlı olduğunu belirtti.

Konuya daha çok iktisat açısından yaklaşan bu tebliğleri, Alliance Israélite Universelle'in Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri hakkındaki doktora tezinin yayınlanması sabırsızlıkla beklenen Indiana Üniversitesi'nden Prof. Aron Rodrigue'in kültür ağırlıklı konuşması izledi. 1850'li ve 1860'lı yıllarda özellikle İtalyan asıllı (veya himayeli) Osmanlı Yahudileri'nin *(Franco)* öncülük ettiği batılılaşma ve ıslâhat hareketlerini inceleyen Rodrigue, bunların Batı'daki Yahudilerle ilişkilerini ve 1858-1865 yıllarında tutucu Yahudilerle olan çekişmelerini anlattı; toplumun bölünmüş olması ve devletin -onlara

yakınlık duymakla birlikte- islâhatçıları tüm gücüyle desteklememesinin yenileşme ve batılılaşma hareketlerinin dışarıdan gelmesini zorunlu kıldığını, neticede 1867'den itibaren ülkenin dört bir yanında okullar açan Alliance'ın çalışmalarına zemin hazırladığını ifade etti.

Tanzimat Sonrasında Siyasal Katılım

Osmanlı toplumunda azınlıkların konumunu belirleyen -ne kadarı formel, ne kadarı *de facto* olduğu su götürür- düzen 19. yüzyılda reform hareketleriyle değişmeye başladı. Azınlıkları cemaatlerinin yönetimini çağdaşlaştırmağa çağıran ve onlara vatandaşlık hakları veren Tanzimat ve İslâhat fermanları Yahudiler arasında yukarıda sözü edilen batılılaşma girişimlerine yol açarken, I. ve özellikle II. Meşrutiyet dönemlerinde Yahudi meclis üyeleri İmparatorluğun kurtarılmasından Siyonizm'e değin birçok konuda siyasal tartışmalara katıldılar. Bu konudaki tebliğlerin sayısı bir hayli kabarıktı.

Wisconsin Üniversitesi'nde doktora çalışmalarını sürdürmekte olan Ilan Karmi, Tanzimat reformlarının Osmanlı Yahudileri üzerindeki etkilerini inceleyerek, askeriye, saray çevresi, siyaset ve devlet bürokrasisi alanlarında durumlarının fazla değişmemesine karşın iktisadî alanda kayda değer ilerleme kaydettiklerini belirtti. 1865 Hahamhane Nizamnamesi'nin laik önderlere daha fazla yetke vermek ve Yahudiler'in yönetimini merkezîleştirmek yolundaki girişimlerinin de ancak sınırlı başarı sağlayabildiğini anlatan Karmi, bu yenileşme hareketlerini destekleyen cemaat üyelerinin Yahudiler'in iktisadî, siyasî ve yasal konumunu yükseltmek ve toplumun gerisiyle bütünleşmesini teşvik etmek gayretlerini güttüğünü söyledi.

Libya'yı konu edinen bir kitabı yakınlarda çıkacak olan, halen Washington Üniversitesi'nde konuk bulunan Tel Aviv Üniversitesi'nden Prof. Rachel Simon, Tanzimat sonrasında Libya'da girişilen reformlar karşısında Yahudi azınlığının davranışlarını anlattı. Böyle ücra bir vilayette devletin doğrudan yetkesinin sınırlı oluşu nedeniyle daha ziyade yerel önderlerin hüsnüniyetine dayanan Yahudiler'in; eşitlik, vatandaşlık hakları, siyaset ve yönetim kapılarının açılması gibi olumlu koşullar vadeden, fakat gelenekselci Müslüman çevrelerinin muhalefet ettiği bu reformların gerçekleştirilmesine fazla katılmadıklarını anlatan Simon, buna karşılık yabancı (çoğunlukla İtalyan) vatandaşlığı olan Yahudiler'in siyaset ve kültür alanlarında oldukça etkin bir rol oynadıklarını belirtti.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyan ve Yahudiler konulu (hâlâ Türkçe'ye çevrilmeyi bekleyen) iki ciltlik önemli bir eseri Bernard Lewis ile birlikte derlemiş olan Boston College öğretim üyelerinden Prof. Benjamin Braude, 1840'ta kurulan Kudüs yerel meclisinde Yahudi varlığından söz eden bir tebliğ sundu. Bu kuruluştaki etkinliğinin sınırlı olmasına karşın, bizatihi meclis üyesi olmanın cemaate bir güç kazandırdığını belirten Braude, 1850'li yıllarda Yahudiler arasında misyoner faaliyetlerinde bulunan Protestan kilisesiyle vukubulan çekişmede meclisin rolünü örnek gösterdi.

Harvard Üniversitesi'nde Osmanlı-Arap ilişkileri üzerine doktora yapmakta olan Hasan Kayalı, tebliğinde I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde Meclis-i Mebusan'ın Yahudi üyelerini inceledi. Genelde liberal iktisadî politikaları ve bürokrasinin etkinlik alanının kısılmasını savunduklarını, Avrupa devletlerine malî bağımlılığa ve batının Osmanlı ekonomisine nüfuzuna karşı çıktıklarını belirten Kayalı, Müslüman-Türk unsuruyla kader birliği yapmakta diğer toplumsal gruplardan ayrıldıklarını, hattâ 1911'de muhalefet tarafından İttihatçılara saldırmak

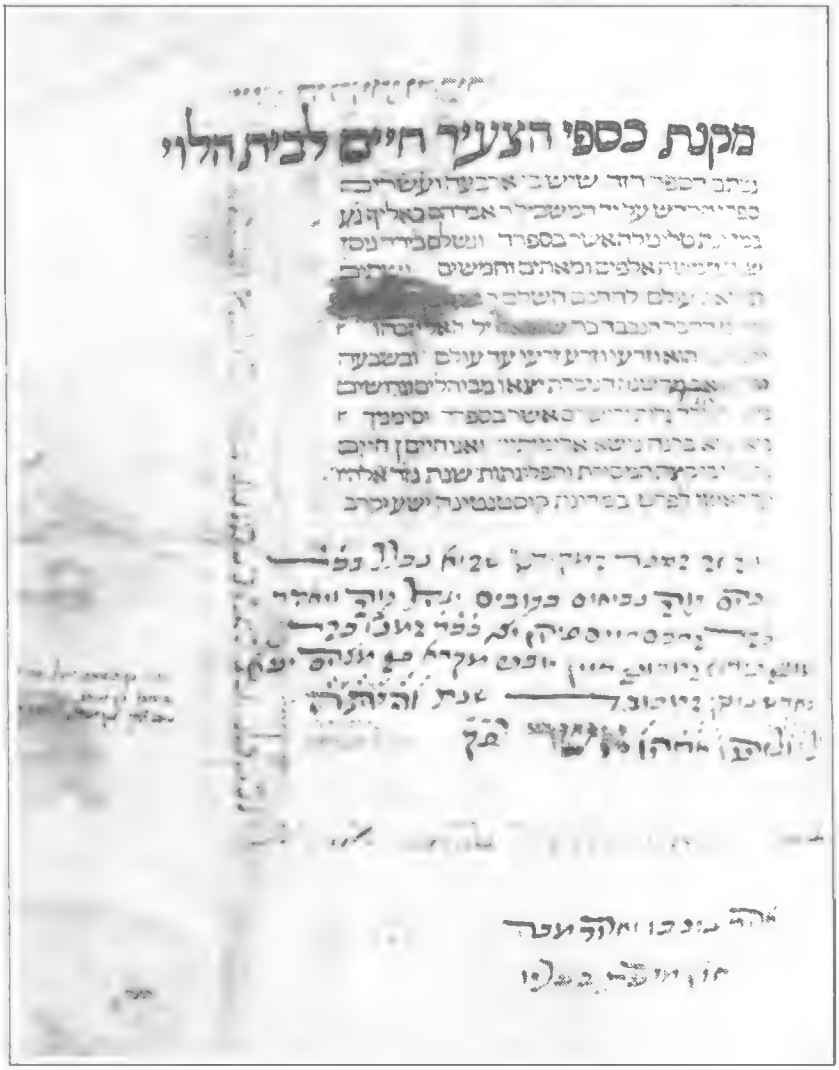

Türkiye Yahudileri'nin tarihini âdetâ simgeleyen bu Kitab-ı Mukaddes ketebesi şöyle demektedir:

Yirmi dört kutsal kitabı içeren bu cilt, İspanya'nın Toledo şehrinde âlim haham Avraham Kalif tarafından yazılmıştır. 5252 [1492] yılının Nisan ayında, saygıdeğer beyefendi haham Şimuel oğlu âlim haham Yakov Aboav için tamamlanmıştır. Rab onu ve ahfadını sonsuza dek üzerinde çalışmağa lâyık görsün. Aynı yılın Av ayının yedisinde, İspanya'da bulunan Kudüs sürgünleri [yani Yahudiler] kralın emriyle oradan da esef içinde sürüldüler. "Demetlerini taşıyarak meserretle dönsünler" [Mezmurlar, 126:6]. Ve ben, Hayim oğlu Hayim, Masora'yı [Tevrat'taki özel isimlerin imlâsıyla ilgili öğreti] ve metnin tüm farklı biçimlerini 5257 [1497] yılında İstanbul'da yazdım. Kurtuluş yakın olsun.

The Library of the Jewish Theological Seminary of America, New York (Lutzki kolleksiyonu, No.6). (Eseri yayınlamamıza izin veren Dr. Menachem Schmelzer'a minnettarız.)

için ön plâna sürülen Siyonizm tartışmasında bu akıma karşı çıkarak milliyetçi taleplerde bulunmadıklarını anlattı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Dr. Abdullah Cevdet hakkında kitaplar yayınlamış olan İstanbul Üniversitesi'nden Dr. Şükrü Hanioğlu, muhalif çevrelerde zaman zaman bir "Yahudi komplosu" olarak nitelendirilmiş olan Jön Türk hareketindeki gerçek Yahudi varlığına eğilen bir tebliğ sundu. Başlarda örgütte çeşitli dinsel ve etnik grupların temsil edilmesine karşın 1908 sonrasında hareketin içerdiği tek gayr-i müslim ve gayr-i türk grubun Yahudiler olduğunu belirten Hanioğlu, bir yandan Albert Fua, Leon Gattegno, Asher Salem, Abraham Galanté, Emanuel Karasu gibi İttihatçıları ve Selânikli Dönmelerin rolünü incelerken, öte yandan Jön Türk yayınlarının da -Osmanlı Devleti'ne sadık kalan ve milliyetçi-bölücü fikirlere rağbet etmeyen- Yahudilere karşı özellikle olumlu bir tavır içinde olduğunu söyledi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemiyle ilgili birçok kitabı olan Siyasal Bilgiler Fakültesi eski öğretim üyelerinden Dr. İlber Ortaylı, önce Abdülhamid ve Meşrutiyet dönemlerinde Yahudiler'in siyasal ve hukukî konumunu özetledi, bu meyanda hürriyetin ilânından sonra bazı resmî belgelerde Yahudi cemaat liderlerine öncekinden daha laik sıfatlarla hitap edildiğine dair ilginç bir gözlemde bulundu; daha sonra, o yıllarda İstanbul'da bulunan Dr. Jacobson ve Dr. Lichtheim adlı iki Siyonist temsilcisinin raporlarına yansıdığı şekliyle Osmanlı ileri gelenlerinin ve Yahudi cemaati önderlerinin Siyonizm konusundaki tutumlarını anlattı.

Nihayet, Türkiye Yahudileri hakkında (bir yemek kitabı dahil olmak üzere) çeşitli çalışmaları olan Institut d'Etudes Turques (Paris) görevlilerinden Dr. Esther Benbassa, keza II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Yahudileri için bir siyasal katılım vasıtası teşkil eden dernekleşme akımı hakkında ilginç bir tebliğ sundu. Diğer konuşmalarda Osmanlı Yahudileri'nin Siyonizm'e rağbet etmediklerine dair söylenenlerin daha ziyade lider kadroları için geçerli olduğunu, oysa Siyonistler'in zaten taban olarak kendilerine orta sınıfları seçtiklerini ve onlara söz konusu dernekler yoluyla hitap ettiklerini belirten Benbassa, giderek cemaat önderlerinin de rakip dernekler kurarak durumu kontrol altına almağa çalıştıklarını, fakat özellikle 1920'den sonra inisyatifi kaybettiklerini ifade etti.

Bu tebliğler bağlamında Prof. Benjamin Braude kayda değer bir gözlem yaptı: ona göre, topraklar kaybedilip de İmparatorluk'taki dinî ve etnik grupların sayısı veya gücü azaldıkça, bu gruplar arasındaki geleneksel rekabet -Yahudiler nezdinde- yerini doğal olarak iki akıma bıraktı. Bunlardan biri birleşmeciydi ve Türkçülüğün gelişmesine büyük katkıda bulunan aydınlarla Alliance çevrelerini kapsıyordu; diğeri ise ayrılıkçı ve milliyetçiydi ve Siyonistleri içeriyordu.

İktisadî Boyutlar

Osmanlı Yahudileri'nin iktisadî rolü, İmparatorluk tarihi boyunca çok değişime uğramıştır. Klâsik şemaya bakılırsa, onaltıncı yüzyılda güçlerinin doruğuna varan Yahudiler, ondan sonra uzun süren bir hareketsizlik dönemi yaşamışlar ve ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeniden hatırı sayılır bir varlık gösterebilmişlerdir. Bu konuyu ele alması beklenen konuşmacılardan ikisi konferansa katılamadıysa da, sunulan tebliğler Osmanlı Yahudilerinin iktisadî rolünü çeşitli boyutlarıyla yansıtabildiler.

İlkin, Harvard Üniversitesi'nde doktora çalışmalarını sürdüren András Riedlmayer, 16. yüzyıl sonlarında aşağı Tuna boyundaki (Niğbolu, Silistire, Vidin, v.b.) Yahudi mukataa sahiplerini konu edinen tebliğinde, Osmanlı devletinin gelir kaynaklarını ve bazı kamu görevlilerinin "özelleştirilmesi"ni (görülüyor ki bu felsefe Turgut Özal'la başlamamış ülkemizde) özetledikten sonra, Tuna iskelesi mukataalarının bir buçuk yüzyıla yakın bir süre Yahudi ellerinde bulunduğunu anlatarak, stratejik ve ticarî önemi büyük olan bu bölgedeki iltizamlardan örnekler verdi.

Paris Üniversitesi'nden Prof. Nora Şeni, bankacılık faaliyetleri İstanbul'dan Venedik, Viyana ve Paris'e kadar uzanan ünlü Camondo ailesi hakkında genel bilgiler aktardıktan sonra, banka arşivindeki bazı hesap defterleri ve İstanbul yıllıklarından çıkarsayabildiği kadariyle şirketin gayrımenkul yatırım stratejisini çizmeğe çalıştı, alınan apartman, han ve dükkânların -ondokuzuncu yüzyıl ikinci yarısında geleneksel mahallelerin gerilemesine ve Kırım Harbiyle 1838 Ticaret Antlaşması sonrasında Frenk nüfusunun zenginleşmesine koşut olarak hızlı gelişmekte ve çağdaşlaşmakta olan -Karaköy-Galata bölgesinde yoğunlaştıklarını anlattı.

İttihad ve Terakki döneminin "Millî İktisat" politikası üzerine önemli bir kitabı olan Boğaziçi Üniversitesi'nden Dr. Zafer Toprak ise, söz konusu politikanın mimarlarından Selânikli Moise Cohen'in (nam-ı diğer Munis Tekinalp) siyasî ve iktisadî fikirlerini tahlil eden ilginç bir tebliğ sundu. Cohen'in Alman millî iktisat ve sosyal demokrat modellerinden esinlendiğini, Türkiye'de millî devletin iktisadî önkoşullarını araştırdığını, devlet denetimi altında iktisadî gelişmeyi ve sanayileşmeyi savunduğunu ve liberal kanadın öngördüğü tarımla yetinme siyasetine karşı çıktığını, Ziya Gökalp'le halkçı ve solidarist bir ideolojiyi paylaşmakla birlikte onun korporatizmine rağbet etmeyip sınıf kavramını da reddetmediğini belirten Toprak, Cumhuriyet devrinin devletçi-neo-merkantilist felsefesinin öncüsü olduğunu söyledi.

> Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan etnik ve dinsel grupların her biri gibi Türkiye Yahudilerinin de kültür mirası zengin ve karmaşıktır.

Konferansın nitelikçe en düşük noktası, İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. Ahmet Güner Sayar'ın çağdışı bir Yahudi düşmanı söylemini yansıtan tebliği oldu. Aslında bunu biraz da üzülerek söylüyorum, zira kendisiyle konferansta tanışma fırsatını buldum ve gözü dönmüş bir fanatik anti-semit olmaktan çok uzak, kibar, iyi niyetli bir beyefendiydi Dr. Sayar; zaten ben de kendisinin bir Yahudi düşmanı olduğunu veya en yüksek düzeyde ilim yapmaktan başka herhangi bir gaye güttüğünü aklıma bile getirmiyorum.[4] Fakat Max Weber'in yanlış okunmasından ve Werner Sombart'ın günümüzde hiç kimsenin ciddiye almayacağı anti-semit bir polemiğinden hareket ederek, geleneksel Yahudi aleyhtarlığı lûgatındaki tüm klişeleri bir an olsun sorgulamadan kullanarak yazılmış olan bu tebliğin, ideolojik bir saplantıdan değilse o zaman ancak konuyu bilmemekten ya da tüm boyutlarıyla yeterince tartmamış olmaktan doğmuş olması icab ettiğini düşünmekten de kendimi alamıyorum. Bu yüzden de diğer tebliğlerden biraz daha uzunca durmayı gerekli buluyorum üzerinde.

Yakın zamanda Osmanlı iktisadî düşüncesinin evrimi hakkında bir kitap yayınlamış olan Dr. Sayar'ın bu tebliğdeki gayesi, Musevî dininin ve İspanya'dan Osmanlı topraklarına göçmüş olanlarda bulunan "Yahudi iktisadî zihniyeti"nin (?) İmparatorluğun iktisadî gelişimindeki etkilerini -kendi deyimiyle "spekülatif bir tarzda da olsa"- araştırmaktı. Böyle bir "zihniyet"in varlığı son derece şüpheliyse de, dinle sosyal-iktisadî yaşam arasında bir ilişki aramak kendi başına anlamsız bir fikir değil elbette. Bazılarının "altyapı" ve "üstyapı" kurumları diye adlandıracakları nesneler arasında yalnız ilkinden ikincisine bir etki değil, çift yönlü (hadi diyalektik diyelim) bir ilişki olduğuna şüphe yok. Fakat ne yazık ki Dr. Sayar bu konuyu bilimsel olarak araştıracağı yerde önyargılarının kurbanı olmuş.

Örneğin *responsa* edebiyatının ve hahamların öğretilerinin kapitalizmi körüklediğini iddia ederken, Dr. Marc Angel'ın da belirttiği gibi, bunlarda çok sık görülen fakirleri korumağa, toplumun tümünün çıkarlarını gözetmeğe, daha âdil bir servet dağılımı sağlamağa yönelik çabaları görmezden gelmiş. Keza *Naima Tarihi*'nden Yahudiler'in muhasebeciliğine dair sonuçlar çıkarırken, bu kez de Fatma Müge Göçek'in hatırlattığı üzere, aynı metinde bir Müslüman Bey'inin müteşebbisliğine dair anlatılanlar unutulmuş.

"Para yapmak, çıkan her iktisadî fırsatı değerlendirmek" gibi öğeleri olduğunu savladığı zihniyetin Yahudileri "tüccarlık, tefecilik, sarraflık" gibi işlere sevkettiğini söylerken, Dr. Sayar bir arşiv çalışmasına, veyahut başka bilimsel verilere mi dayanıyordu? Nereden biliyordu Osmanlı Yahudi nüfusunun tümünün, veyahut en azından çoğunluğunun bu işleri yaptığını konuşmacımız? Bunlar tabii ki yalnızca "herkesin bildiği" -daha doğrusu kendi kafasıyla düşünmek istemeyenlerin duyup tekrarladıkları yarım yamalak fikirlerdir. Yahudi tarihinde nasıl sarraflar, bankerler, tefeciler varsa, kenar mahallelerde yaşayan fakir fukara işçiler, işportacılar, dilenciler de vardır- tıpkı tüm öteki toplumsal gruplarda olduğu gibi.

Bunca kabiliyetin harcandığı üniversitelerimizden bugünlerde böyle ortaçağ zihniyetinde bir eser çıkmış olması esef verici gerçekten.[5] Tarihçilik, geçmişi yeniden inşa etmek olduğu kadar, geçmiş yanılgıları yıkmaktır da. Bundan böyle ölene dek "Descartes'çı" bilinmeyi göze alarak, büyük idealist filozofun *de omnibus dubitandum* ilkesini suistimal edeyim: herşeyden şüphelenilmelidir -özellikle "herkesin doğru bildiği" herşeyden. Dr. Sayar'ın bilgisini ve kabiliyetini ileride daha aklıselim sahibi, daha bilimsel eserlere hasredeceğini ümit ediyorum; gayretlerinin meyvelerinden hepimizin faydalanacağına hiç şüphem yok.

Müslüman-Yahudi Kültür Alışverişi

Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan etnik ve dinsel grupların her biri gibi Türkiye Yahudileri'nin de kültür mirası zengin ve karmaşıktır. Gerçi kökeni İberya Yarımadasına, ondan önce de Filistin'e gider ama, yüzyıllar boyunca içinde yaşadığı Müslüman-Osmanlı toplumunun kültürüyle yoğrulmuştur, onun damgasını taşımaktadır. Keza Yahudi unsuru da Osmanlı toplumunun geri kalanını etkilemiş, Müslüman kültür hayatında iz bırakmıştır. Konferansın belki de en çok ilgi toplayan paneli bu konuyu işliyordu.

1982'de Frankfurt ve İstanbul Yahudileri'nin kültür ve sanatlarını kıyaslayan bir sergi düzenlemiş olan Jewish Museum'un (New York) Yahudi sanatından sorumlu müdürü Dr. Vivian Mann, tebliğinde dinsel sanat eserlerinde görülen Müslüman-Musevî kültür alışverişini inceledi. Bir kısmının resimleri bu derginin sayfalarında da yayınlanmış olan[6] el işlemeleri, seccadeler, dua örtüsü gibi dinî eserlerdeki Türk-İslâm motiflerini gösteren Mann, buna karşılık mimarî motifli bazı Müslüman seccadelerinde de havralarda bulunan Tora dolabı perdeleri ve kürsü örtülerindeki motiflerden izler olduğuna, yani kültür etkileşiminin iki yönlü olabileceğine dikkat çekti.

1988 Temmuz'unda açılması plânlanan önemli bir Osmanlı Yahudileri sergisinin kataloğunu hazırlamakta olan Israel Museum (Kudüs) görevlilerinden Esther Juhasz, tebliğinde Osmanlı Sefardi Yahudileri'nin dokuma ve işleme sanatlarıyla kıyafetlerine eğildi. 19. ve 20. yüzyıllarda bunların İspanya, Osmanlı ve -etkileri yeni yayılmağa başlamış olan- çağdaş Avrupa'dan öğeler taşıdığını söyleyen Juhasz, bu kültür bileşimini kadın kıyafetlerinden ve havra süslemelerinden örneklerle belgeledi.

Bir yandan Indiana Üniversitesi'nde doktora çalışmalarını da sürdürmekte olan Georgia State Üniversitesi'nden Paméla Dorn, Osmanlı Yahudi müziğinde-

İLETİŞİM YAYINLARI ARŞİVİ

1827-1828 yıllarını yansıtan bir kıyafet albümünden Osmanlı Yahudisi. İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi.

ki klâsik Türk musıkîsi öğelerini vurgulayan ilginç bir tebliğ sundu. Makam, usül, okuma üslubu gibi açılardan Osmanlı musıkîsinin derin tesirlerini yansıtan *piyyutim, pizmonim* (ilâhî), ve *maftirim* (fasıl) türlerinden örnekler veren Dorn, III. Selim'in hocası Tanburî İshak Efendi, II. Abdülhamid'in hanendesi Karakaş Efendi, Musevî din adamlığının yanısıra Galata'da bir tekkede ilâhî okuyan Haham Ağa (Avram Mandil) ve Atatürk'ün Dolmabahçe Sarayı'na davet ettiği İshak Algazi gibi Yahudi besteci ve sanatkârlarının Osmanlı musıkî tarihindeki yerini anlattı.

Indiana Üniversitesi'nden ünlü folklor uzmanı Prof. İlhan Başgöz, tebliğine Osmanlı şenliklerine sazende, rakkas, ateşbaz, sihirbaz, hokkabaz vb. olarak katılan Yahudi sanatçılarından söz ederek başladı. Karagöz oynatan Yahudi hayalîlerin de varlığının bilindiğini hatırlatan Başgöz, artık kaybolmuş olan Musevî dinsel temalı oyunların da bir zamanlar oynanmış olabileceğine dair bir ipucu olarak "vakvak ağacı" adı verilen göstermeliğin *Eski Ahit*'deki bir meselden alındığını (bkz. *Ester,* 5:14, 7:9-10, 9:13-14), ortaçağ Yahudi elyazmalarında bulunan ilgili resimlere tıpatıp benzerliğinin altını çizerek gösterdi.

Centre National de la Recherche Scientifique'te araştırma görevlisi ve Institut National des Langues Orientales'da öğretim üyesi olan tanınmış yazar Dr. Nedim Gürsel ise, çağdaş Türk edebiyatındaki kimi Yahudi tiplerini konu edinen bir tebliğ sundu. Midhat Cemal Kuntay, Nâzım Hikmet, Sabahattin Ali, Erol Toy, Oktay Akbal, Necati Cumalı gibi yazarların eserlerinde Yahudiler'in nisbeten tâlî rollerde belirdiklerini söyleyen Gürsel, Yahudi kimliği konusuna özgül olarak eğilen tek Türk yazarının Sevim Burak olduğunu belirtti.

Cemaat-Toplum-Devlet İlişkileri

Nihayet, iki tebliğ de Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet Türkiyesi'ne taşarak, Yahudi cemaatinin gerek içinde yaşadığı toplumla, gerekse devletle ilişkilerini inceledi.

Cumhuriyet dönemi üzerine birkaç kitap yayınlamış, İsrail'deki Türkiye'li Yahudilerle ilgili bir kitabı da yakında çıkacak olan Rutgers Üniversitesi'nden Prof. Walter Weiker, konferansın açılış konuşmasını yaptı. Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler'in konumu hakkında bir senteze varmak amacını güden Weiker, bütünleşme ile kendi kimliklerini koruma arasında yaptıkları tercih ve devletle toplumun onlara karşı tutumu gibi konulara tarihî bir yaklaşım getirmeğe çalıştı.

Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyelerinden gazeteci, yazar, hukukçu Prof. Mümtaz Soysal ise, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde, batı devletleriyle Türkiye arasındaki güçler dengesine koşut olarak değişen "azınlık" kavramının hukuksal boyutlarını irdeledi. Sèvres ve Lausanne müzakere ve antlaşma metinlerinin tahlilinden hareket ederek batının etnik/ırk/dil farklarına, Türk yetkililerinin ise din farkına belirleyicilik yüklediğini belirten Soysal, Türkiye Cumhuriyeti'nde dil vb. farkı ne olursa olsun gayr-i müslim olmayan azınlık tanınmadığı, azınlık konusunun bir uluslararası antlaşma mevzuu olarak algılandığı ve dolayısıyla Türkiye yasalarında söz konusu edilmediği, uluslararası ikili antlaşmalarda Türkiye'deki tüm gayr-i müslim azınlıkların dikkate alınmasına karşın öteki ülkelerin Müslüman-Türk olmayan azınlıklarının anlaşma kapsamına girmediği gibi çok ilginç sapmalar yaptı.

Sonuç Yerine

"Osmanlı İmparatorluğu'nda Yahudiler" konferansı hakkında -mükemmel düzenlenmiş olduğu, herşeyin saat gibi işlediği ve bir iki istisna (Bernard Lewis ve Haim Gerber gibi) hariç konuyla ilgili belli başlı tüm araştırmacıları bir dam altında toplamayı başardığı gibi noktalardan başka -özlü ve toparlayıcı bir şeyler söylemek güç.

Aslında bu konunun bilimsel yönden araştırılması hâlâ o denli yeni ki, daha en temel bazı bilgilerden bile yoksunuz. Dolayısıyla tebliğler sentez niteliğinde olmaktan ziyade, uzmanlık alanları geniş bir yelpaze oluşturan bilim adamlarının kendi bakış açılarından yaklaşımlarını, konuyu bir ucundan tutup değerlendirmelerini yansıtıyordu. Böyle olmamasına da imkân yoktu bana kalırsa.

Yapılacak çok iş, katedilecek uzun mesafe olduğu hususunda sanıyorum tüm katılanlar mutabıktı; konferansın belki de başlıca katkısı, bu ihtiyacın altını çizmek oldu. Eğer cevaplandırıldığından daha fazla soru sorabildiyse başarmıştır bence görevini.

Tebliğ metinlerinin kitap halinde yayınlanacağı umuluyor, ancak, bu ülkede kitap yayınlamanın zahmetliliği ve genellikle çok uzun sürdüğü gözönünde bulundurulursa, bunun bir buçuk-iki seneden önce gerçekleşmesi olasılığı pek az gibi geliyor bana (benzer bir deneyimden yakın zamanda geçmiş biri olarak...)

Son olarak konferans boyunca birçok kişinin dile getirdiği bir dileği aktarayım: arşivlerin tasnifi ve açılması bütün hızıyla devam ededursun, bu arada azınlıklar gibi kimi zaman biraz hassas olabilen konuları araştıranlar dahi bürokratik engellere takılmadan serbestçe çalışabilsinler.

Araştırma geçmişi değiştirmez, sadece onu yanlış bilmemizi önler; geçmişi yanlış bilmekten ise medet ummak abestir elbette. Muhtemelen bazı kötü niyetli kişiler Türkiye'ye karşı propaganda vesilesi yapacak birşeyler bulabileceklerdir arşivlerde; fakat öyle görünüyor ki, bunların hiçbiri, bugün hakim olan gizli kapalılık havası kadar zarar vermeyecektir ülkemize. □

---

[1] Avigdor Levy ile Mete Tunçay'ın yaptığı bir söyleşi için bkz. *Tarih ve Toplum,* 41 (Mayıs 1987), 49-51.

[2] Columbia Universitesi'nde eğitim sosyolojisi doktorası yapmakta ve Türkiye eğitim tarihi üzerine tez yazmakta olan Rezan Banatar'ın yazarın eşi olduğunu, elinizdeki yazının dışarıdan yazılmış nesnel bir değerlendirme olmayabileceğini imâ etmesi bakımından, belirtmekte yarar var.

[3] Bkz. Cemal Kafadar, "Onaltıncı Yüzyılda Osmanlı Yahudileri", *Tarih ve Toplum,* 32 (Ağustos, 1986), 59-62.

[4] Bu bağlamda, Dr. Sayar'ın belki de tam olarak takdir etmediği bir hususu vurgulamak isterdim. Yahudi düşmanlığı sadece "pis Yahudi" veya "korkak Yahudi" demekle olmaz; "Yahudiler zekidir, kurnazdır" veya "para işlerine akılları erer" demek de Yahudi düşmanlığıdır. Çünkü aynı tür bir genelleştirici mantıkla yola çıkıldığından, özdeşleştirilen niteliklerin olumluluğu veya olumsuzluğu son kertede tesadüfe kalmaktadır böyle düşünüldüğünde. Kendilerine şu nâçizane öneriyi sunmak isterim: İnsanları bir Platonik tipolojinin numuneleri olarak algılamayınız, tek tek bireyler olarak ele alınız. O zaman göreceksiniz ki, Yahudiler arasında aklı ticarete ereni de vardır, ermeyeni de. Namuslusu da vardır, namussuzu da. Zengini de vardır, fakiri de. Aynı başkaları gibi. Yani, Karagöz oyunu dışında görür görmez tanıyabileceğiniz bir "Yahudi tipi" yoktur şu dünyamızda.

[5] Necip Fazıl Kısakürek'in *Para, Para, Para* adlı oyununun bir maarif mektebinde alenen sahneye konabildiği, hattâ -dostlarım beni bağışlasınlar- "aydın" bildiğimiz *YeniGündem*'in havra baskını akabinde yayınlanacak başka haber konusu yokmuş gibi bula bula "İstanbul Yahudi sosyetesi"ni anlatmayı uygun bulduğu bir ortamda buna şaşmamak gerekir herhalde. Yalnız işin üzücü yanı, yerli bir Yahudi aleyhtarlığı geleneğinin bulunmadığı Türkiye'ye bu habis felsefenin tümüyle ve körü körüne Batı'dan ithal edilmiş olması. Bir hatırlatmada bulunayım: Yahudi düşmanlığı, çok daha derin bir hastalığın sadece yüzeydeki belirtisidir; bu yüzden de yalnız Yahudiler'in özel sorunu değildir, böyle bilinе.

[6] Bkz. *Tarih ve Toplum,* 29 (Mayıs 1986), kapaktaki ve s.37'deki seccade biçimli kürsü örtüleriyle s.40'daki yastık kılıfı; 31 (Temmuz 1986), s.57'deki dua örtüsü.

XIX. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Bir İngiliz Bankası: İzmir Ticaret Bankası

REŞAT KASABA

Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan ilk banka olarak genellikle Osmanlı Bankası bilinir. Halbuki Osmanlı Bankası'nın kurulduğu tarih olan 1863'den yirmi yıl önce, Osmanlı İmparatorluğu'nda, ikisi İzmir'de ve biri İstanbul'da olmak üzere üç banka kurulmuştu. İzmir'deki bankalardan biri (İzmir Bankası) kurulduğu yıl Osmanlı hükümeti tarafından kapatıldı. İstanbul Bankası ise varlığını yedi yıl kadar sürdürdü, ama kuruluş amacı olan Osmanlı parasının ve mali sisteminin düzeltilmesini sağlayamadan iflas etti. Bu yazıda üzerinde etraflıca duracağımız İzmir Ticaret Bankası (İTB) ise kuruluş biçimi ve amaçları açısından birçok özelliği olan önemli bir girişimdi.

Kuruluş İngiltere'de

İzmir Ticaret Bankası'nın kuruluşunu izlemek için 1843 yılına dönmemiz gerekiyor. O tarihte Osmanlı İmparatorluğu ile ticaret yapan otuz İngiliz firması İngiltere hükümetine başvurarak İzmir'de kurmayı tasarladıkları bir banka için izin ve onay belgesi istediler.[1] Salt bu başvuru İTB'ye İngiliz bankacılık tarihinde de özel bir yer kazandırıyordu. Asıl faaliyeti yabancı bir ülkede yoğunlaşacak bir bankanın İngiltere'de kurulmak istenmesi alışılmamış bir durumdu. İngiliz Ticaret Bakanlığı bu gerekçeye dayanarak ilk başvuruyu hemen geri çevirdi. Bunun üzerine ikinci bir dilekçe hazırlayan girişimciler neden böyle bir yönteme başvurduklarını açıkladılar. Buna göre bankayı İngiltere'de kurmak istemelerinin en önemli nedeni, sermayeye katkıda bulunacak pay sahiplerinin korunmasıydı. Böyle bir güvence olmazsa İngiliz sermayedarları bankanın borçlarından tek tek sorumlu tutulabilir bu koşullar altında da Osmanlı İmparatorluğu gibi uzak ve güvensiz bir ülkede kimse yatırım yapmak istemezdi. Ayrıca, sınırlı sorumluluk ilkesi ve hükümet garantisi, girişimcileri Osmanlı İmparatorluğu'nda yatırım yapmış olan diğer Avrupalı sermayedarlarla eşit duruma getirecekti.[2]

Bu ikinci dilekçenin diğer bir bölümünde belirtildiğine göre, imparatorluğun doğal kaynakları o zamana kadar sermaye darlığı nedeniyle işlenip pazarlanamamış, bu yüzden gelişemeyen ihracat da Osmanlıların satın alma gücünü sınırlamıştı. İzmir Ticaret Bankası, vereceği düşük faizli kredilerle bölgedeki para kıtlığına çözüm getirecek ve İmparatorluğun İngiliz malları için bir pazar olarak gelişmesine katkıda bulunacaktı.[3] "Anadolu'nun en değerli ürünleri İzmir'de toplandığı için"[4] bankanın merkezi olarak bu şehir seçilmişti. Londra'daki şube İngiliz ihracatçılarına Osmanlı İmparatorluğu'nda verilen senetlerin paraya çevrilmesi için gerekli olanakları sağlayacak, İmparatorluğun çeşitli yerlerindeki şubeler ise para ve senetlerin hızla ve güvenle dolaşımına aracılık edeceklerdi. Böylece iç bölgelerde para ve kıymetli maden taşıma zorunluğu ortadan kalkacaktı. Girişimciler, yerel tüccarların iç bölgelerdeki etkinliklerine son vermek için İngiliz tüccarlarına yardım etmeyi de planlıyorlardı. Buna ek olarak, yerel tüccarların tasarruflarının zamanla bankanın kasasına akacağını da umuyorlardı.[5]

İngiliz Ticaret Bakanlığı birinci dilekçeye itiraz ederken belli başlı üç neden daha öne sürmüştü. Bunlardan birincisi, Osmanlı hükümetinden izin almadan böyle bir girişimin onaylanmasının uygun olmayacağıydı. Girişimciler buna cevap olarak, banka kurulmadan önce

izin istenirse Bâbıâli'nin ya izin vermeyeceğini ya da kendilerini uzun süre oyalayacağını ileri sürdüler. İstanbul'da, Osmanlı maliyesi üzerinde etkisi olan bir takım kişiler, imparatorluğun mali sistemindeki düzensizlikleri gidermeyi amaçlayan böyle bir kuruluşu engellemeye çalışacaklardı. Çünkü, ülkeye ve ticarete sonsuz zarar veren bu düzensizlikler, kendilerine çeşitli kazanç imkânları açmıştı. Ama, bankanın kuruluşu tamamlandıktan sonra ülkeye sağlayacağı yararlar, Bâbıâli'nin kuşkularını giderecek, "değil izin her türlü yardımın alınmasını kolaylaştıracak"tı.[6]

İngiliz Ticaret Bakanlığı'nın itirazına yol açan ikinci neden, böyle ayrıcalıklarla ve resmî destekle güçlendirilmiş bir İngiliz firmasının diğer Avrupa hükümetlerinin tepkisine yol açma olasılığıydı. Girişimcilerse İngiliz hükümetinden istenen desteğin kendilerine herhangi bir ayrıcalık vermeyeceğini, tam tersine, tek isteklerinin Osmanlı İmparatorluğu'nda diğer ülkelerin koruması altında çalışan firmalarla eşit düzeye gelmek olduğunu savundular.[7]

Üçüncü olarak, Ticaret Bakanlığı, İTB'nin İngiliz ticaretinde tekelci bir konum edinmesi tehlikesinden bahsetmiş, bunun da İngiliz tüccarlarının rekabete dayalı çıkarlarını olumsuz yönde etkileyebileceğine değinmişti. Kurucular, bankacılık dışında hiçbir faaliyete katılmayı planlamadıklarını, zaten müşteri olarak çekmeye çalıştıkları tüccarlarla rekabete girişmelerinin anlamsız olacağını söylediler. Ek bir güvence olarak, kendilerine ticari nitelikteki tüm faaliyetleri yasaklayan bir genelgeye uyacaklarını, bunun t biti için de hesaplarının belli aralıklarla İngiliz hükümeti tarafından denetlenmesine karşı çıkmayacaklarını belirttiler.[8]

Bu ikinci dilekçede sıralanan gerekçeler Ticaret Bakanlığı'nı olumlu yönde etkilemiş olsa, gerek ki 1844 yılının ilk yarısında tüm formaliteler tamamlandı ve İTB Londra'da kuruldu.[9] Kuruluş belgesi bankanın sermayesini 200.000 Sterlin olarak belirliyordu. Bu para, 1000'er Sterlin'lik 200 paya ayrılacaktı. Kuruluş amacı, "İzmir'de, para basmak dışında her türlü bankacılık işlemini yapmak" şeklinde belirtilmişti.[10] Bankanın genel yönetim kurulu Londra'da olacak, bu kurul dış ülkelerdeki çalışmaları İzmir'de bulunduracakları bir yerel yönetici aracılığıyla denetleyecekti. İTB, kuruluş biçimi, sermayesinin hacmi ve öngörülen çalışma alanları bakımından dış ülkelerdeki diğer İngiliz bankalarının çok önündeydi. Burada şunu da belirtelim ki, İngiltere hükümetinden izin alarak Londra'da kurulma yöntemini, dış ülkelerde İTB'den sonra kurulan bankalar yaygın bir biçimde benimsediler.[11]

Girişimcilerin ilk dilekçesini izleyen yazışmalardan anlaşıldığına göre, İTB hiçbir zaman salt yerel bir banka olarak tasarlanmamıştı. Bankanın geniş kapsamlı bir mali örgüt olarak Osmanlı hükümetine birçok alanlarda yardım edebileceği ve bu yoldan edineceği siyasi ağırlığını İngiliz hükümetinin yararına sunacağı sık sık belirtilen noktalardandı (Belge).[12] Dilekçe sahiplerine göre kendi amaçlarıyla İngiltere'nin Yakındoğu'daki çıkarları arasında tam bir uyum vardı: Napolyon Savaşları'ndan önce İngiltere'nin en önemli müşterisi haline gelen Avrupa pazarlarının tüketim kapasitesi, savaş sonrasında önemli ölçüde daralmıştı. İngiltere'nin, Osmanlı topraklarını alternatif bir pazar olarak geliştirme çabaları ise çeşitli nedenlerle başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bankacılar bu yoldaki engellerin çoğunu ortadan kaldırabileceklerini iddia ediyorlardı. Hem yeni bir sermaye kaynağı oluşturacaklar, hem de bölgede birikmiş paraların emin kanallardan dolaşımına ve üretken bir biçimde kullanılmasına aracılık edeceklerdi. Bu amaçlarını gerçekleştirdiklerinde, bu tip bir mali kuruluşun yokluğundan yararlanarak güçlenen yerel aracıların egemenliğine de sekte vuracaklarını belirtiyorlardı. Aracıların zayıflaması ise Osmanlı hükümetine yarayacak, Bâbıâli, imparatorluğun güçlenmesi için gerekli olan siyasi ve mali reformları yürürlüğe koyma özgürlüğüne kavuşacaktı.

Hem girişimciler, hem de İngiliz hükümeti İTB'yi salt bir banka olarak değil, uzun dönemli amaçları yolunda önemli bir araç olarak görüyorlardı. Bu nedenle de İngilizler aynı tarihlerde kendi denetimleri dışında gelişen bankacılık deneyimleriyle hemen hemen hiç ilgilenmediler. Örneğin, İzmir'de yerleşmiş olan yabancılar tarafından İsveç-Amerikan denetiminde kurulan İzmir Bankası, Osmanlı hükümetinden izin alınmadığı gerekçesiyle kurulduğu yıl Bâbıâli'nin emriyle kapatıldı.[13]

Yine aynı yıl, İstanbul'da, Osmanlı hükümetinin Galata bankerleriyle yaptığı bir anlaşma çerçevesinde kurulan İstanbul Bankası ise varlığını daha uzun bir zaman sürdürebildi. İstanbul Bankası ana amacını Osmanlı parasının dış ülkelerdeki değerini korumak, ve Osmanlı mali sistemini bir düzene kavuşturmak şeklinde belirlemişti. Açık kaldığı yedi yıl süresince İngilizler İstanbul Bankası'na çok az destek verdi. Galata bankerleri ise yeni edindikleri hükümet ortaklığı statüsünden de yararlanarak kurumu kendi çıkarları için kullandılar. Kapatıldığı yıl olan 1852'de bankanın devlete maliyeti "milyarlarca Frank"ı bulmuştu.[14]

Tasarlanan biçimiyle, İTB İngiltere'nin uzun dönemli çıkarlarına daha iyi hizmet edecek bir yapıya sahipti. Özellikle, İngiltere'nin denetiminde kurulmasına çalışılan çok yönlü ticaret sisteminin Osmanlı İmparatorluğu'nu da kapsamasına bu bankanın aracılık edebileceği düşünülüyordu. Böyle bir sistemin pürüzsüz işleyebilmesi için, katılan devletlerin öngörülen reformları yürürlüğe koyarak ticarete açık ve güvenli bir ortam yaratmaları gerekiyordu. Bu nedenle, Osmanlı devletinin bu tip düzenlemeleri yapabilecek güce erişmesi İngiltere'nin Yakındoğu politikasının başlıca öğelerinden biri haline gelmişti. Diğer bir deyişle serbest ticaret ve göreli olarak daha güçlü bir Osmanlı Devleti, İngiltere'nin bir arada izlemeye çalıştığı iki amaç olarak ortaya çıkmıştı. İTB'ye benzer geniş kapsamlı girişimlerin bu ikili amacın gerçekleştirilme olasılığını büyük ölçüde artıracağına inanılıyordu.

Niçin Başarısızlık?

Ne var ki, edindiği çok yönlü güce, İngiltere hükümetinin sağladığı desteğe ve amaçlarıyla İngiltere'nin siyasi/ekonomik çıkarları arasındaki koşutluğa rağmen İTB macerası başarısızlıkla sonuçlandı. Zamanın yazarlarından Farley'e göre, "bankanın yöneticileri faiz hadlerini ayarlarken büyük yanlışlar yaptılar. Krediler % 12-15 faizle verilirken açılan hesaplara ise ancak % 6 faiz veriliyordu. Dahası, bunların çok üstünde olan ipotek faizleri, bankacıların sermayelerinin büyük bir kısmını bu yöne kaydırmalarına yol açtı. 1847 yılının iktisadi krizi geldiğinde banka, aniden artan likidite talebini karşılayacak durumda olmadığı için tüm faaliyetlerini durdurmak zorunda kaldı."[15]

Aslında, İTB'nin İzmir civarında kök salmasını önleyen diğer unsurlar yanında bankacıların beceriksizliği ikincil derecede önemliydi. Hem İngilizlerin geniş kapsamlı planlarını, hem de bunların öncüsü konumuna giren İTB'yi etkisiz kılan asıl unsur, yerel tüccarların bölgedeki ticaret ağları üzerine kurmuş oldukları yaygın denetim gücüydü. Çoğunluğu gayri-Müslim olan bu grubun güçlenmesi Napolyon Savaşları sırasında Fransızların Doğu Akdeniz'den çekildiği yıllara rastlar. Bu aracılar, tica-

Yüzyılın başında İzmir.

retin yanında her türlü bankacılık işlemlerini görüyorlar ve iltizam anlaşmalarına da geniş bir biçimde katılıyorlardı. Bu faaliyetler içinde sarraflık en kârlı olanıydı. Para sistemindeki belirsizlikler, altyapıdaki yetersizlikler ve iç bölgelerdeki güvensizlik, spekülasyon ve tefeciliği üretim veya ticaretten çok daha cazip bir hale getirmişti. Diğer bir deyişle, İngiltere'nin İTB gibi büyük kuruluşlar aracılığıyla ortadan kaldırmaya çalıştığı mali anarşi, bölgedeki aracıların en önemli kâr kaynaklarından biri haline gelmişti. Ancak, buradan, aracıların yapıları icabı ticarete veya Osmanlı ihracatının artmasına karşı olduğu gibi bir sonuç çıkartmamak gerekir. Koşulların elverişli olduğu dönemlerde aracılar hem İngilizlerle ve hem de diğer yabancılarla ticari amaçlı işbirliğine girmekten kaçınmadılar. Ama 19. yüzyılın ilk yarısı böyle bir dönem değildi. Para değiştirmek, tefecilik ve iltizamın sağladığı kârlar, içinde geliştikleri ortama bağlı olarak büyürken, ticaret en az cazip olan bir faaliyet haline gelmişti. Osmanlı Devleti güçlenerek bu belirsizliklere son vermeye kalkışırsa bu, aracıların egemenliğinin son bulması anlamına gelecekti. Bu nedenlerle aracılar, iç bölgedeki, İzmir'deki ve İstanbul'daki bağlantılarından yararlanarak çıkarlarını savundular. İTB de dahil olmak üzere İngilizlerin tüm girişimlerinin önüne set çektiler. Bu arada Osmanlı Devleti'nin yürürlüğe koymak istediği reformlar arasında da işlerine gelmeyenleri etkisiz kılmak için ellerinden geleni yaptılar.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda meta üretimi ve buna bağlı olarak özellikle İngiltere ile olan ticaret gelişti. Ama, Osmanlı Devleti'nin güçlenmesi ve yabancı sermayenin imparatorluk içinde kök salması gibi uzun dönemli amaçlar gerçekleşmedi. İngilizlerin tasarımlarının tersine, ekonomideki gelişmeler yerli unsurların denetiminde gerçekleşti. Ortaya çıkan değerin aslan payına da bu gruplar el koydu. Sonuçta, aracılar 19. yüzyıldaki ticaret patlamasından daha güçlenmiş olarak çıkıyor, İngiliz sermayesinin yokluğu ve Osmanlı Devleti'nin etkisizliği ise daha belirgin bir hal alıyordu.[16]

Gayri-Müslim Tüccarlar Komprador muydu?

İTB serüvenini inceleyip anlamanın önemli yararlarından biri, bu olayın Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisi ile bütünleşmesi sürecini aydınlatmasında yatıyor. Bir kere, yerel tüccarlarla yabancı sermaye arasındaki çekişme, gayri-Müslim tüccarların komprador luğu tezini kuşkuyla karşılamamızı zorunlu kılıyor. Aracıların, İngiliz ve diğer yabancı tüccarlardan bağımsız olarak güçlendiklerini ve edindikleri konumu hem yabancılara ve hem de Osmanlı Devleti'ne karşı etkin bir biçimde savunup kullandıklarını görüyoruz. Diğer bir deyişle, yerel aracıların, Avrupa sermayesinin öncüsü olmaktan çok bu sermayenin özellikle iç bölgelerde yerleşmesini *önledikleri* ortaya çıkıyor. Ne bu grubun etnik yapı özellikleri ne de yabancı sermaye ile arada sırada giriştikleri ortak projeler bu temel gözlemi önemli ölçüde değiştirmemeli.

İkinci olarak, burada, İTB çerçevesinde özetlenen yaklaşım, Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisi ile bütünleşmesiyle ortaya çıkan tarihsel gelişime yükseliş/düşüş veya kalkınma/az gelişme gibi tek yönlü basit tanımlamalar vermenin veya içsel/dışsal gibi tek taraflı nedenler göstermenin anlamsızlığını da vurguluyor. İmparatorlukla dünya ekonomisi arasındaki ilişkiler burada incelenen düzeye birçok aşamalardan geçerek erişti. Bu aşamaların her birinde bir dizi gruplar birbirleriyle ilişki/rekabet/çekişme halindeydiler. Bu ilişkilerin sonuçlarını bir dereceye kadar dünya ekonomisinin dinamiği belirledi. Ama aynı zamanda bu ilişkiler de dünya ekonomisi düzeyindeki gelişmelerin bir parçası olarak o dinamiği belirleyen güçler arasındaydılar. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel değişiminin çok boyutlu niteliğine ve sahip olduğu dinamiğe hakkını verebilmek için bu ilişkiyi her iki yönüyle incelemek zorundayız. □

---

[1] İzmir Ticaret Bankası ile ilgili belgeler İngiliz Devlet Arşivlerinde (Public Record Office), Ticaret Bakanlığı (Board of Trade) tasnifinde BT 1/569 numaralı dosyada bulunuyor.

[2] BT 1/569, Belge (B) 2, s. 1, 2.

[3] Ibid. s.3.

[5] Ibid. ve aynı yerde belge 4.

[5] Aynı yerde belge 2, s.4.

[6] Ibid. s.5.

[7] Ibid. s.6.

[8] Ibid. s.7.

[9] Büyük bir olasılıkla, İTB, Türkiye'de kurulan ilk modern banka niteliğini taşıyordu. İTB ve onun çağdaşı olan İzmir Bankası'ndan söz eden görebildiğim tek kaynak Zafer Toprak'ın *Türkiye'de Milli İktisat*'ıdır, bkz. s.135.

[10] BT 1/569, B 5.

[11] Bkz. A.Baster, "The Origins of British Banking Expansion in the Near East", *Economic History Review*, Cilt 1, Ekim 1934, s.78.

[12] BT 1/569, B 3 (Ticaret Bakanlığı ile İTB'nin kurucuları arasındaki yazışmalar).

[13] İzmir Bankası yöneticilerinden Büyükelçi Canning'e, 18 Ocak 1843, İngiliz Devlet Arşivleri Dışişleri Bakanlığı Belgeleri, FO 195/177: 530-534. İzmir Başkonsolosu Brant'tan Büyükelçi Canning'e, 25 Ağustos 1843, FO 195/241: 103-106.

[14] Bkz. Du Velay, *Turk Mali Tarihi*, Ankara: Maliye Bakanlığı, 1978, s.72-74.

[15] J.L. Farley, *The Resources of Turkey*, Londra: Longman, 1862, s.80, 83.

[16] Bu noktaların daha geniş bir biçimde tartışması için bkz. Reşat Kasaba, *Peripheralization of the Ottoman Empire*, basılmamış doktora tezi, State University of New York, 1986, bölüm 5 ve 6.

BELGE

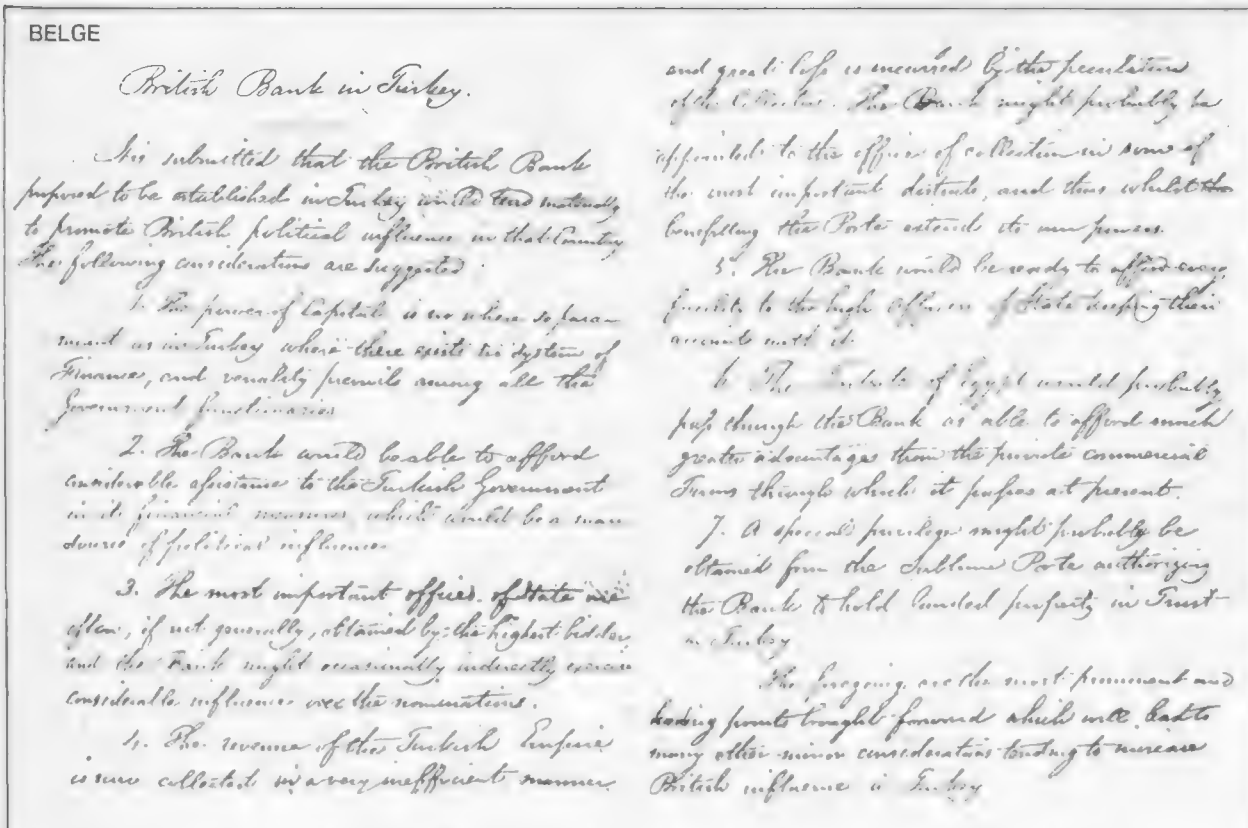

British Bank in Turkey.

It is submitted that the British Bank proposed to be established in Turkey would tend materially to promote British political influence in that Country. The following considerations are suggested:

1. The power of Capital is no where so paramount as in Turkey where there exists no system of Finance, and venality prevails among all the Government functionaries.

2. The Bank would be able to afford considerable assistance to the Turkish Government in its financial measures which would be a main source of political influence.

3. The most important offices of State are often, if not generally, obtained by the highest bidder, and the Bank might occasionally indirectly exercise considerable influence over the nominations.

4. The revenue of the Turkish Empire is now collected in a very inefficient manner and great loss is incurred by the peculation of the Collector. The Bank might probably be appointed to the office of collection in some of the most important districts, and thus whilst benefiting the Porte extend its own powers.

5. The Bank would be ready to afford every facility to the high Officers of State keeping their account with it.

6. The Tribute of Egypt would probably pass through the Bank as able to afford much greater advantages than the private commercial Firms through which it passes at present.

7. A special privilege might probably be obtained from the Sublime Porte authorizing the Bank to hold landed property in Trust in Turkey.

The foregoing are the most prominent and leading points brought forward which will lead to many other minor considerations tending to increase British influence in Turkey.

Türkiye'de Kurulması Düşünülen İngiliz Bankası'na İlişkin Rapor

(Kaynak: İngiltere Arşivleri, Board of Trade, Dosya No. B.T. 1/569, Belge No. XC/A 046442 Tarih: 1843)

Türkiye'de kurulması amaçlanan İngiliz Bankası'nın İngiltere'nin bu ülkedeki siyasal etkisinin artmasına katkıda bulunacağı bildirilmektedir.[1] Aşağıdaki notların dikkate alınması önerilmektedir.

1) Dünyanın hiçbir ülkesinde Sermayenin gücü herhangi bir mali düzenin olmadığı ve devlet görevlileri arasında rüşvetin yaygın olduğu Türkiye'deki kadar fazla değildir.

2) Sözkonusu Banka Türkiye Hükümeti'ne önemli miktarlarda mali yardımda bulunabilecektir; bu durum da bir siyasi etkinlik kaynağı oluşturacaktır.

3) En önemli devlet görevlileri genellikle olmasa da sık sık en fazla parayı verenin eline geçmektedir; Bankanın bu atamalar üzerinde ara sıra dolaylı bir etkisi olabilir.

4) Türkiye İmparatorluğu'nda devlet gelirleri son derece yetersiz bir biçimde toplanmakta, tahsildarların spekülasyonları nedeniyle ortaya büyük kayıplar çıkmaktadır. En önemli yörelerde Banka devlet gelirlerinin toplanmasına yardım ederek Babıali'ye önemli yardımlarda bulunabilir.

5) Banka yüksek devlet görevlilerinin hesaplarını tutarak onlara önemli kolaylıklar sağlayacaktır.

6) Halen bu işi yapmakta olan özel firmalardan daha büyük kolaylıklar sağlayacağı için, Mısır Vergisi Banka yoluyla Türkiye'ye aktarılabilecektir.[2]

7) Büyük bir olasılıkla Banka Babıali'den özel bir imtiyaz elde ederek Türkiye'de toprak tutma hakkını sağlayabilecektir.[3]

Yukarıdaki en önemli noktalara ek olarak Banka pek çok diğer vesileyle de Türkiye'deki İngiliz siyasal etkisinin artmasına katkıda bulunabilecektir.

Türkiye'de bir İngiliz Bankası kurma önerisi artık geniş çevreler tarafından bilinmektedir ve böyle bir kurumun önemi Paris ve Viyana'daki Sermayedarları da bu konuda girişimlerde bulunmaya zorlamıştır. Bu ikinci noktayla ilgili olarak, belirli hükümetlerin kendi ülkelerinin önde gelen mali kuruluşları tarafından benzeri bir bankanın kurulmasını teşvik ettikleri söylenmektedir. Bir İngiliz Bankası tarafından dengelenmediği takdirde böyle bir yabancı kuruluş, diğer ülkelerin Türkiye'deki etkilerinin artmasına yolaçabilecektir. Oysa İngiltere'nin Türkiye ile olan ticareti ile karşılaştırıldığında, bu ülkelerin Türkiye ile ticaretleri çok küçük kalmaktadır ve bir İngiliz Bankası'nın hemen kurulması, yabancıları kendilerinden çok daha güçlü durumda olacak bir kuruluşla rekabete girmekten herhalde vazgeçirecektir. En azından, daha önce kurulduğu takdirde İngiliz Bankası'nın etkisi çok daha fazla olacaktır.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, İzmir'de kurulmakta olan Bankanın Constantinople'daki etkisi oradaki temsilcileri aracılığıyla sağlanacaktır. Böylece Banka, herhangi bir siyasal kesim veya partiyle doğrudan ilişki kurmaktan kaçınmış olacaktır.

BELGEYİ/ÇEVİRENİN NOTLARI

[1] *İngiltere'deki resmi yazışmalarda ve halk arasında, Osmanlı Devleti yüzyıllar boyunca Türkiye veya Türkiye İmparatorluğu olarak anılmıştır.*

[2] *19. yüzyılda biçimsel olarak da olsa Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası sayılan Mısır, 1841 yılından itibaren İstanbul'a her yıl 300.000 Osmanlı Lirası dolayında bir vergi ödemekteydi. Osmanlı Devleti'nin gelirleri içinde bu vergi önemli bir yer tutuyordu.*

[3] *Dönemin Osmanlı yasaları yabancıların toprak satın almalarına olanak sağlamıyordu. Yabancılara toprak satın alma hakkını tanıyan yasa değişikliği 1866 yılında yapılmıştır.*

KİTABİYAT

Grotesk Bir Osmanlı Tarihi

Ernst Werner, *Büyük Bir Devletin Doğuşu, Osmanlı Feodalizminin Oluşma Süreci*, çev. Orhan Esen, Yılmaz Öner, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1986.

Kitabın arka kapağındaki tanıtma (reklam) yazısından, eserin (Doğu) Almanya'da 4 kere basıldığını ve Batılı tarih çevrelerinde büyük bir ilgiyle karşılandığını okuyoruz. Gene aynı yazı bize Werner'in bu kitabında "Osmanlı feodalitesi" yaklaşımını zengin bir kaynak taramasına dayandırarak kuramsal-tarihsel bir çerçeveye oturtmaya çalıştığını; bugüne değin büyük bölümü bizim için "yeni" sayılan bu kaynaklardan hareketle, Osmanlı toplum yapısına ilişkin tartışmaya ilginç boyutlar getirdiğini söylemektedir. Son olarak da, kitabı titizlikle baskıya hazırladığı söylenilen Yılmaz Öner'in tartışma/açıklama notlarının ise, daha verimli bir okuma olanağı sağladığı bildirilmektedir.

İnsan bir kitabı eline alıp da, böylesine müjdelerle tahrik olarak okumaya başlayınca, eğer düş kırıklığına uğrarsa, hiçbir peşin uyarıyla yola çıkmamış olmasına nazaran çok daha yoğun bir üzüntü duyar. Benim tepkim de böyle oldu ve artık sevinçlerin, üzüntülerin yanında eser miktarda kaldığı ülkemde, tersine inanmayı hep istiyor olmakla birlikte, yayın sektörünün elit kesiminin de kötü bir sathı maile girdiğine inanmaya başladım. Arka kapakta yazılanların hiçbirinin doğrulamasını kitabın içinde bulma olanağım olmadı. Bu izlenimlerimi okuyucuya aktarmakla kendimi borçlu hissediyorum.

Kitabın *Batılı* tarih çevreleri arasında büyük bir ilgiyle karşılandığına dair, bu çevrelerin ürettiği kitap, makale, konferans veya tezlerin ulaşabildiğimiz hiçbirinde dipnot, metin içinde söz ediş, bibliyografyada zikretme cinsinden bir izi bulunmamaktadır. Kaynakların zenginliğine ve bizim için "yeni" sayılmalarına gelince, insan kitaba bakınca bu ibarenin nasıl üretildiğine şaşıyor ve "biz" terimiyle kimlerin kastedildiğini iyice merak ediyor. Çünkü kitapta kullanılan kaynakların hemen hepsi standart tarih kitapları veya Doğu vekayi ile "tarih"lerinin çevirileri. Kitabın sosyal ve ekonomik alanda bir çalışma yapmaya girişiyor olmasına rağmen, Batı'da Osmanlı tarihinin sosyal ve ekonomik veçhelerine değinen kitap, makale ve diğer çalışmaların hemen hiçbiri kitabın yararlandığı malzemelerin arasında yeralmamaktadır. Öte yandan Werner'in Barkan, Turan, Uzunçarşılı, Sümer, Yınanç vb. Türk tarihçilerinin dışında ancak Babinger veya Hammer gibi Almanca yazan Batılı "tarihçilerle" çalışması ve geriye kalan tüm sosyalist tarihçilerin eserleri tarafından oluşturulması önemli bir eksiklik meydana getirmektedir. Werner bu konuda birincil öneme sahip kaynakların hemen hiçbirini görmemiştir. Ayrıca önemli bir eksiklik de, yazarın Osmanlı tarihine ilişkin olarak çalışmaya kalkışmasına rağmen, bırakın Türkçeyi, Farsça ve Arapçayı dahi bilmemesidir, öte yandan yazarın ana dili dışındaki başlıca Batı dillerinden herhangi birini bildiği konusunda da kuşkularım var. Bu alanda Türkçe veya Doğu dillerinden bazılarının bilinmesi mutlaka zorunludur. Çünkü yazar belgelerin kendilerini kullanmıyor, bunların ya çevirilerini, ya yorumlarını kullanmaktadır. Belgelerin zaten kendileri zamanlarında insan zihniyetinin ve ihtirasının çarpıtmalarından geçmiştir. Bir de bunların asıllarına ulaşılamaması ve ancak çevirilerinden yararlanılması ikinci bir saptırmanın kucağına düşmek olmakta, bu belgeleri sunan veya yorumlayan yazarın bakış açısına mahkûm olma tehlikesi taşınmaktadır. Öte yandan, sosyal ve iktisadi tarih alanında kurumların adlarının bir başka dile çevrilmesi tarifsiz zorluklar çıkartmakta ve ciddi tarihçiler çoğu zaman böylesine bir şeyden kaçınmaktadırlar. Çünkü terimlerin çevrilmesi iki ayrı oluşum arasında paralelliğin yapay bir yoldan kurulabilmesi tehlikesini taşımaktadır. Werner kitabının çoğu yerinde hiçbir kaygı duymadan bu bilinmeyen sularda yüzmektedir.

Asıl sorun Werner'in Osmanlı toplum yapısına ilişkin tartışmaya ilginç boyutlar getirdiği iddiasında düğümlenmektedir. Bir kere yazar Osmanlı-öncesi ve Osmanlı toplum yapısı konusunda olduğu kadar, üretim tarzı konusunda da Batı'da sürdürülen tartışmalar alanında da deneyimli olmadığını kanıtlayacak çok sayıda bölüm yazmış, bunların tüketici bir dökümünü yapmak, adeta kitabın tümünü iktibas etmek olacağından, bazı örneklerle yetiniyorum. Yazar kitabın hemen başında "Türkler toprak sahipliğine dayalı bir feodalizm çıkartmışlardı tarih sahnesine ve bunu müslüman doğu ülkelerine aktarmışlardı" demektedir. Bu cümle şaşırtıcı olmanın ötesine geçmektedir, çünkü feodalite ancak toprak sahipliğine dayalı olarak kurulabilir ve yazarın ima ettiği gibi, başka türden bir feodalite olamaz, ayrıca Türklerin feodalizm ihraç etmeleri de marksist teorisyenleri oldukça rahatsız edecek bir önerme olmalıdır. Çünkü bazı şematik marksistlere göre, köleci toplum ile (hattâ ilkel komünal toplum ile) kapitalizm arasında, dünyanın her yerinde feodalite evrensel bir tarz olarak zaten vardır. Werner, bu zikrettiğim cümlenin devamında, "Osmanlı feodalizmi tarih süreci içindeki göreceli eş-zamanlılığın bir örneği olarak ele alınabilir. Bu eş-zamanlılık dünya çapında bir ortaçağ döneminde söz etme olanağını vermektedir" diyerek, elmalarla armutları toplamaktadır. Eğer bir Osmanlı feodalizmi olduysa, bu ancak 14. yüzyılda ortaya çıkabilirdi, oysa Marx'ın iyi bilinen bir cümlesine göre 14. yüzyılda İngiltere ve Fransa'da (yani feodalitenin beşiğinde) serf statüsünde (yani feodal tarzı belirleyen doğrudan üretici tipi) hiç kimse kalmamıştı. Bu nasıl bir eş-zamanlılıktır. Göreceliği sözü de durumu kurtaramaz, çünkü eğer bir tarz bir yerde yok olurken başka bir yerde beliriyorsa buna

hiçbir şekilde eş-zamanlı sıfatı yakıştırılamaz. Öte yandan, Orta Çağ ile feodaliteyi eş tutmak (zamansal olarak çakışır olarak bile görmek değil de, eş tutmak) çok garip bir yöntem hatasıdır. Feodalite belli koşulların ürünü olan bir üretim tarzıdır. Orta Çağ ise, Rönesans döneminin kendini ifade etmek için izafet noktası olarak kullandığı Antikite ile kendi arasındaki dönemi *(Medio Evo)* belirlemek için yarattığı hayali bir dönemlemedir ve sadece Batı deneylerinin ve tarihinin ürünüdür, Batı dışına teşmil edilmesi Avrupamerkezci (ırkçı, hiyerarşik) tarih anlayışı içinde saf tutmak anlamına gelecektir. Veya başka bir anlatımla Doğu, Batı'nın çizgisini gecikmiş bir zaman sekansından izlemektedir. Yani azgelişmişlik gelişmişliğin varlığının ürünü olmayıp, sadece gecikmenin sonucu olarak ortaya çıkan geçici bir durumdur. Bir marksistin bu çözümlemeye katılmasını ibretle gözlüyorum.

Werner'in çok sayıdaki "ilginç" cümlelerinden biri de "hızlı feodalleşmeye destek veren merkezi-devletçi önlemlere karşı çıkan dinci çevreler"dir. İnsana inanılmazmış gibi geliyor ama, bunları bir Doğu Alman tarih profesörü yazmıştır. Merkez formasyonu ile feodalleşmenin birbirinin zıddı olduğunu kavrayamayan birinin böylesine bir işe soyunması nasıl mümkün olmuştur, anlamakta gerçekten güçlük çekiyorum. Ayrıca, ta başından beri her zaman merkezle birlikte hareket eden "dinci" çevrelerin, merkez-karşıtı bir tavır içinde olduklarına dair tek bir örnek bile yokken, tersine örnekler ise sonsuzdur.

Yazarın yöntemsel tutarlılığına ilişkin kuşkular da doğmaktadır. Sovyet tarihçi Glyga'ya göre "tarih biliminin konusu, toplumsal gelişmenin yasalarını bu gelişmeyi yansıtan somut biçimler doğrultusunda açıklamaktır" diyerek ortaya belli bir tavır koyduktan sonra, biraz ileride "tarihin herhangi bir sürecinden çıkarılıp elde edilen bilgilerin sınırı yoktur, dolayısıyla bu bilginin her düzeyi görecelidir, mutlak ve belirleyici kesinlikte değildir" demekte ve sonunda da "...ama evrensel yönlülük beklentisi bizi yanlışlara ve katılıklara düşmekten koruyacaktır" biçiminde bir alıntıyla yöntemini bağlamaktadır. Bilimde en tehlikeli konumlardan birisi yöntemsel eklektizmdir. Tarihe determine bir süreç, kanuniyeti olan bir akış olarak bakanlar vardır ve bunları katılmasak da, saygıyla karşılarız. Öte yandan, tarihte yasaların olamayacağını ileri süren ikinci bir görüş daha vardır ve buna göre insan, tarihin seyircisi değil, aktörüdür. Fakat bu aktör tam anlamıyla özgür olmayıp, tarihi anlaşılır kılan tekrarların, sürekliliklerin kendine bıraktığı alan içinde hareket eder. Bu iki görüş tartışmaktadır. Ama bunları telif eden (Werner'inki) bir yöntemle çalışmak mümkün değildir.

Werner Sovyetler'in 1930'lu yıllarda geliştirdikleri, sonra da pek sözünü etmedikleri "göçebe feodalizmi" teorisine sıkı sıkıya sarılmaktadır. Böylesine bir kavramsallaştırmanın ne gibi bakış hatalarına gebe olduğunu burada tartışmak çok uzun süreceğinden, ancak feodalitenin olmazsa olmaz kurucu unsurlarından biri olan, artık emek ile geçimlik emek üretiminin zaman ve mekân bakımından farklılaştırılmasının sadece ve sadece toprak üzerinde olabileceğini, göçebeliğin dayandığı hayvancılıkta böylesine bir şeyin olamayacağını belirtmekle yetinelim.

Werner bir bilim adamından beklenmeyecek teleolojik sözler etmekten de çoklukla kurtulamamaktadır, işte bunlardan biri: "Artık şamanizmi bırakmanın ve sınıflı toplumu bir yaptırım haline getirecek yeni bir dini kabullenmenin vakti gelmişti." Tarihsel değişme böyle olmamaktadır, yani değişme çoğu zaman insanların amaçlı faaliyetlerinin dışında ve onlardan bağımsız bir şekilde ortaya çıkmaktadır, çünkü tarihsel değişme tüm insan faaliyetlerinin bir bileşkesidir. Olaya bu açıdan bakınca, göçebelerin böylesine bir amaçlılığa sahip olmalarını varsaymak mümkün olmaz. Ayrıca ortaya konulan anlatı da yanlıştır, çünkü step dengelerinin zorlaması sonucu stepten dışlanan Oğuzlar Müslüman olmayı seçmemişler, olmak zorunda kalmışlardır.

Werner Selçuklu toprak sisteminden söz ederken, ikta sisteminin Nizam-ül Mülk'ün eseri olduğuna dair, devlet adamının tarihte belirleyici olduğuna dair ilkel bir tavır alışa katılmaktadır. Oysa bugün artık biliyoruz ki, ikta sisteminin kökleri binlerce yıl gerilere gitmektedir.

Werner harika cümlelerinden birini de şöyle kurmaktadır: "Ürünün çiftçinin ve ailesinin emek gücünün korunması için gerekli pay ile feodal beyin aldığı artı değer olarak ikiye bölüşümü, üreticiye oranla beye çok daha çıkar sağlıyordu. Beyin çıkarı raiyyetin zenginleşmesinden çok yoksullaşmasında olduğu için, üretimin genişlemesi önlenmişti." Eğer bu alıntıda bir çeviri hatası yoksa, Werner'in marksist ekonomi politik dersine iyi çalışmadığına hükmetmek zorundayız. Çünkü kapitalizm öncesi bir ekonomik formasyonda artık değerden söz etmek Marx'ın kemiklerini sızlatacaktır. Buna ya artık emek, ya da artık ürün demeliydi. Bilindiği üzere artık değer, işçinin emek gücünün metalaştığı kapitalizmde emek gücünün değeri (ücret, emeğin değişim değeri) ile emeğin ürettiği malın değeri (malın değişim değeri) arasındaki farktır ve ancak kapitalist tarz için kullanılabilir. Üstelik Selçuklu sisteminde (sonra da Osmanlı sisteminde) ürünün geçimlik ve artık ürün cinsinden bir paylaşımı da sözkonusu değildir (yazarın ima ettiği gibi bunun ikiye bölünerek birbirlerine eşit olması ise asla sözkonusu değildir), bunun olabilmesi için geçimlik ve artık ürün üretimlerinin zaman ve mekân bakımından farklılaşmaları gerekir. Feodalitenin bu temel olgusu kavranmaksızın, feodalite analizlerine girişmek çocukların evcilik oyunu oynaması kadar evliliğe benzer. İkta sahibi yalnızca kendine havale edilen vergi gelirlerine el koymaktadır ki, bunların ürüne nazaran oransal büyüklükler olmaları, feodal bir sömürünün oluşmasını engeller. Ayrıca ikta sahibinin reayaya zulüm yaparak daha fazla ürün alması da feodal mantık içinde yer alamaz, olaya bu açıdan bakınca, bakkalın attığı kazık da feodal sayılabilir. Ve nihayet beyin çıkarının raiyetin zenginleşmesinden çok yoksullaşmasında olması, inanılmaz "ilginçlikte bir katkıdır". Yoksullaşan reayanın vergi performansının düşeceği çok açık değil midir?

Werner Selçuklu ve Osmanlı oluşumları hakkında yazıyor olmakla birlikte, bu alana fazlasıyla yabancı olduğu izlenimini bırakmaktadır. Bunlardan biri de Batı serflerine çok benzeyen ve büyük olasılıkla Bizans'tan kalan ortakçı kulları reaya sanması ve bunların durumunun reayanınkinden iyi olduğunu savunmasıdır. Oysa reaya tipik bir *colonus* olup, bazı koşullarda toprağa bağlı olmanın dışında, kendine kişisel olarak elkonulmuş serfe nazaran olduk-

ça özgürdür. Bu ev ödevi hatasının üzerinde uzun uzadıya durmayacağım, bunu artık iktisat tarihi lisans öğrencileri bile biliyor.

Bir de Werner'in terimleri kullanmadaki özgürlüğünü örneklemek istiyorum. Yazara göre Bizans geç-feodal bir imparatorluktur, yani kapitalizme mi geçiyor?

Werner'in harikaları hiç eksik değil, ama bir tanesi özellikle zikredilmeyi hakediyor. Yazarın B.Curciev'den aktardığına göre "Anadolu'daki Ahi birlikleri özerklik ve özyönetim talep ediyorlardı. Bu nedenle tehlikeli bir anti-feodal hareket olarak değerlendirilmeleri gerekiyordu." Feodalite eğer iktidarın atomizasyonu değilse, acaba nedir? Ayrıca Ahi birliklerinin özerklik eğiliminde -hiç sanmıyorum ya- eğer 12. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'da ortaya çıkmaya başlayan *commune* hareketinin bir benzeri görülmek isteniyorsa, olaya bu açıdan bakmak yalnızca bir anakronizma olacaktır. Ve Osmanlı kuruluşunda asıl feodal ögelerden biri olan akıncı uç beylikleri ise feodal bir unsur olarak görülmemektedir. Çünkü Werner Osmanlı feodalitesinin tımara dayandığına inanmakta ve bu ayrılıkçı ögelerin mülk edinmesinin feodal niteliğini görememektedir. Ayrıca, Osmanlı merkezi tımarı feodal bir parçalanmanın ögesi olmak yerine, merkez denetiminden kaçan mülk ve vakıf toprakları merkeze bağlamanın bir aracı olarak kullanmıştır ve tımar bu niteliğiyle *par excellence* anti-feodal bir uygulamadır.

Werner'in kitabı Selçuklu ve Osmanlı tarihi konusunda amatör bile sayılması güç bir kimsenin kalemini serbestçe oynattığı bir uğraş olarak görülmektedir. Türkiye'ye oldukça uzak Doğu Almanya'da bunun geçer akçe olabilmesi üzücü olmasına rağmen şaşırtıcı değilken, bu kitabın Türkçeye aktarılmasındaki ve çok özgün bir esermiş gibi sunulmasındaki mantığı anlayabilmiş değilim. Zaten bu yazının amacı da okuyucuyu bu kitaba karşı bir miktar koruyabilme kaygısıdır.

Bu yazının yazılmasındaki bir diğer neden de, hemen hemen ana metnin hacmine ulaşan çevirmen müdahaleleri karşısındaki şaşkınlığımızdır. Bir kitap şerhedilebilir, yani anlaşılmayan veya tamamlanması gereken yerlerine ilâvelerde bulunulabilir. Bir kitaba reddiye de yazılabilir, ama bir kitabı çevirirken şerh-reddiye karışımı bir müdahalenin, üstelik çoğu zaman da konuyu aşan ve ilgisi pek ortaya konulamayan müdahalenin bilimsel gelenekte yeri olmadığını belirtmeliyim. Üstelik çevirmen-müdahil, gerek çeviri metninde, gerekse dipnottaki müdahalelerinde konuya yabancılığını ortaya koymaktadır. Birkaç örnek okuyucu için yeterli olacaktır. Beratlara ilişkin incelemeleri belirtmek için Latince *diploma* (resmî belge, berat)'dan gelen diplomatik olmuş diplomasi, oysa bu kelime uluslararası sorunların müzakerelerle çözülmesi olayını ifade eden çok başka bir terimdir. Kadastro defterleri diye Türkçeleştirilen terimin aslı mufassal veya mücmel tahrir defteri olmalıydı. Werner bu başka bir bağlamın ürünü olan Osmanlı terimini Almancalaştırırken hata etmiş, çevirmen de ikinci bir hata ile olmayanı yaratmıştır. Özel adların sık sık yanlış yazılması üzücüdür. Örneğin Beyazıd değil Bayezid, veya Konstantinopel değil Konstantinopolis veya Clemens, Benedikt, İnnosens, Urban, Gregor (yani Almancaları) değil, Clementius, Benedictus, Innocentius, Urbanus, Gregorius gibi veyahut da Hospitalitler değil Hospitalierler gibi. Sonra Batı dillerinde *relation, relazione* veya *relación* adını alan elçilerin veya diğer temsilcilerin yabancı bir ülke veya belli bir konu hakkındaki kapsamlı raporlarının, ne olduğunun bilinmemesinden ötürü "ilişki" olarak çevrilmesi okuyucuyu yanıltacak niteliktedir, doğrusu muhtıradır. Tabii "tasavvuf dervişlerinin dans ayinlerine" neden "Mevlevi semâ"ı denilmediğini sormuyorum. Eflâki'nin Batılı transkripsiyonlarında olduğu gibi neden Aflaki olarak yazıldığını veya Nur'ed Din diye yazılan bir adın yanında, İzzettin'in ne aradığını da sormuyorum (eğer tüm adlar aynı tarzda yazılsaydı, bunun da İzz'ed Din olması, veya diğerinin Nurettin olması gerekirdi).

Müdahil-çevirmenin sürü feodalizmi, üretim köleliği gibi, tartışılması uzun sürecek hatalı kavramsallaştırmaları üzerinde de, mekân darlığı nedeniyle durmayacağım. Hattâ nakdi vergi = para rant, ayni vergi = ürün rant gibi, "feodal ticaret sermayesi" gibi müthiş kavram hatalarının bile üzerinde durmayacağım. Yalnızca bu müdahalelerin bu kötü kitabı daha da güç okunur hale getirdiklerini ve müdahalelerin de tutarlı olmadıklarını söylemekle yetineceğim.

Mehmet Ali Kılıçbay

Hammer'in Hâtıraları

Hammer adı Osmanlı tarihine meraklı olanlar için hiç de yabancı değil. Hammer ünlü bir oryantalist ve Osmanlı tarihçisi olarak her şeyden önce "Geschichte des Osmanischen Reiches" ("Osmanlı Devleti Tarihi" ya da bizde bilinen daha yaygın adı ile "Hammer Tarihi") adını taşıyan dev boyutlu tarih eseri ile tanınır. Hammer'in eserleri arasında (ki, yaşadığı sürede toplam 76 kitap yayınlanmıştır) daha az bilinenlerden biri de herhalde hâtıraları olmalı. Ben de bu yazıda onun bizzat kendi kaleminden çıkmış yaşam öyküsünden ve hâtıralarından söz etmek istiyorum.

Hammer'in hâtıraları büyük boy ve kalın bir kitap halinde, yazılmasının üzerinden tam 88 yıl geçtikten sonra yayınlanmış: Josef Freiherr von Hammer-Purgstall, *Erinnerungen aus meinem Leben (1774-1852)*, bearbeitet von: Reinhardt Bachofen von Echt, Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Klasse, Historische Kommission, Fontes rerum Austriacarum, Österreichische Geschichtsquellen, Zweite Abteilung, Diplomataria et acta, 70. Band, Hölder-Pichler-Tempsky, Wien und Leipzig, 1940.

Hâtıraları gözden geçirerek yayına hazırlayan Reinhard Bachofen von Echt "Hâtıraların Öyküsü"nü kitabın başına yazdığı bu yazıda şöyle anlatıyor: Hammer, bizzat kendisinin de belirttiği gibi, hâtıralarını 12 Eylül 1841 tarihinde yazmaya başlamış ve tam 11 yıl boyunca 29 Eylül 1852'ye -yani ölümünden 4 yıl öncesine- değin, her yıl iki aylık yaz tatilinden yararlanarak, kaleme almış. Hâtıralar uzun bir sürede ve dolayısıyla kopuk kopuk yazıldığından, tekrarlara ve aynı olayların değişik yerlerde farklı anlatımlarına yer verilmiş. Bu nedenle olağanüstü derecede uzun olan hâtıraların orijinal elyazmalarının bazı önemsiz kısımları von Echt tarafından kısaltılmış. Kısaltmalar bütünün yaklaşık ancak onda biri kadar tutuyormuş.

Hammer hâtıralarını yayınlamak için hiçbir girişimde bulunmamış ve ölümünden sonra vasiyetine göre orijinal elyazmaları Hükümet Müşaviri, Saray ve Devlet Basımevinin Yöneticisi Alois Auer'e teslim edilmiş; ancak elyazmalarının bundan sonra başına gelenler tamamen karanlık. Elyazmalarının ne zaman ve nasıl Hainfeld Şatosu Arşivi'ne (Archiv auf Schloss Hainfeld) geri döndüğü bilinmiyor. Artık, biri Hainfeld Arşivi'nde (Archiv zu Hainfeld) ve diğeri de Viyana Bilimler Akademisi'nde (Akademie der Wissenschaften in Wien) olmak üzere hâtıraların orijinal elyazmalarının iki kopyası mevcut.

414 büyük boy sayfadan oluşan hâtıralara ek olarak, kitapta Hammer'in bazı özel mektuplarına ve Hammer'in yayınlanmış bütün eserlerinin bir listesine de yer verilmiş (s.417-592).

Von Echt'in belirttiğine göre, Ham-

mer daima kendisinin haklı olduğunu iddia eden, son derece alıngan ve marur bir kişi imiş. Bu nedenle yüksek düzeydeki âmirleri ile (ki, bundan arasında Metternich de bulunuyormuş) anlaşmazlığa düşmüş ve onlarla sık sık sert biçimde çatışmış.

Josef Freiherr von Hammer-Purgstall 1774'te Graz'da (Avusturya) doğmuş. Büyükbabası Prens Eugen'in hizmetinde bahçıvan; daha sonra aristokrat olacak olan babası ise, çok yönlü hizmet veren bir memurmuş. Dedesi ise tarımda çalışırmış (s.1-22).

Hammer 1789 yılında Viyana'da Oryantalizm Akademisi'ne girmiş ve tam 10 yıl boyunca 1799 yılına dek burada eğitim görmüş. Fransız İhtilâli ve Bastil'in fethi, kendi deyimi ile onun ruhsal gelişimini ve siyasal düşüncelerinin yönünü belirlemiş. Uzun ve ayrıntılı olarak betimlediği ağır ve kaliteli eğitim programı ise zikredilmeğe ve kıskanılmaya değer (s.22-35).

1799'da diplomatik bir görevle tercüman olarak İstanbul'a tayin edilen Hammer, böylece ilk kez Doğu'ya seyahat etme imkânına kavuştu: Gerçi iki yıl önce devlet memuriyetine girmişti, ama İstanbul'a gelişi, onun hem meslek yaşamını hem de ilerideki tarih çalışmalarını yakından etkiledi.

Hammer bu ilk Doğu seyahatinin o zaman Dış Ticaret Bakanı olan Freiherr von Thugut sayesinde olduğunu açıklıyor; İstanbul'daki temsilci yeni bir görevli talep etmemesine karşın bu atama gerçekleşmiş. Programa göre Hammer'in İstanbul'dan Haleb'e bir gezi yapması da öngörülmüş. Hammer 1 Temmuz 1799'da Varna'dan gemi ile yola çıkmış ve o günden itibaren de bir günlük tutmaya başlamış. Yola çıkışından beş gün sonra da Büyükdere'ye varmış. Boğazın olağanüstü güzelliğini bol sıfat kullanarak anlatıyor. Kısa bir süre Büyükdere'de kaldıktan sonra da Beyoğlu'na taşınmış.

Hammer monoton ve can sıkıcı memuriyet yaşamından da söz ediyor: Günlük yaşamı ilginç değil; ama fazla bir işi olmamasından yararlanarak, kendi kişisel tarih ve diğer konulardaki çalışmalarını yoğunlaştırabilmiş. İstanbul'a varışından iki ay sonra ilk kez uzun Türk kıyafetlerini giymiş ve -doktorlarla tercümanların geleneksel olarak giydikleri biçimde- kalpak takmış. İstanbul'da Abdülhamid'in kütüphanesinde çalışan Hammer, kütüphaneyi övüyor ve onun gibi kaliteli bir ikinci kütüphanenin o sırada İstanbul'da bulunmadığını yazıyor. Bu sırada edebiyat, tarih, Osmanlı tarihi, Avrupa, Eski Yunanca ve hukukla ilgileniyormuş (s.35-49).

İstanbul'a gelişinden birkaç ay sonra Hammer, 1800 yılının hemen başlarında Mısır'a gitme olanağını da buluyor. Bilindiği gibi, Hammer'in İstanbul'da bulunduğu dönemde önemli siyasal gelişmeler olmaktadır: Napolyon Bonapart, bir süreden beri Mısır'ı Fransa'ya katmak için askeri girişimlerde bulunmaktadır. Bu nedenle Osmanlı Devleti Fransa'ya karşı İngiltere ve Rusya'nın yanında yer almak durumunda kalır. Bonapart'ın Suriye ve Mısır seferine karşı Osmanlı-İngiliz ve Osmanlı-Rus ittifakı mümkün olur. 1799 yılında Bonapart'ın El-Ariş, Gazze ve Akka önündeki savaşlarından sonra, 1800 yılının başlarında Fransa'nın Mısır'ı boşaltması üzerinde bir anlaşmaya varılır. İşte tam bu sırada, İstanbul'da bulunan Hammer -El-Ariş Antlaşması'ndan hemen sonra- Mısır'a doğru yola çıkmış; (tabiî önceden memleket içinde seyahat edebilmesi için gereken izni almış). Mısır'ın işgalinden beri oradan bir haber almak mümkün olamadığından, Hammer aslında diplomatik bir görevle Mısır'a gitmiş, ama yolculuk resmi temsilcilik tarafından bir inceleme gezisi biçiminde kamufle edilmiş; gezinin "ilmî" amaçlarla yapılacağı öne sürülmüş.

Hammer, 22 Şubat 1880'de İstanbul'dan ayrılmış ve Anadolu üzerinde atla uzun bir yolculuk başlamış. Bu arada Küçük ve Büyük Çekmece'yi, Çanakkale-Truva harabelerini de görmüş. Ege Adaları'nı, Rodos'u, Limasol ve Larnaka'yı gezmiş. 22 Nisan'da -yani İstanbul'dan ayrıldıktan tam iki ay sonra- "Tiger" isimli bir İngiliz savaş gemisine binebilmiş ve orada Sir Sidney Smith ile tanışma fırsatını elde etmiş. Böylece Hammer bu sırada Mısır'da meydana gelen tarihi olayları bir İngiliz savaş gemisinden canlı bir tanık olarak izleme fırsatını bulabilmiş (s.49-62). Bu sıradaki savaşları, barış anlaşmalarını ve bunlara ilişkin söylentileri uzun ve ayrıntılı biçimde naklediyor. Bu açıdan hâtıraların bu sayfaları, Osmanlı tarihinin bu dönemine canlı biçimde tanıklık yaptığı için gerçekten ilginç olma özelliği kazanıyor. Bu arada Hammer'in yine canlı tanıklığı ile betimlediği Osmanlı Donanması ve donanma komutanı paşalar hakkında yazdıkları da ilginç.

1800 yılının yaz aylarında Akdeniz'de İngiliz savaş gemisi ile epey dolaşan Hammer; bu arada Rodos'a da uğramış (Hammer, uğradığı her yerin kütüphane kalitesi hakkında yazmaktan da kendini alamıyor) (s.62-83). 1801 yılının Mart ayında Mısır'a İngiliz askeri müdahalesine ve İngiliz-Fransız çatışmasına; 1 Haziran'da Kahire'nin düşmesine bizzat tanıklık etmiş ve daha sonra Malta'ya uğrayarak Kahire'ye gitmiş. Öte yandan, yine aynı yıl Ingiltere'ye gitmiş ve -bir süre kaldıktan sonra- çağrı üzerine oradan ayrılmış. 12 Ağustos 1802'de -yani Fransızların Mısır'ı boşaltmaları için yapılan anlaşma ve mütarekeden hemen sonra- yeniden İstanbul'a dönmüş (s.83-119). Bu kez İstanbul'daki diplomatik görevi, Elçilik Kâtipliği'dir.

Hammer, İstanbul'a döndükten sonra çalışmalarına yoğun olarak devam edebilme olanağı bulduğunu yazıyor; yine İstanbul'a bu ikinci gelişinde bir Osmanlı Tarihi yazmaya karar veriyor ve eserine malzeme toplamaya girişiyor. İstanbul'da kaldığı ilk süre içinde malzeme toplayamadığını açıklıyor. Hammer'in uzun uzun anlattığı "Doğu gezisi"nin (1800-1802) heyecanından sonra, İstanbul'daki günlük memuriyet yaşamının ve çalışmalarının dışında ilgi çekici olaylar pek az: Bunlardan biri 1 Kasım 1802'de Sultanın huzuruna kabul edilmesi olmalı. Bundan sonra İstanbul'da kaldığı yıllara (1802-1806) ait olan hâtıralar, kentin sosyal hayatını anlattığı ölçüde ilgiye lâyık (Maalesef bu ölçünün hayli dar olduğu belirtilmeli).

Hammer'in İstanbul'daki görevi 7 Mayıs 1806'da Buğdan'a Başkonsolos olarak atanması ile son bulur. Hammer, İstanbul'daki görevini istemeye istemeye adeta zorla bırakmak zorunda kalmış; hatta İstanbul'da kalmak için girişimlerde de bulunmuş, ama atama gerçekleşmiş (Hammer, artık bir daha Doğu'ya ve İstanbul'a gelemeyecektir). Bundan sonra Hammer'in hâtıraları bizim için ilginçliğini tamamen yitiriyor. Hammer bundan sonra diplomatik görevle değişik zamanlarda Avrupa'nın değişik kentlerinde bulunacaktır.

1825 yılında Osmanlı Devleti Tarihi'ni yazmaya başlayan Hammer, hâtıralarını yazmaya başladığından (1841) 10 yıl önce bu eserinin sonuncu (onuncu) cildini de yayınlamış.

Hammer'in hâtıraları 1852 yılına dek geliyor; zaten kendisi tam 4 yıl sonra 22 Kasım 1856'da 82 yaşında ölmüştür. Ölmeden birkaç saat öncesine kadar da yeni eserleri üzerinde çalışıyormuş.

Almanca kadar mükemmel Türkçe konuşabilen Hammer, hâtıralarını son derece soğuk ve kuru bir üslûpla kaleme almış. Hâtıraların esas olarak bizim açımızdan ilginç olan kısmı da zaten İstanbul'da geçirdiği yıllarla, "Doğu gezisi"ni anlatan sayfalar. Bunun dışında zikredilmeye değer bir başka konu bulunmamaktadır. Bu bakımdan Hammer'in hâtıraları yalnızca "Hammer'in Hâtıraları" olduğu için bir değer kazanmaktadır.

Cemil KOÇAK